

D.M.YUNUSOV

O'SMIRLARDA XULQ – ATVOR BUZILISHLARI VA ULARNI KORREKSIYA QILISH MASALALARI

O'QUV QO'LLANMA

**KAFOLAT TAFAKKUR
ANDIJON - 2024**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI
TIBBIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH MARKAZI
ANDIJON DAVLAT TIBBIYOT INSTITUTI**

D.M.YUNUSOV

**O‘SMIRLARDA XULQ – ATVOR BUZILISHLARI
VA ULARNI KORREKSIYA
QILISH MASALALARI**

**(pediatriya fakulteti 5-kurs talabalari, magistrlar va klinik ordinatorlar
uchun o‘quv qo‘llanma)**

**KAFOLAT TAFAKKUR
ANDIJON – 2024**

UO‘K: 616-053.2/ 616.89-008.447

KBK: 57.3

Yu49

TUZUVCHI:

D.M.Yunusov

– Andijon davlat tibbiyot instituti
BKP va Poliklinik pediatriya kafedrası assistenti

TAQRIZCHILAR:

A.A.Mirzaev

– Andijon davlat tibbiyot instituti
psixiatriya va narkologiya kafedrası, t.f.n., dotsenti.

V.K.Abdullaeva

– ToshPTI psixiatriya, narkologiya va bolalar
psixiatriyasi, tibbiy psixologiya va psixoterapiya
kafedrası mudiri, tibbiyot fanlari doktori.

*O‘quv qo‘llanma ADTI markaziy uslubiy hay‘atida muhokama qilindi va
ilmiy kengashga tasdiqlashga tavsiya etildi*

Ushbu qo‘llanma oliy ta‘lim muassasalari pediatr va psixologlarining tarbiyaviy ishlarini kuchaytirish, psixologik targ‘ibot-tashviqot, psixoprofilaktik ishlarini, psixokorreksion ishlarini to‘g‘ri tashkil etish (yaxshilash), ijtimoiy psixologik muhitning mazmun – mohiyatini samarali boshqarish va mavjud salbiy oqibatlarning oldini olishda mas‘uliyatni oshirish, ta‘lim jarayonidagi o‘quvchilarning psixikasida aks etuvchi salbiy psixologik ustanovkalarni bartaraf etishga psixologik amaliy yordam beradi.

ISBN: 978-9910-9274-3-0

2929

© D.M.YUNUSOV, 2024

© “KAFOLAT TAFAKKUR” MCHJ, 2024

ANNOTATSIYA

Ushbu o'quv qo'llanmada o'smirlarda psixologik muammolarni diagnostikani amalga oshiruvchi, har bir bolaning individual xususiyatlarini aniqlash va unga xos shaxsiy korreksiya va reabilitatsiya rejalarini tayyorlashdan iborat. Bu chora tadbirlar nafaqat suitsidal holatlardagi muammolarni echishda, balki pedagogikaning davolovchi va sog'lomlashtiruvchi taraflarini mukammal kuchaytirish uchun yordam beradi.

Ushbu qo'llanma oliy ta'lim muassasalari pediatri va psixologlarining tarbiyaviy ishlarini kuchaytirish, psixologik targ'ibot-tashviqot, psixoprofilaktik ishlarini, psixokorreksion ishlarini to'g'ri tashkil etish (yaxshilash), ijtimoiy psixologik muhitning mazmun – mohiyatini samarali boshqarish va mavjud salbiy oqibatlarining oldini olishda mas'uliyatni oshirish, ta'lim jarayonidagi o'quvchilarning psixikasida aks etuvchi salbiy psixologik ustanovkalarni bartaraf etishga psixologik amaliy yordam beradi.

АННОТАЦИЯ

Данное учебное пособие состоит из диагностики психологических проблем у подростков, выявления индивидуальных особенностей каждого ребенка и подготовки конкретных индивидуальных планов коррекции и реабилитации. Эти меры помогут не только решить проблемы в суицидных ситуациях, но и отлично укрепят лечебные и лечебные аспекты педагогики.

Пособие направлено на усиление воспитательной работы педиатров и психологов высших учебных заведений, психологическую адвокатию, правильную организацию (совершенствование) психопрофилактической работы, психокоррекционной работы, эффективное управление содержанием социально-психологической среды и ответственность за предотвращение имеющихся негативных последствий. Оно оказывает психологическую практическую помощь в преодолении негативных психологических установок.

ANNOTATION

This tutorial consists of diagnosing psychological problems in adolescents, identifying the individual characteristics of each child and preparing specific individual plans for correction and rehabilitation. These measures will not only help to solve problems in suicidal situations, but also perfectly strengthen the curative and curative aspects of pedagogy.

The manual is aimed at strengthening the educational work of pediatricians and psychologists of higher educational institutions, psychological advocacy, the correct organization (improvement) of psychoprophylactic work, psychocorrectional work, effective management of the content of the socio-psychological environment and responsibility for preventing existing negative consequences. It provides psychological practical assistance in overcoming negative psychological attitudes.

SHARTLI QISQARTMALAR:

A - aksentuatsiya

AX-agressiv xulq

BYO- balogʻat yoshi

VYO-voyaga etganlik

GKR – giperkompensatsiya reaksiyasi

GR – guruxlanish reaksiyasi

DX-deviant xulq –atvor

DSH -demonstrativ shaxs

JA- jinsiy aynishlar

I-infantilizm

OR – oppozitsiya reaksiyasi

PK-pubertat kriz

PPK-psevdopubertat kriz

RK-ruxiy kasallik

RB-ruhiy buzilish

S- suitsid

TOOʻ-tarbiyasi ogʻir oʻsmir

XR- xulqiy reaksiyalar

OʻOʻB-oʻz -oʻzini baholash

OʻD- oʻsmirlik davri

MUNDARIJA

Kirish.....	11
I BOB. O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari.....	13
1.1. O‘smirlik davri tushunchasi.....	13
1.2. O‘smirlik yoshidagi bolalarning jismoniy xususiyatlari.....	16
1.3. O‘smirning hayot kechirish tarzi va uning psixik taraqqiyotga ta’siri.....	18
1.4. O‘smirlarda o‘z- o‘zini tarbiyalashga intilish.....	21
1.5. O‘smirlarning bilish jarayonlarini shakllanishi.....	24
1.6. O‘smirlarning iroda va hissiyotini o‘sishi.....	29
1.7. O‘smirlarning xarakter xususiyatlarini shakllanishi.....	31
1.8. O‘smirlik davrida o‘smirning shakllanishi.....	33
II BOB. "O‘smirlarda psixologik masalalar" rivojlanishning nazariy asoslari.....	38
2.1. Psixikaning rivojlanishining asosiy bosqichlari.....	38
2.2. Ruhiy hodisa, uni o‘rganish metodologiyaga qaratilgan - 13-16 yoshdagi o‘spirinlarning psixologik muammolari.....	41
2.3. O‘smirlik davrida ruhiy rivojlanish.....	43
2.4. O‘smirlarning yoshga bog‘liq bo‘lgan muammolari va undan hosil bo‘lgan hayotiy tajribalari.....	44
2.5. O‘smirlarda kuzatiladigan psixologik muammolarning ko‘rinishlari va ularni hal qilish yo‘llari.....	48
2.5.1. O‘smirga ta’sir o‘tkazish tamoyillari.....	56
III BOB. O‘smirlarda o‘tish davri bilan bog‘liq xususiyatlar.....	59
3.1. O‘tish qiyinchiliklarining umumiy xususiyatlari.....	59
3.2. Ota-onalar va kattalar bilan yangi munosabatlar.....	62
3.3. Xavotir va qo‘rquv.....	67
3.4. Yolg‘izlik. Depressiv holatlar va o‘smirlarning o‘z joniga qasd qilish niyatlari.....	72
3.5. Ruhiy kasalliklar, qo‘rquv va tashvishlar bilan o‘smirlarga	

yordam berish.....	74
IV BOB. Voyaga etmaganlarning deviant xulq-atvorining sabablari	
va shartlarining umumiy psixologik xususiyatlari.....	81
4.1 Oilaviy nizolarning turlari va sabablari.....	81
4.2. Deviant xatti-harakatlarning oldini olishning nazariy	
va amaliy jihatlari.....	88
Xulosalar.....	96
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	100

ОГЛАВЛЕНИЕ

Введение	11
I ГЛАВА. Психологические особенности подросткового возраста	13
1.1. Понятие подросткового возраста	13
1.2. Физические характеристики подростков	16
1.3. Образ жизни подростка и его психика влияние на развитие	18
1.4. Стремление к самообразованию подростков	21
1.5. Формирование познавательных процессов у подростков	24
1.6. Рост воли и эмоциональности подростков	29
1.7. Формирование подростковых черт характера	31
1.8. Формирование подростков в подростковом возрасте	33
ГЛАВА II. Теоретические основы «Психологические проблемы в подростковом возрасте».....	38
2.1. Основные этапы развития психики	38
2.2. Психический феномен, при изучении которого основное внимание уделяется методике - 13-16 Психологические проблемы подростков	41
2.3. Психическое развитие в подростковом возрасте	43
2.4. Возрастные проблемы подростков и др. накопленный жизненный опыт	44
2.5. Проявления психологических проблем, наблюдаемых у подростков, и способы их решения	48
2.5.1. Принципы взаимодействия подростков	56
ГЛАВА III. Особенности переходного периода у подростков	59
3.1. Общая характеристика переходных трудностей	59
3.2. Новые отношения с родителями и взрослыми	62
3.3. Беспокойство и страх	67
3.4. Одиночество. Депрессивные состояния и суицидальные мысли у подростков	72

3.5.Помощь подросткам с психическими заболеваниями, страхом и тревогой	74
ГЛАВА IV. Общепсихологические особенности причин и условий девиантного поведения несовершеннолетних.....	81
4.1 Виды и причины семейных конфликтов	81
4.2. Теоретические и практические аспекты профилактики девиантного поведения	88
Выводы	96
Список использованной литературы	100

CONTENTS

Introduction	11
CHAPTER I. Psychological characteristics of adolescence.....	13
1.1. The concept of adolescence	13
1.2 Physical characteristics of adolescents	16
1.3. The lifestyle of a teenager and his psyche	
Impact on development	18
1.4. The desire for self-education of adolescents	21
1.5. Formation of cognitive processes in adolescents	24
1.6. The growth of the will and emotionality of adolescents	29
1.7. Formation of adolescent character traits	31
1.8. Formation of adolescents in adolescence.....	33
CHAPTER II. Development of "Psychological problems in adolescence."	
theoretical basis	38
2.1. The main stages of the development of the psyche	38
2.2. A mental phenomenon, in the study of which the main attention is paid	
to the methodology - 13-16 Psychological problems of adolescents.....	41
2.3. Mental development in adolescence	43
2.4. Age problems of adolescents, etc accumulated life experience	44
2.5. Manifestations of psychological problems observed in adolescents and	
ways to solve them	48
2.5.1. Principles of interaction between adolescents	56
CHAPTER III. Features of the transition period in adolescents	59
3.1. General characteristics of transitional difficulties	59
3.2. New relationships with parents and adults	62
3.3. Anxiety and fear	67
3.4. Loneliness. Depressive states and suicidal thoughts in adolescents	72
3.5 Helping adolescents with mental illness, fear and anxiety	74
CHAPTER IV. General psychological characteristics of the causes and	
conditions of deviant behavior of minors	81

4.1 Types and causes of family conflicts	81
4.2. Theoretical and practical aspects of the prevention of deviant behavior.....	88
Conclusions	96
List of used literature	100

KIRISH

Muayyan ijtimoiy-iqtisodiy davrda odamlar boshdan kechirgan tipik psixologik muammolarni o'rganishning dolzarbligi shundaki, u jamiyatning keskin, tez-tez inqirozli o'zgarishiga moslashish uchun odamlar to'laydigan "psixologik narx" ni belgilaydi. SHu nuqtai nazardan qaraganda, o'spirinlik ayniqsa ko'rsatkichdir. Ijtimoiy stresslar hayotning ushbu davrida normativ yoshdagi inqiroz fonida harakat qiladi, shuning uchun o'spirinlar jamiyatning eng sezgir qismiga aylanadi.

Birinchi marta "kattalar dunyosi" sub'ekti sifatida harakat qilmoqchi bo'lgan o'spirinlar turli xil ijtimoiy rollarni "bajaradilar", o'zlarini muayyan hayot sharoitlarida sinab ko'rishadi. Ular juda ko'p ijtimoiy o'zgarishlarni va ularning oqibatlarini "o'zlari bilan yashaydilar". Ular hayotning ma'nosini qayta baholash bilan bog'liq axloqiy ko'rsatmalarni doimiy izlaydilar. Ushbu izlanishlar, "sinovlar", muammolar va tanlovlar odatda odatiy xulq stereotiplari yoki shaxsiy xususiyatlar sifatida belgilanadi, hayot davomida saqlanib qoladi va keyin namoyon bo'ladi. Belgilangan holat o'spirinlar boshdan kechirayotgan psixologik muammolar to'g'risida bilimga bo'lgan ehtiyojni yanada oshiradi. Ushbu bilimlar maqsadli, samarali yordam ko'rsatish yoki samarali munosabatlarni o'rnatish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu aytilgan bilimlarni ochib beradigan keng ilmiy adabiyotlar mavjud o'spirinlar va yoshlar hayoti uchun ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni rivojlantirish va boshqalar, shuningdek bolalarning holati to'g'risida davlat hisobotlari [10]). Ushbu nashrlarning barcha daliliy materiallari shuni ko'rsatadiki, o'spirinlarning hayoti, xususan pubertat krizgacha bo'lgan davrdagi o'spirinlarning hayoti bilan solishtirganda turli xil ko'rsatkichlar bo'yicha: maktabda o'qish shartlari, oilaning moddiy bazasi, maktabni tugatgandan so'ng o'qishni davom ettirish imkoniyati, orzusini ro'yobga chiqarish, sog'lom bo'lish va h.k. inqiroz, inqirozdan keyingi holat yoki ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat barqarorlik ruhiy holatlarga va umuman ruhiy hayotga sezilarli ta'sir qiladi. Buning uchun maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarda dalillar mavjud [28]. O'smirlarning psixologik muammolarini o'rganishni

maqsadga muvofiq deb hisoblashimizning yana bir sababi shundaki, har bir davr odamlar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga, shu jumladan o'qituvchilar va o'spirinlar o'rtasida, o'spirinlar va ularning ota-onalari o'rtasida, o'zlari o'spirin o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishda. O'zaro munosabatlarda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv g'oyasi nafaqat e'lon qilinadi, balki odamlar hayotidagi haqiqiy holatga aylandi.

Uning o'ziga xos ko'rinishlaridan biri bu boshqa odamning tajribalariga, uning qiyinchiliklariga, muammolariga qiziqish, shuningdek, o'spirinlarga psixologik yordam ko'rsatishga mo'ljallangan davlat xizmatlarini yaratishdir.

Psixologlarning vakillik guruhi o'smirlarning ruhiy holatlarini, shu jumladan ularning psixologik muammolarini o'rganmoqda. Bunday tadqiqotlar uchun turli xil tadqiqotchilar natijalarini taqqoslash va shu sababli ob'ektiv psixologik bilimlarni olish imkonini beradigan standartlashtirilgan vosita, tegishli o'rganish mavzusi talab qilinadi.

YUqoridagilar bilan bog'liq holda, psixologlar va o'spirinlar bilan ishlaydigan boshqa mutaxassislar uchun o'spirinni xavotirga soladigan, unga tashvish, xavotir va hissiyotlarni keltirib chiqaradigan psixologik muammolarni aniqlashga imkon beradigan ishonchli va ishlatish uchun qulay vosita bo'lishi muhimdir.

O'smirlarning muammoli muammolari bo'yicha olingan ma'lumotlar ota-onalar va o'qituvchilar uchun ta'lim dasturlarini, o'spirinlarni psixologik qo'llab-quvvatlashning rivojlanish dasturlari va dasturlarini, o'spirinlar, ularning rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar yo'nalishlarini to'g'rilashni, rivojlanish sharoitlarini yaxshilash, ijtimoiy loyihalarni asoslashni maqsadli rivojlantirish uchun asos bo'lishi mumkin.

I BOB. O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

1.1. O'smirlik davri tushunchasi

O'smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo'lan davrni o'z ichiga oladi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan 5-sinfdan boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas»- ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi.

O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi.

O'smirlik balog'atga etish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tasavvur va yanglish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.

Bola kamolotining bu davrini ko'pincha «qiyin», «murakkab», «muhim» davr deyiladi. Ota-onalar hamda hali tarbiyaviy ish sohasida etarli tajribaga, shuningdek o'smirlik yoshidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari haqida zarur bilimlarga ega bo'lmagan yosh pedagoglar, odatda o'smirlarni tarbiyalash juda qiyin deb o'ylaydilar. Lekin hozirgi kunda o'smirlarni tarbiyalashni o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari fanga ma'lumdir.

O'smirlik davri o'zining taqlidchanligi, muhim nuqtai nazarning shakllanmagani, hissiyotga beriluvchanligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Bu o'smirlarga xos xususiyatdir. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il- qizlarga alohida e'tibor berish talab qilinadi.

Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y beradi. Bu o'zgarishlar biologik, fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Fiziologik o'zgarish jinsiy

etilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va o'sishi, xujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalikka o'tish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy xususiyatida ham burilishlar sodir bo'ladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va uslublari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qonikmaslik holati kuzatiladi. SHuningdek, o'zi hakidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin.

Ana shunga o'xshash o'zgarishlar ko'pincha o'smir ruhiyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. U tajangroq, ba'zida huda-behudaga injiqlik qiladigan, serzarda, gap ko'tarmas bo'lib qoladi.

O'smirlik davrida etakchi faoliyat- bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi bu – do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar qoidalarni aniqlash va egallashdir.

O'smirda psixik jarayonlarning keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. SHuning uchun shaxslararo munosabatlarda, o'quvchi bilan o'qituvchi muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar paydo bo'ladi, bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi, yangi axborotlar, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi.

Butun a'zolarida keskin fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Unda o'pka, yurak, jigar, taloq, buyrak hajmlari kattalashadi. Bundan tashqari gavda tuzilishi ham o'zgaradi.

Kattalarning o'smir yoshidagilarga ta'sir ko'rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit bu- mehnat bilan shug'ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar

bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'rinlariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Endi o'smirlar o'yin faoliyatiga kamroq vaqtlarini ajratgan xolda ko'prok jiddiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydilar va ularning bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi.

O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlarni psixologik kamolotni ta'minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib topdirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin.

O'smir o'quvchi ruhiy dunyosida paydo bo'ladigan bunday holatlar balog'at davri o'tishi bilan bir me'yorga kelib qoladi. Lekin farzand o'stirayotgan har bir ota-ona bolaning o'sishi to'g'risida, uning o'ziga xos xususiyati haqida zarur tushunchaga ega bo'lsalar foydadan holi bo'lmaydi, albatta.

SHu narsani alohida ta'kidlash kerakki, bu yoshdagi o'smirlar o'ta ta'sirchan, ayniqsa tashqi ta'sirga, tashqi voqealarga beriluvchan bo'ladilar. Ishqiy kitoblar o'qish, shunga o'xshash kinofilmlarni tomosha qilishga juda qiziqadilar. O'zlarining tashqi qiyofalariga ko'prok e'tibor bera boshlaydilar. O'g'il bolalarda soch qo'yish, durustroq kiyinish ishtiyoqi tug'iladi, qizlar esa oynaga ko'prok qaraydigan bo'lib qoladilar. Ular o'zlariga oro berishni, malikalarday go'zal ko'rinishni istaydilar, orasta ko'rinishga urinadilar. Bu tabiiy holdir.

YUqori sinf o'quvchilari o'zlarining ma'naviy xususiyatlari bilan boshqa yoshdagi bolalardan keskin farq qiladilar. Ular ham jinsiy, ham jismoniy, ham aqliy jihatdan etilgan bo'ladilar. SHu tufayli ular vazmin tabiatli, mulohazali, kattalarga hurmat-ehtirom bilan qaraydilar.

Ota-onalar farzandlar bilan muomala qilishda ularning shaxsiy xususiyatlari, yosh davrlari hislatlarini hisobga olgan holda ish tutsalar, oilada O'zaro tushunish, totuvlik, hamjihatlik, umuman yaxshi ma'naviy vaziyat vujudga keladi. Otaning onaga yoki onaning otaga qilgan munosabatlari ham shu vaziyat shart-sharoitlariga

mos tushishi kerak. Chunki ota-onaning o‘zaro totuv hayot kechirishlari, inoq va barqaror, mustahkam oilaning bosh omilidir.

O‘smirlik yoshining o‘ziga xos xususiyatlari kattalardan ularga nisbatan jiddiy munosabatda bo‘lish lozimligini taqozo qiladi. Kattalar ular faoliyatini nazorat qilishlari, faoliyat motivlarini doimo e‘tibordan chiqarib qo‘ymasliklari lozim, aks holda o‘smir hayotida noxush xususiyatlarning paydo bo‘lishi ham mumkin. Shuning uchun o‘smirlik yoshi bola taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega.

1.2.O‘smirlik yoshidagi bolalarning jismoniy xususiyatlari.

O‘smir organizmida ro‘y beradigan o‘zgarishlar bola rivojlanishining ayni shu davrida biologik, fiziologik etukligi borasida amalga oshadi. Fiziologik rivojlanish va jinsiy balog‘atga etishishi jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. O‘smirlik yoshida qizlar va ug‘il bolalarning jismoniy qiyofasida muhim o‘zgarishlar ro‘y beradi. Bu davrning boshlanishida qizlar o‘g‘il bolarga nisbatan tezroq rivojlanadilar. Bu narsa qiz bolalarning ertaroq jinsiy balog‘atga etishishiga bog‘liqdir. VII-VIII sinflarda o‘g‘il bolalar tez o‘sib, qiz bolalar bilan tenglashib oladilar. 9-10 sinfga o‘tganlarida bu bosqich o‘g‘il bolalarda yuqorilab ketadi. Qizlar 14 yoshda, o‘g‘il bolalar 15 yoshda balog‘atga etadilar. O‘smirlik davrida o‘g‘il bolalarning bo‘yi 25-30 sm, qiz balalarniki 18-20 sm o‘sadi.

O‘smirlik yoshining 2- davrida yuz suyaklari, ayniqsa uning o‘rta qismi (burun, yuqori jag‘, yonoq) juda tez shakllana boshlaydi. Og‘iz bo‘shlig‘i va xalqum o‘zgaradi, bo‘g‘izda ham o‘zgarish ro‘y beradi:Ovoz paylari uzayadi va ko‘payadi. Natijada o‘smirlarning ayniqsa, o‘g‘il bolalarning ovozi yo‘g‘on va past bo‘lib qoladi. «Ovozning buzilishi» yosh bolalarga xos o‘tkir, jaranglagan ovozning nisbatan past kattalarga xos ovoz bilan almashinishidir. Qiz bolalarning ovozi o‘g‘il bolalarnikidek keskin o‘zgarmaydi, shunday bo‘lsa ham qizchalarga xos o‘tkir, jaranglagan ovoz asta - sekin, tekis va nozik salgina pasaygan ovoziga o‘z o‘rnini beradi.

O‘smirlik yoshida muskul tizimining o‘sishi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Muskullar tez o‘sib, mustahkamlanib borsada, lekin oyoq va qo‘l

suyaklarining o'sishidan orqada qoladi. Natijada o'smir gavdasi nomutanosib, harakatlari, yurishi notekis, beso'naqay bo'ladi, oyoqlar uzun, muskullar nozik bo'lganidan o'smir yurishidagi beso'naqaylik ko'zga tashlanib turadi.

Qo'l-oyoq o'sib, xatto ota-onaning ko'ziga beso'naqay ko'rinadi. SHunday paytlarda ayrim ota-onalar boladagi bu o'zgarishni kuzatib, uning yurish-turishiga razm solish, so'ng to'g'ri muomala qilish o'rniga gohida, « Ey muncha qo'pol, beo'xshov bo'lib ketayapsan, xech narsaga qovushmaysan » deb uni ranjitib qo'yadilar.

Ko'krak qafasi tananing bo'yga o'sishiga nisbatan sekinroq o'sadi. Natijada o'smir ko'kragi tor bo'ladi. Bu esa o'z navbatida muayyan darajada kislorodga ko'prok ehtiyoj sezdiradi. Kislorodga ehtiyoj o'smirning psixik faoliyatiga ta'sir etib, miya muskul sistemasidan farqli ravishda kislorodni bir necha marta ko'p is'temol qiladi.

Yurak va qon aylanish tizimining o'sishiga nisbatan o'ziga xos xarakterga ega. O'smirlik yoshining ,birinchi davridayoq yurak o'sib borishining hamma sikllari asosan tugallangan bo'ladi. Qon aylanish sistemasi yurak o'sishidan birmuncha orqada qoladi. Natijada u o'smirlarda, ayniqsa qizlarda yurak urish tartibi buziladi.

Miya va asab tizimining o'sishi 13-18 yoshlarda takomillashadi. O'smirlik yoshining ikkinchi yarmida miyaning eng murakkab psixik jarayonlar sodir bo'ladigan peshona qismida asab tolalari mielinizatsiyalashib bo'ladi.

Bu yoshda xujayralar ichidagi murakkab o'zgarishlar natijasida bosh miya ilon izi chiziqlari asosan shakillanib bo'ladi. Bosh miya pustlog'ining ayrim qismlarini va miya yarim sharlarini birlashtirib turuvchi assotsativ o'zgarishlar o'smirning tez ulg'ayishi va ularning butun psixik hayotining murakkablashuviga asos bo'ladi.

O'smirlik davrida ko'zg'alish jarayoni tormozlanishga nisbatan kuchliroq bo'ladi. O'smirlarning o'zini idora qila olmasligi, muddatligi, ta'sirlanuvchanligi, qiziqish va havaslarining beqarorligi, faol faoliyatdan birdaniga passivlikka tushishining boyisi ham ko'p jihatdan ana shunda.

O'smirning jismoniy jihatdan o'sishida jinsiy balog'atga etish katta rol o'ynaydi, jinsiy balog'atga etish o'smir organizmi faoliyatida jiddiy o'zgarishlar yasaydi. Jinsiy balog'at natijasida o'smirlarda o'ziga xos psixik holat vujudga keladi. SHuning uchun bu davrda maktab va oilada ta'lim- tarbiya ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilmasa, o'smirning yosh fiziologik xususiyatlari xisobga olinmasa, uning xulq atvoridagi salbiy sifatlar ortib borib, bola xarakterining tarkib topishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va keyingi hayoti davomida ham o'zgartirish qiyin bo'lgan chuqur iz qoldirishi mumkin.

O'qituvchilar, tarbiyachilar, sinf rahbarlari dastavval shuni chuqur anglashlari lozimki, jinsiy etilish organizmning jismoniy taraqqiyotga ta'sir qilishdan tashqari o'smirning psixik taraqqiyotiga ham albatta ta'sir qiladi. O'smirlarda jinsiy etilish munosabati bilan shu paytgacha ularga noma'lum bo'lgan va qandaydir ma'noda ular uchun kutilmagan jinsiy moyillik va tegishli fikrlar, xislar, kechinmalar, qarama-qarshi jinsga spetsifik qiziqish, ma'lum mazmundagi kitoblarga, kinofilmlarga, kattalarning gaplariga bo'lgan qiziqishlarning paydo bo'lishi mutlaqo zarur, tabiiy va me'yoriy holdir.

Jinsiy tarbiyaning muhim vositalaridan biri o'smirlar diqqatini odamlar o'rtasidagi intilish munosabatlar doirasidan boshqa ob'ektlarga ko'chirishdir. Bu o'smirlar diqqatining jinsiy kechinmalar ustida to'rejaishini ozaytiradi.

1.3.O'smirning hayot kechirish tarzi va uning psixik taraqqiyotga ta'siri.

Kichik yoshdagi o'quvchilardan farqli ravishda o'rta yoshdagi o'quvchilarning hayot kechirish tarzida jiddiy o'zgarishlar ro'y beradi. Oilada, maktabda va o'quvchilar jamoasida o'smirning mavqei sezilarli darajada o'ziga xos xususiyatlarni yuzaga keltiradi. O'smirlarning oila a'zolari bilan ham yangicha munosabat o'rnatishlari lozim bo'ladi.

O'smir shaxsining takomillashuvi va shakillanishiga turtki bo'lgan omillardan biri o'quv faoliyati motivlaridagi sifat o'zgarishlardir. O'smir endi faqat bilimlar tizimiga ega bo'lish, o'qituvchining maqtovini eshitish va «5» baholarni ko'paytirish uchun emas, balki tengqurlari orasida ma'lum ijobiy mavqeni egallash, kelajakda yaxshi odam bo'lish uchun o'quv motivlari ustuvor bo'lib

boradi, lekin o'quv faoliyati motivlari orasida bilish, yangi bilimlarga ega bo'lish motivi kuchsiz bo'lgani sababli, ular maktabga borgisi kelmaydi, o'qishga og'rinib kelib, salbiy xis tuyg'ular va xavotirlik xislarini boshdan kechiradi. Kattalar tomonidan o'smirning yurish turishi, xulqiga javob berish talab qilinadi. O'smirga uning ilgari qondirilib kelinayotgan ehtiyoj va xohishlari endi qondirilmasligi, ularning ko'pidan voz kechish lozimligi uqtiriladi. O'smir qiyinchilik bilan bo'lsada, o'zining yangi mavqeini tushuna boshlaydi, o'z xulqini o'zgartirib unga moslasha boradi.

Maktabda o'smirning mavqei yanada keskin o'zgaradi. Uni endi bir necha o'qituvchi o'qitadi. O'smir oldida har bir o'qituvchining o'ziga xos metod va usullariga moslashish, ularning talablarini anglab, bilib olish kabi murakkab vazifa turadi. Endi o'smir ko'pgina yangi o'quv fanlarini o'rganib olishi kerak bo'ladi.

O'smirning bolalar jamoasiga bo'lgan munosabati ham murakkablashadi. O'smirga o'zining o'qishi, mehnati va xatti- harakatlariga mas'uliyat bilan qarash jamoat topshiriqlarini aniq bajarish, bilim va ko'nikmalarni egallashda reja bo'yicha sistemali ravishda ko'tarila borish kabi avvalgidan ko'ra jiddiyroq talab quyiladi.

O'smirning oiladagi mavqeining o'zgarishi, maktabda o'qishning yangi sharoiti, bolalarning ijtimoiy hayotida murakkab munosabatlar o'rta yoshdagi o'quvchilar oldiga ko'pgina yangi talablar qo'yadi va ularning butun psixik hayotida yangi qiyinchiliklar tug'diradi. Avval mustahkam o'rnashib qolgan ko'nikma va malakalar yangi hayot kechirish tarziga ko'p jihatdan mos kelavermaydi. SHuning uchun o'smirlarning psixik jihatdan normal hayot kechirishi va o'sishini ta'minlash uchun o'smirlik yoshining o'ziga xos psixologik xususiyatlari e'tiborga olingan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar qo'llanilishi zarur.

O'smirlik davri qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Uni ba'zi olimlar «krizislar» «tanazzullar» davri ham deb ataydilar. Sababi o'smir ruhiyatida shunday inqiroziy holatlar ro'y beradiki, u bu inqirozni bir tomondan o'zi hal qilgisi keladi, ikkinchi tomondan, o'zi hal qilishga imkoniyati, kuchi va aqli etmaydi.

\Psixologik jihatdan o'sishida uning ruhiyatida keskin burilishlar yuz beradi. Bu ko'rinishlarni biz ularning harakter xususiyatidagi « og'ish » liklarda ko'rishimiz mumkin va bu og'ishliklar ularning xatti-harakatlaridagi « portlash » va agressiyaga (tajovuzkorlikka) moyil bo'lgan affektiv qo'zg'aluvchanlikdir. Bu holat ko'pincha ijtimoiy adaptatsiyaning (moslashishning) buzilishini, jumladan qonunbuzarlikning sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki affektiv qo'zgaluvchanlik ko'p jihatidan o'mirlik davriga to'g'ri keladi. Bu holat me'yorda ham kuzatiladi. Uning vujudga kelishi bu yosh fazasining vegetativ endokren sistemaning qayta qurilishi bo'lsa psixologik o'zgarish portlash va agressiyaga (tajovvuzkorlik) moyil bo'lgan affektiv qo'zg'aluvchanlikdir. Bu holat ko'pincha ijtimoiy adaptatsiyaning (moslashishning) buzilishini, jumladan, qonunbuzarlikning sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ammo psixik sog'lom atrof muhitning qulay sharoitlarida tarbiyalanayotgan o'smirlarda affektiv qo'zgaluvchanlik adaptatsiyaning buzilishiga olib kelmaydi.

O'smir shaxsi xarakteridagi og'ishlarning shakllanishi ularning tiplarini aniqlash, tibbiy psixologik va tibbiy pedagogik ishlarni aktiv olib borish uchun zarurdir.

Hulq - atvori og'ir o'smirlarning shaxsi shakllanishiga ko'pchilik hollarda oilaviy shart-sharoitlar, ota-onaning yoki qarindoshlar-ning ichkilikbozligi, ularning axloqqa zid hulk-atvorlari salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyasi og'ir o'smirlar uchun odatda o'qishga, umum e'tirof etgan qoidalarga nisbatan zid munosabat bo'lib, oxir- oqibatda bu uni sinfiga, maktabga, bilim yurti jamoasiga, qarama- qarshi qilib qo'yadi. Aksariyat hollarda tarbiyasi qiyin o'smirlar- ichki salbiy munosabatlar natijasida maktab jamoasida o'z o'rnini topa olmagan o'quvchilar bo'lib chiqadi. O'smirlik yoshida katta yoshdagilar, ota-onalar va o'qituvchilar bilan kelishmovchiliklar ro'yobga chiqadiki, bu faqat tabiiy o'sish jarayoni bilangina emas, balki, o'smirni katta yoshdagilar va tengdoshlararo munosabatlari o'zgarishi bilan izohlanadi. Tengdoshlar bilan doimiy muloqotga

ehtiyojning kuchayishi, o'zligini tasdiqlashga intilish, tengdoshlarining o'zi haqidagi fikr mulohazalariga ta'sirchanlik o'smirlik davriga xos xususiyatlardir.

Psixolog tadqiqotchilar tarbiyasi qiyin o'smirlarning vujudga kelishiga ijtimoiy muhitdan tashqari, pedagogik, psixologik sabablar ham borligini ko'rsatadi. Nazariy mulohazalar analizi, o'smirlarning xatti-harakatlari motivini sistemali o'rganish jarayoni tarbiyada me'yordan chetga og'ish sabablari, xilma-xil ekanligini ko'rsatadi.

Balog'at davrida o'qituvchilar, ota-onalar va jamoatchilik o'smirni nazoratsiz qoldirishi, bo'sh vaqtini to'g'ri uyushtirmasligi, o'qishga nisbatan salbiy munosabat, sinf jamoasi bilan aloqani yomonlashuvi, spirtli ichimlikka o'rganish, tajovuzkor, serzardalik tarbiyasi qiyin o'smirlarni keltirib chiqaruvchi muhim omillardan bo'lib hisoblanadi.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarni o'rganishda ijtimoiy muhitdan tashqari pedagogik-psixologik sabablar mavjudligini hisobga olish, qonunbuzarlikni kelib chiqish sabablarini diagnostika yordamida aniqlash, tarbiyasi qiyin o'quvchilar shaxsini aniqlash ularning psixologik munosabatlarini inobatga olgan holda tipologiyasini tuzish tipologik xususiyatlarga binoan individual ish olib borish, qonunbuzarlikni oldini olib va tarbiyasi qiyin bolalarni qayta tarbiyalash metodlarini amalga tadbiq qilish, bu muammoni echilishiga yordam beradi.

Yuqorida ta'kidlangan nomaqbul oilaviy shart- sharoitlar bilan birga tarbiyasi qiyinlikni keltirib chiqaruvchi maktab, qarindosh- urug', mahallalarni bolalar tarbiyasiga e'tiborsizligini ham kiritishimiz mumkin. Biroq yomon ota- onaning bolasi albatta yomon bo'ladi deb hisoblash xatodir. O'smir nomaqbul tashqi ta'sirlarni o'z istaganicha rang- barang tarzda idrok etadi va o'zlashtiradi. U salbiy ta'sirlarni qabul qilmasligi, rad etishi, ularga qarshi kurashishi ham mumkin.

1.4.O'smirlarda o'z- o'zini tarbiyalashga intilish.

Shaxsning ahloqiy jihatdan tarkib topishi, ahloqiy ongning tarkib topishi, xatti - harakatlarining axloqiy - etik tushunchalarini o'zlashtirishi o'smirlik yoshining muhim psixologik xarakteristikasidir. O'smirlik yoshida faqat jismoniy taraqqiyot yuzaga kelmay, balki bolaning shaxsi ham sezilarli rivojlanadi. Bola

shaxsining rivojlanishi tevarak-atrofdagi voqelikning ta'siri ostida maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayonining ta'sirida jamoa va tarbiyachilarning g'oyaviy rahbarligi ostida amalga oshadi. Ota-ona va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi anashu yoshda ahloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo'yiladi. O'smirning qanday ahloqiy tajriba orttirishiga, qanday ahloqiy faoliyatni amalga oshirishiga qarab uning shaxsi ham tarkib topa boshlaydi.

Lekin xuddi mana shu o'smirlik yoshi ahloqiy jihatdan tez rivojlanish yoshi bo'lganligi tufayli shuni esdan chiqarmaslik kerakki, ko'pincha o'smir ongida, tarbiyachi o'quvchi ongiga singdirmoqchi bo'lgan xislatlarga qarama—qarshi unda ahloqiy tushunchalar tarkib topishi mumkin.

O'smirlarda o'zini anglashning rivojlanishi ularning o'z xatti-harakatlarini anglashdan boshlanadi, undan so'ng o'zlarining ahloqiy sifatlarini, xarakterlarini va o'z qobiliyatlarini anglashdan boshlanadi.

Dastavval ta'lim faoliyatini bajarish bilan bog'liq bo'lgan sifatlar (mehnatsevarlik, matonat, diqqatlilik, tirishqoqlik) anglana boshlanadi. Undan so'ng boshqa kishilarga bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi sifatlar (o'rtoqlik xissi, mehribonlik, vazminlik, qaysarlik xissi) anglanadi. Undan ham keyin o'z-o'ziga nisbatan bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi sifatlar (kamtarlik, o'z-o'zini tanqid qilish, maqtanchoqlik, takabburlik) anglanadi. Nihoyat, shaxsning ko'p tomonlama munosabatlarni ifodalovchi murakkab sifatlar (burch xissi, qadr-qimmat va vijdon xissi, maqsadga intilish xissi) anglanadi.

O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psi-xologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari, ya'ni jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va boshqalarning mazmun mohiyati o'zgaradi. O'smir hayotida uning ruhiyati, organizmining fiziologik hamda ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli xil holatlar kuzatiladi. Bu davr-ga kelib bola endi «bola» emas va shu bilan birga hali «katta» ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etib boradi.

Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo‘nalganligi qaytadan shakllanadi, o‘z-o‘zini anglashi, o‘z-o‘zini baholashi, qadriyatlari tizimi o‘zgaradi. Uning uchun o‘z «men»i va shu «men»ning ahamiti ortadi. O‘smir endi «yosh bola» emas, endi u «katta odam», katta odam esa mustaqil bo‘lishi, o‘z muammolarini o‘zi hal qilishi kerakligini tushunadi. Bu davrda kattalar yordamiga murojat qilish tengdoshlar tomonidan qoralanadi va buni o‘smirning o‘zi ham hohlamaydi.

Bu davrda o‘smirlarga kattalar tomonidan oldingidek ko‘rsatiladigan iltifot, erkalashlar erish tuyuladi. Endi ular o‘zlarini erkalab, silab-siypalashlarini «arzimagan narsalar» uchun kattalar tomonidan bildiriladigan olqishlarni yoqtirmaydilar. Endi ular atrofdagi-larni hissiy qo‘llab-quvvatlashlaridan holiroq bo‘lishga o‘z muammolarini o‘zlari shaxsan hal qilishga intiladilar.

Oldinlari ko‘chada, bog‘chada, maktabda yuz bergan voqealar haqida uyidagilarga shikoyat qilib, ota-onasidan yordam so‘ragan bo‘lsalar, endi oiladan tashqarida birontasidan dakki eshitib, kaltak eb kelgan taqdirda ham bu haqda ota-onasiga bildarmaslikka harakat qiladi va imkon qadar ota-onalarini uning «ishlariga» aralashmasliklarini hox-laydilar. Bularning barchasi o‘smirlarda kuzatiladigan «kattalik hissi» ning ta’siridir.

O‘smir tengdoshlari bilan tenglik asosida qilingan muammolar munosabat asosida alohida bir ijtimoiy mu-nosabatlar maktabini o‘taydi. O‘zaro qiziqishlar, atrof dunyoni, bir-birlarini anglashlari va tushunishlari ular uchun juda qimmatlidir. O‘smir o‘z ishlarini, sirlarini endi ota-onalariga emas, balki tengdoshiga ko‘proq ishonadi. U o‘z tengdoshlari bilan muloqat va munosabat jarayonida o‘z shaxsini erkinlik bilan to‘la namoyon eta oladi. SHaxsiy erkinlikni u katta bo‘lish huquqi deb anglaydi. O‘s-mirlar o‘zini xurmat qilishini, o‘z fikrini va qiziqishini himoya qilishni bilmagan tengdoshlariga juda past baho beradilar.

Balog‘at davrida o‘g‘il qizlar o‘zlarini kattalardek xis etish bilan birga boshqalar ham ularni aqilli, xushli, or-nomusli, katta odam deb hisoblashlarini xohlaydilar. Katta yonidagi begona kishilarga taqlid qilish odati kuchayadi. Atrofdagilarning nima bilan shug‘ullanayotganligi, nimaga e’tibor berayotganligi,

o‘zlarini qanday tutayotganligiga razm soladilar. Tabiiyki, o‘smirda o‘ziga yoqib qolgan, ko‘ngliga ma’qul tushgan shaxsday bo‘lish havasi tug‘iladi.

Ammo afsuski, kattalar boladagi ana shunday o‘zgarishlarni yo payqamay qolishadi, yoinkim sezishsa ham u narsalarga durust ahamiyat berishmaydi. Kattalar tomonidan o‘rinsiz tanbeh berish, kesatish, do‘q-po‘pisa qilishlar o‘smir hissiyotida noxush kechinmalarni vujudga keltiradi. Mazkur davrda u o‘ta ta’sirchan, hamma narsani ko‘ngliga yaqin oladigan bo‘lib qoladi. Turmush jarayonida ta’lim va tarbiyada buni hisobga olish darkor.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, o‘zini kattalardek xis qilayotgan o‘smirga biror yumush buyurganda uddalay olishiga ishonch bildirgan yo‘sinda « sen endi katta bolasan, bu ish qo‘lingdan keladi » kabi so‘zlar bilan murojaat qilish uning quvonchiga quvonch qo‘shadi.

O‘zimiz sezmaganimiz holda o‘smir tarbiyasida katta va qo‘pol xatoga yo‘l qo‘yamiz. Bu beparvolik oqibatida zavq- shavqqa to‘lib, voyaga etib kelayotgan o‘smir noto‘g‘ri yo‘lga kirib ketishi ham mumkin. Negaki, xuddi shu yoshda yaxshidan ko‘ra yomon odatlarga berilish mayli unda kuchliroq bo‘ladi. SHuning uchun o‘smir bola shaxsiga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish kerak.

Shunday qilib, o‘smirlik yoshida bolada kattalik hissini tarkib topishida o‘z-o‘zini anglashning ahamiyati va roli kuchaya boradi. Demak ,mana shu davrda bola muhit o‘rtasidagi munosabatning yangi tipini belgilovchi taraqqiyotning ichki faktorlari borgan sari ko‘proq ahamiyat qozona boshlaydi. O‘smir o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini o‘stirish orqali mustaqil o‘sish qobiliyatiga ega bo‘lib qoladi.

1.5. O‘smirlarning bilish jarayonlarini shakllanishi.

O‘smirlik davrida asosan bilish jarayoni yuqori darajada rivojlanadi. O‘smirning idroki kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar idrokidan sifat jihatidan farq qiladi. O‘smir voqelikdagi bilish jarayonlarini tashqi tomonlarinigina idrok qilish emas, balki narsa va hodisalarni ancha murakkab tahlil va sintez qilish qobiliyatiga ham ega bo‘lib qoladi. Ko‘rgazmali materialni idrok qilishda o‘smirlarda fikrlash jarayoni katta o‘rin ola boshlaydi.

Mantiqiy idrok qilish kichik maktab o'quvchilari idrokidan farq qiladi. O'smirning o'qish jarayonida kuzatish ma'lum maqsadga qaratilgan tashkiliy idrok sifatida katta o'rin egallay boshlaydi, ammo o'smirlik yoshidagi o'quvchilarni mustaqil kuzatish ham hali unga etilmagan va agar o'smir oldindan belgilangan maqsadga tayanmasa, uning kuzatishi ko'pincha atayin chetdan uyushtirilgan xarakterga ega bo'lib qoladi, atayin uyushtirilgan kuzatish ko'pincha atayin o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi va u o'smir faoliyatiga qo'shiladi va bu orqali o'smir borliqni faol ravishda bila boshlaydi. O'smirlar narsa va hodisalarni tahlil qilishga, ularning o'zaro taqqoslashga harakat qiladilar. Muhim o'xshash tomonlarini, farqlarini aniqlashga harakat qiladilar. O'smirlarni narsalarni aniq kuzata bilishga o'rgata borish zarur, bu bilan ularda kuzatuvchanlik sifatlarini tarbiyalash mumkin.

O'smirlik davrida xotira diqqatda muhim o'zgarishlar yuz beradi. O'z psixik funksiyalarini uyushtirish analiz qila olish, ularni idora qila bilish o'sib boradi. Bu ikkinchi signallar sistemasini boshqarishning o'ziga xos ko'rinishidir. Xotira va diqqat asta-sekin uyushgan, idora qilinadigan va boshqariladigan jarayonlar xarakterini kasb etadi.

Garchi o'smirlik yoshida so'z va mavhum materialni esda olib qolish ancha taraqqiy etganligi sezilib tursada, o'smir xotirasi kichik maktab yoshidagi bolaning xotirasiga qaraganda "umuman" yaxshi taraqqiy etgan deb bo'lmaydi. Biroq o'smirlar biror materialni esda olib qolish yuzasidan fikrlash ishini uyushtira olish, esda olib qolish vositalarini egallash, kichik maktab yoshidagi bolalardagiga qaraganda ancha taraqqiy etgan bo'ladi. Esda olib qolish tezligi va xotirada saqlanadigan material hajmi ortadi. Mexaniq esda olib qolish borgan sari mantiqiy tushunib esda olib qolishga o'z o'rnini bo'shatib boradi, xotiraning mahsuldorligi ortadi. Agar o'quvchilar ilgari odatda materialni so'zma-so'z esda olib qolishga intilgan bo'lsalar endilikda o'smir o'qituvchining yodlab olishdan iborat (ta'rifni, qonunni) talabiga qarshi ko'pincha e'tiroz bildirib, materialni "o'z so'zlari bilan" aytib berishga moyil bo'ladilar.

O'smirlik yoshida xotira xususiyatlari sezilarli darajada o'zgaradi. Ularda ko'proq mantiqiy xotira asosiy o'rin tutadi. Mavzularni o'zlashtirish va tartibga solish, narsa va hodisalarning mohiyatini bilish natijasida, o'smir mantiqiy esda olib qolish va mantiqiy esga tushurishning afzalligini tushunib oladi. Esda qoldirish ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'lishi mumkin. O'smirlik yoshida, xususan, maktabda o'qish ta'sirida ixtiyoriy esda qoldirish rivojlanadi. YOrqin, notanish va yangi narsani esda olib qolaveradigan yoshdagi bolalar (maktabgacha tarbiya va kichik yoshdagi bolalar) dan farqli ravishda o'smirlarda esda qoldirish va yodlab olish tobora ongli va tushungan holda bo'ladi. Ularning o'zlari matinni esda qoldirish va yodlab olish uchun qator usullarni ishlatadilar.

O'smirlarda esga tushirish ustidan o'tkazilgan tajribalar esga tushirilgan material hajmi kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan kichik o'smirlarda ikki marta, katta o'smirlarda esa to'rt marta ortiqqligini ko'rsatadi. O'smirlarda xotiraning sifati ham o'zgaradi ya'ni ular kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'quv materialini ko'proq esga tushiradilar. Bu ulardagi tafakkur taraqqiyoti bilan bog'liq bo'ladi.

O'quvchilar tassavvurini boyitish uchun darsni ko'rsatmali va ta'-sirchan qilib olib borish lozim. To'g'ri, kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'smirlar bilan darslarni kamroq ko'rsatmali qilib olib borish mumkin. CHunki o'smirlar ko'p umumiy va aniq tassavvurlarga tayanmay turib, murakkab ilmiy fikrlarni tushina olmaydilar. O'smirlar esa etarli darajada tasavvur va tushunchalar zahirasi ega. SHuning uchun hamma ilmiy fikrlar ko'rsatmalilik talab qilavermaydi. O'qituvchining hali o'smir zarur tassavvurlarga ega bo'lmagan sohada murakkab materialni bayon qilishi lozim bo'lib qolgan hollarda ko'rsatmalilik kerak bo'ladi.

O'smirlarda boshqa bilish jarayonlariga bog'liq holda xayol ham rivojlanadi. Ularda xayol ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. Tassavvur xayoli va ijobiy xayol. Tassavvur xayoli o'smirlarda ancha rivojlangan va ta'lim bilan bog'liq holda sodir bo'ladi. O'smirlarda tasavvur xayoli bilan birga, ijodiy xayol tez rivojlana boradi. Bu xayol turi o'smirlardagi qiziqishlarda namoyon bo'ladi.

O'smirlarda o'quv va mehnat faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan ularning diqqatini to'g'ri yo'lga solib borishga bog'liq. Diqqatini yo'lga solishga odatlanadigan o'smir o'qishda ham, mehnatda ham yaxshi natijalarga erishadi, ulgurmaydigan bolalar ko'pincha parishonxotir bo'ladilar. O'smirlik yoshida qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining alohida nisbati qo'zg'alish jarayoni tormozlanishga nisbatan ancha kuchli. Ularning diqqatidagi alohida xususiyatlarni tug'diruvchi sabablardandir.

Diqqatning taraqqiy etishi ma'lum ziddiyatlari bilan: bir tomondan, o'smirlik yoshida barqaror, ixtiyoriy diqqatning tarkib topishi bilan, boshqa tomondan, o'smirdagi taassurotlar, kechinmalar, jo'shqin faollikka impulsivlik ko'pincha beqaror diqqatga olib borishi bilan, uning tez chalg'ishi bilan ajralib turadi. Diqqatning tanlovchanlik qobiliyati, ya'ni turlicha xarakteristikasi o'sha narsaga bo'lgan kiziqish ko'lami darajasiga bog'liq bo'lishi o'smirda juda yaqqol ifodalangan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlik yoshida diqqatning ko'lami, shuningdek diqqatni bir operatsiyadan boshqa operatsiyaga qaratish, faoliyatning bir turidan boshqa turiga jalb etish qobilyati sezilarli darajada ortadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilardan farqli o'laroq, o'smir uchun odatda o'z faoliyatini o'zgartirishga qandaydir alohida psixologik tayyorgarlik ko'rish talab etilmaydi.

Bolalar boshlang'ich sinflardan o'qituvchining muntazam talabi ta'sirida «diqqatli bo'lib ko'rinishga» o'rganadilar. Lekin bu ko'rinish o'smirlarda hamma vaqt ham chinakam diqqat mavjudligidan darak bermaydi. Ko'p hollarda o'smir diqqat qilib turgan kishidek o'tiradi, lekin darsni tushunmaydi, chunki uning fikri boshqa yoqda sayr qilib yuradi. O'smirlarning ta'sirchanligi, harakatchanligi va qiziqarli ajoyib narsalarga intilishi ular diqqatining chalg'ishiga sabab bo'ladi. Natijada diqqat darsga yoki bajarilayotgan uy ishiga taalluqli bo'lmagan boshqa obektlarga ko'chadi.

O'smirlar ulg'aygan sari ularda mas'uliyat hissi ortib boradi, diqqatning barqarorligi o'sadi. O'smirlar irodasining mustahkamlana borishi ular diqqatining kichik yoshdagi o'quvchilar diqqatidan farqli ravishda 40 min davomida barqaror

bo'lib turishiga imkon beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilar diqqati 15-20 minut davomida barqaror bo'ladi, bu narsa ish shaklini dars davomida 2-3 marta o'zgartirib turishni talab qiladi. Diqqatni ko'chirish, ya'ni bir ishdan boshqasiga ongli ravishda o'tishi muhim ahamiyatga ega, jozibador, qiziqarli va jonli ishdan keyin, murakkab ishga o'tishda diqqatni ko'chirish qiyin bo'ladi. Bunday hollarda o'smirlar ancha vaqtgacha « yangi tartibga» tusha olmaydilar. Dars jadvallari tuzishda diqqatni ko'chirishning qiyinligini nazarda tutish muhim rol o'ynaydi.

Diqqatni tashkil etishning eng yaxshi usuli o'qituvchining qandaydir alohida usullarni qo'llanishga emas, balki o'qish faoliyatini o'smirda diqqatni uzoq vaqt mobaynida biror narsaga chalg'itish uchun na vaqt, na istak va na imkoniyat qolmaydigan qilib uyushtira olishga bog'liqdir. Qiziqarli ish, qiziqarli dars o'smirni shunchalik qamrab olishga qodirki u juda uzoq vaqt davomida zo'r ishtiyoq bilan ishlaydi.

O'smirlik yoshida fikrlash faoliyatida muhim siljishlar yuz beradi. Kichik maktab yoshida erishilgan tafakkur taraqqiyotining darajasi o'smirda fan asoslarini muvaffaqiyatli va sistemali o'rganish imkonini beradi. O'rganiladigan fanlarning mazmuni va o'quv kurslari tuzilishining mantiqiy bilimlarini o'zlashtirishning yangi xarakterini mustaqil tafakkurga tayanishni talab etadi. Mavhumlashtirish va umumlashtirish, taqqoslash, mulohaza yuritish, xulosalar chiqarish, isbotlash qobiliyati zarur bo'ladi.

O'smirlarning tafakkuri umumlashgan chuqur va ancha mavhum bo'ladi. Ular ilmiy tushunchalarni o'zlashtirib, deyarli umumiy hukmlardan foydalanadi. Umumlashtirilgan va muhokamali tafakkurni taraqqiy ettirish uchun matematika o'qitish juda muhimdir.

Maktab talimi va mustaqil bilim olish faoliyati ta'siri ostida o'smirda analitik-sintetik faoliyat jadal suratlar bilan rivojlana boshlaydi. SHuning uchun unda sabab va natijani izoxlash o'quvi mustahkamlanib boradi. O'quvchi materiallarni muhim belgilarini ajratishga keng ma'noli umumlashtirishni amalga oshirishga harakat qiladi.

O'smirlik davrida o'quvchilarda analitik-sintetik faoliyat etarlicha rivojlanmaganligi ham uchrab turadi. SHuning uchun matematika, fizikadan masalani echish usullarini yoki isbotlash yo'li ko'rsatilmasa, qiyinchiliklar tug'iladi.

O'smir fikrlash faoliyatining asosiy xususiyati mavhum tafakkur qobiliyatining yildan –yilga o'sib borishidan , aniq obrazli va mavhum tafakkur o'rtasidagi nisbatning mavhum tafakkur foydasiga o'zgarishidan iborat.

O'smirning eng muhim xususiyatlaridan yana biri mustaqil fikr-lash, aqlning tanqidiyligi tez rivojlanishidir. Maktab ta'limining bevosita ta'siri bilan o'smirda o'zini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. U o'zining fikriga mustaqil , qarashiga biror masala yuzasidan o'z mulohazasiga ega bo'lishi uchun harakat kiladi. SHuning uchun o'qituvchi va ota-onaning aytganlariga tanqidiy nuqtai nazar bilan qaraydi. Tafakkurning mustaqilligi inson uchun juda katta ahamiyatga ega. O'qituvchi dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarda, har qanday og'ir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu xislatni qo'llab quvvatlashi lozim, aks holda o'smir aqlining ajoyib sifati barbod bo'ladi.

O'smirlarning aql-zakovatini kamol topdirish uchun ularga doimo mantiqiy tafakkur usullarini o'rgatib borish zarur. Ushbu yoshning eng muhim xususiyati faol mustaqil, ijodiy tafakkurning tarkib topishi hamdir. Psixologlar aytganidek, o'smirlik yoshi ana shunday tafakkurning taraqqiy etishi uchun senzitiv (qulay) yoshidir.

1.6. O'smirlarning iroda va hissiyotini o'sishi.

O'smirlarning o'sish yoshi davri irodaning o'sish davri bo'lib ham sanaladi. Iroda ma'lumki, belgilangan maqsadga erishishdagi qiyinchiliklarni engishda namoyon bo'ladi. O'smirning oldida juda ko'p vazifalar turadi, bunda o'smir qiyinchiliklari engishga qodir bo'lsagina ana shu vazifalarni to'la hal qila oladi. O'smirlarning chiniqishi ham voyaga etishi ham faoliyatni bajarish orqali namoyon bo'ladi. Demak vazifa faoliyatni to'g'ri tashkil etishdan iboratdir. O'smir maktabda o'qir ekan, uning oldida ko'pgina vazifalar turadi, u shu vazifalarni qanchalik qiyin va murakkab bo'lmasin bajarishi kerak.

Shuning uchun o'smirlarda irodani tarkib topdirishga shunday rahbarlik qilish zarurki, o'smir har qanday maqsadga erishish mumkinligi to'g'risidagi ishonchni yo'qotmasin. Qiyinchiliklarni engishda o'smirlarga yordam berish zarurdir. Iroda sifatlarini tarkib topishi asosan qo'yilgan maqsadga erishish uchun kishining qanday harakatlar qilishi bilan bog'liqdir.

Iroda sifatlarining tarkib topishida faol harakat qilish, harakatlarning uyushganligi va barqarorligi katta ahamiyatga egadir. Demak, harakatlarning faolligi dadillik mustaqillik va tashabbuskorlik kabi iroda sifatlarini hosil qiladi, harakatlarning uyushganligi esa o'smirda o'zining tuta bilish, matonat, o'z-o'zini nazorat qilish, intizomli-likni o'stiradi. Ularda chidamlilik va jasurlikni o'stirishga yordam beradi.

O'smirlarda iroda shakillanishi bilan bir qatorda hissiyot ham shakillanib boradi. O'smirning emotsional hayotida yangi bosqich boshlanadi. O'smirning o'z emotsional holati o'zgaradi. Bu umumiy emotsional tonusga hamda kayfiyat va ruhiy holatning o'zgarishiga taalluqlidir. O'smirda yangi ijtimoiy bog'lanishlar, ijtimoiy hayot hodisalari va boshqa odamlarning xatti-harakatlariga nisbatan yangi munosabatlar vujudga keladi. Mana shu munosabatlar asosida o'zi uchun ahamiyasiz bo'lgan narsalarga nisbatan unda emotsional munosabatlar tug'iladi.

Yana bu yoshda xarakterning irodaviy xislatlari ya'ni matonat, maqsadni amalga oshirishda qat'iylik va bunda uchraydigan to'siqlarni va qiyinchiliklarni enga olish kabi xislatlari sezilarli darajada rivojlanadi. O'smir kichik maktab yoshidagi o'quvchidan farq qilib faqat ayrim irodaviy harakatlargina emas balki, irodaviy faoliyatga ham bog'liqdir.

Agarda kichik maktab yoshidagi o'quvchi qiz oldiga amalga oshirilishi, irodani talab qiladigan maqsad va vazifalarni hamisha ham mustaqil tarzda qo'ya olmasa, o'smir bunday maqsadlarni ko'pincha o'zi qo'yadi va bu maqsadlarni amalga oshirish uchun faoliyatlarini o'zi rivojlantiradi.

Ammo o'smirlarda irodaning etishmasligi qisman ularning hamma faoliyat turlarida ham o'z irodalarini hamma vaqt namoyon qila olmasliklarida ko'rinadi:

faoliyatning bir turida matonat namoyon qilsalar (masalan; sport faoliyatida) boshqa turlarida iroda chidam namoyon qila olmaydilar (masalan, o'qish faoliyatida) matematikani o'zlashtirishda irodani ko'rsatsalar, chet tilini o'zlashtirishda uni ko'rsata olmaydilar va shuning kabilar.

Bunday munosabatlarga eng avvalo o'smirning kattalar bilan munosabati va ular bilan bog'lik bo'lgan kechinmalar, undan tashqari o'z tenqurlari bilan bog'liq bo'lgan kechinmalar kiradi. Ular o'zaro munosabatlarda yurak sirlarini izhor etish ehtiyojini sezadi, o'ziga eng yaqin do'st axtaradi, bunday do'st topolmasa, yurakdagi gaplarini xotira daftariga yozib borishga odatlanadi. O'smirning kechinmalari ichida jamoa hayoti bilan bog'liq bo'lgan kechinmalar katta o'rin ola boshlaydi. Jamoa o'smirlarga shuning uchun ham kerak bo'lib boradiki, o'smir jamoada o'z tenqurlari bilan munosabatda bo'lish istagini qondira oladi, umumiy xayajonlanish, ma'lum kechinmadan, tashabbus yoki o'ylangan ishdan kelib chiqadigan umumiy emotsional holatlarni jamoa bilan birga boshidan kechiradi.

Jismoniy rivojlanish xususiyatlari munosabati bilan o'smirlik yoshi uchun xarakterli bo'lgan xarakterning ba'zan muvozanatsizligini, kuchli qo'zgaluvchanligini, kayfiyatning nisbatan tez va keskin o'zgaruvchanligini qayd qilish mumkin, bu xislatlar jo'shqin harakat va faollik bilan qo'shib intizomning va vazminlikning yopishmasligi asosida ko'pincha bolalar jamoasida shovqin-suronga, engiltak qiliqlarga, qiy-chuv to'polonga va shu kabilarning namoyon bo'lishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda o'smirlik yoshida ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan tuyg'ular paydo bo'ladi, o'smirning hammaga yaxshilik qilgisi keladi.

1.7. O'smirlarning xarakter xususiyatlarini shakllanishi.

Xarakter shaxsning xulq va harakatlarida namoyon bo'ladigan qaror sifatlari yig'indisidir. Bola ulg'ayishi bilan uning xakteri tarkib topa boshlaydi. Xarakter xususiyatlarining shakllanishiga turmushning ijtimoiy- tarixiy, oilaviy tarbiya sharoitlari, ta'lim-tarbiya ishlarining shakl va mazmuni ta'sir qiladi.

O'smirning xarakter sifatlarini bila olish va qanday sifatlar mustahkamlangan, qaysilari yo'qolib ketyapti va nihoyat qaysilari paydo bo'layotgani va

mustahkamlanayotganini aniqlab olish pedagog-lar uchun juda muhimdir. Xarakter sifatlarini chuqur va aniq bi-lish uchun ularni guruhlariga ajratish lozim. Xarakter sifatlarini ikki katta guruhga bo'lish mumkin. Intelektual irodaviy va emotsi-onal sifatlar 1-guruhni tashkil qiladi. Xarakter sifatlarining 2 guruhni o'smirning moddiy dunyoga, jamiyat va kishilarga, faoliyatga va o'z-o'ziga munosabati xususiyatlari bilan bog'lik xolda shakllana-di. Takrorlanib turadigan, voqelikka biror munosabatni aks etti-ruvchi harakatlar asta-sekin xarakter sifatlariga aylanib boradi. Doimiy, odat tusiga kirib qolgan o'yinchoqlarga, kitoblarga, maktab buyumlariga, kiyimga, maktab mulkiga va boshqalarga munosabat, xarakterning saranjomlik, tejamlilik, rejalilik yoki e'tiborsizlilik, xasislik, beparvolilik kabi sifatlariga aylanadi.

O'smirlarni muvaffaqiyatli tarbiyalash ko'p jihatdan O'qituvchining bolalar jamoasida do'stlik aloqalarini mustahkamlashiga bog'liqligini esda tutish lozim. Ba'zan o'smirlar o'rtoqlik va do'stlik xissini noto'g'ri tushunadilar. Bunday xollarda o'smirlar orasida « bir-birini himoya qilish » vujudga keladi. O'rtog'ining noto'g'ri xatti-harakatini kattalardan yashiradi, gunoxlarini turli yo'llar bilan berkitadi.

«Bir-birini himoya qilish» odatiga qarshi kurash o'qituvchidan xushmuomalalik va o'smirlar psixologiyasini tushuna olishini talab qiladi.

O'smirlarning ahloqiy siysiy xislarini yaxshi bilish va ulardan ta'lim-tarbiyada to'g'ri foydalanish o'smirlarni ahloqiy jihatdan tarbiyalashda yaxshi natijalar beradi.

A.S.Makarenko bolalarni tarbiyalashda bolalar jamoasining xal qiluvchi roliga katta e'tibor bergan. O'smirning jamoada yashashi va ishlashi unda mas'uliyat, burch xissi kabi eng qimmatbaho xissiyotlarni o'stiradi. O'smilar o'z yutuqlari, xatti-harakatlari uchun mas'uliyatni, ota-onalari, maktab va Vatan oldidaga vazifa va burchlarini yaxshi tushunadilar. SHu bilan birga o'smirlarning mas'uliyat va burch haqidagi gaplari bilan xulqlarining bir xil bo'lmasligi kabi xollarini ham uchratish mumkin. O'smir biror ayb ish qilib qo'yib, bunday qilish yaramasligini yaxshi anglaydi, aybi uchun afsuslanadi. Bunday so'z bilan xulq

atvor o'rtasidagi ziddiyat odatda tashqi ta'sirlarga tez beriluvchanligi va jo'shqinligini hisobga olmaslik, faqat og'zaki nasihatgo'ylik bilan cheklanish natijasidir.

Insonga, jamoaga, jamoat tashkilotlariga nisbatan doim takrorlanib turadigan munosabat mehribonlik, o'rtoqlilik, do'stona munosabat, insonparvarlik, dilkashlik yoki odamlardan uzoqlashish, sir-ni yashirish, odamlarga aralashmaslik kabi harakter sifatlarga aylanadi. Shuningdek, faoliyatga munosabatdagi doimiylik harakterning ijobiy yoki salbiy sifatlariga aylanadi. Bunday sifatlarga tirishqoqlik, mustaqillik, ma'suliyatlik, tashabbuskorlik yoki shoshqaloq-lilik, xovliqmalik kabilar kiradi. Xarakterning bu sifatlari bolaning kichikligidan tarbiyalana boshlaydi. Keyinchalik o'z-o'ziga munosabatni aks ettiradigan xarakter sifatlari paydo bo'ladi.

1.8. O'smirlik davrida o'smirning shakillanishi.

O'smir shaxsining taraqqiyotida eng muhim ko'rinishlardan biri, unda o'zini anglashning tarkib topishidir, o'zini shaxs sifatida anglash ehtiyojining tarkib topishidan iboratdir. Kichik maktab yoshidagi davrda o'ziga baho berish istagi bo'lmaydi: Men qanday odamman?. Men qanday foyda keltirishim mumkin?. Mening qanday yaxshi va yomon tomonlarim bor? degan savol tug'ilmaydi. O'smirda bo'lsa, o'z-o'ziga nisbatan, o'zining ichki hayotiga, o'z shaxsining sifatlariga qi-ziqish yuzaga keladi. O'zini boshqa kishilar bilan taqqoslash, o'ziga baho berish ehtiyoji paydo bo'ladi. O'smir o'ziga nazar solib qaray boshlaydi, o'zi uchun qandaydir tarzda o'zining « men» ini ochadi (kashf etadi), o'z shaxsining kuchli va kuchsiz tomonlarini bilishga intiladi.

O'zini anglashning dastlabki tarkib topishi va bundan keyingi taraqqiyoti o'smirning butun psixik hayotiga o'qish faoliyatining xarakteriga, tevarak atrofga bo'lgan munosabatlarining tarkib topishiga, uning boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlariga tasir qilib, chuqur iz qoldiradi. O'zini anglashning voqelikdan uzilib, o'z ichki kechinmalari olamiga ketib qolish deb tushunish to'g'ri kelmaydi. O'zini anglash o'z-o'zini bilishga, befoyda va cheksiz ravishda o'z-o'zini analiz qilishga qaratilgan o'ziga xos intilishning namoyon bo'lishi deb tushunib

bo'lmaydi. O'zini anglash ehtiyoji hayot ehtiyojlaridan va amaliy faoliyatlardan kelib chiqadi. O'zini anglash ehtiyoji kattalarning, jamoaning o'sib borayotgan ehtiyojlari bilan belgilanadi.

O'smirlarda o'zini anglashning rivojlanishi ularning o'z xatti-harakatlarini anglashdan boshlanadi (oldin ayrim qiliqlarini, undan so'ng barcha xatti-harakatlarini butunligicha anglashlaridan boshlanadi), undan so'ng o'zlarining sifatlarini, xarakterlarini va o'z qobiliyatlarini anglashdan boshlanadi. Dastlabki paytlarda o'smirlarni o'zini anglashi asosida u haqida boshqa odamlarning kattalarning (o'qituvchilar, ota-onalarning), jamoaning va o'rtoqlarining mulohazalari yotadi. Kichik yoshdagi o'smir o'ziga go'yo atrofdagi odamlarning ko'zi bilan qaraydi. Yosh ulg'ayishi bilan o'z shaxsini mustaqil tahlil qilish va baholash holatlari boshlanadi. O'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, o'smir shaxsining hamma sifatlarini ham bir vaqtini o'zida anglay boshlamaydi.

Dastavval ta'lim faoliyatini bajarish bilan bog'lik bo'lgan sifatlar (mehnatsevarlik matonat, diqqatlilik, tirishqoqlik.) anglana boshlanadi. Undan so'ng boshqa kishilarga bo'lgan munosabatlarni ifoda-lovchi sifatlar (o'rtoqlik hissi, mehribonlik, vazminlik, qaysarlik xissi) anglanadi. Undan ham keyin o'z-o'ziga nisbatan bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi sifatlar (kamtarlik, takabburlik) anglanadi.

Nihoyat shaxsning ko'p tomonlama munosabatlarini ifodalovchi murakkab sifatlar, burch hissi, qadr-qimmat va vijdon xissi, maqsadga intilish xissi anglanadi. O'smirlarda o'zini anglashning muhim xususiyatlaridan biri o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj bilan shaxsning namoyon bo'lishini etarli darajada to'g'ri tahlil qila olmasligi, o'zi xaqida etarli darajada bilimlarga ega emasligi o'rtasidagi qarama-qarshilikdir. Mana shu asosda ba'zan o'smirdagi tirishqoqlik darajasi bilan uning jamoadagi xaqiqiy mavqei o'rtasida, uning o'z-o'ziga nisbatan, o'z shaxsining sifatlariga nisbatan bo'lgan munosabati bilan unga hamda uning shaxsining sifatlariga nisbatan kattalarning va tengdoshlarining muno-sabatlari o'rtasida ixtilof yuzaga keladi. A.G Kovolev adolatli ravishda ta'kidlaydiki, o'smirlarda 2ta bir-biriga qarama-qarshi ammo har ikkisi ham ayni bir vaqtda salbiy bo'lgan

kechinmalarni, ya'ni boshqalardan ustunlik va boshqalardan kamlik hissini tug'dirmaslik uchun o'smir shaxsiga to'g'ri baho berish muhimdir. O'smirlarda o'zini anglashni rivojlanishinig yangi bosqichi o'ziga bir na'munani, o'ziga xos axloqiy etalonni ajratish bilan bog'liqdir. O'smir o'ziga na'muna bo'lgan etalon bilan o'zini solishtirib, o'z xatti-harakatlariga baho beradi. Mana shunday namuna bo'ladigan etalonlar o'smirning xatti-harakatlarini yo'lga sola boshlaydi.

O'smirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim hisoblangan yangi xislatlarni tarkib topishi unda o'ziga xos kattalik xissining yuzaga kelishidir. O'smir bu hissiyotni o'z-o'ziga katta yoshli odam sifatida bo'lgan shaxsiy munosabatlarni kattalar jamoasida ular hayotining to'laqonli va to'la xuquqli a'zosi sifatida yashashga tayyor ekanligini sub'ektiv tarzda ichidan kechiradi. Kattalik xissi o'smirlarda mustaqillikka va ma'lum darajada erkinlikka intilishni yuzaga keltiradi. Mana shuning natijasida ular kattalarning baholariga g'ayri tabiiy holda javob beradilar va kattalarning ularning qadr-qimmatlarini kamsitishlariga, ularning erkinliklarini inkor qilishlariga, ularning xuquqlariga etarli baho bermasliklariga juda o'tkir reaksiya bilan javob beradilar.

Xuddi shu davrda o'smir shaxsining shakillanishida turli xil qiziqishlar yuzaga keladi. Bu qiziqishlar psixologiyaning alohida kategoriyasini tashkil etib, u bir tomondan mayl, boshqa tomondan ishtiyoq va havasni o'rtasida joylashadi.

O'smirlik yoshida maktab va maktabdan tashqari muassasalar ta'lim-tarbiya ishining ta'siri ostida, fan asoslarini o'rganish ta'siri ostida o'smirlarda faoliyatning u yoki bu turiga qobiliyatlar tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshida ham, hatto maktabgacha tarbiya yoshida ham qobiliyatlarning namoyon bo'lish hollari yuz beradi, albatta. Lekin bu qobiliyatlar (tegishli ko'nikma va malakalarni nisbatan tez hamda oson egallash, ob'ektiv tarzda yuqori natijalarga erishish nazarda tutiladi) ayniqsa o'smirlik yoshida chinakamiga rivojlana boshlaydi. Buning sababi shuki, ayniqsa o'smirlik yoshida chuqur, ta'sirchan, barqaror qiziqishlar yuzaga keladi, tevarak atrofga ongli, aktiv munosabat tarkib topadi, mustaqil ijodiy tafakkur taraqqiy etadi.

Birinchi navbatda musiqa, badiiy-tasviriy, adabiy-ijodiy qobiliyatlar yaqqol namoyon bo'la boshlaydi. Matematikani jiddiy va sistemali o'rgana boshlaganligi munosabati bilan matematika bo'lgan qobiliyatlar tarkib topadi. Matematika va fizikani o'rganish asosida o'smir o'g'il bolalarda konstruktorlik-texnik qobiliyatlar juda sezilarli darajada tarkib topadi.

O'smirlar turli bilimlar to'garaklarining va ijodiy to'garaklarning faol ishtirokchilaridir. Ularda uncha murakkab bo'lmagan musiqa asarlari va qo'shiqlarni mustaqil ravishda ijod qilish, bo'yoqlar bilan rasmlar chizish, uncha katta bo'lmagan hikoyalar va ayniqsa tilning ifodali vositalaridan foydalanib, she'rlar to'qish ehtiyoji yaqqol namoyon bo'ladi. O'smirlarning adabiy ijodi ularda tarkib topgan hayotga munosabat va dunyoni his etish qobiliyatlarida, ularning tabiatni hayron qolarli darajada yaqqol idrok qilishlarida ifodalanadi.

Bizningcha bu qiziqishlarni quyidagi tasnifini olishimiz mumkin.

Intellektual-estetik qiziqishlar predmetga (musiqa, tasviriy san'at, radiotexnika va adabiyot va xokazo) nisbatan chuqur qiziqish bilan ifodalanadi. Atrofdagilar uchun bunday qiziqishlar ahamiyasiz, hatto g'alati tuyulishi mumkin. Lekin o'smir uchun ahamiyati beqiyosdir.

Jismoniy qiziqishlari o'z kuchi, chidamliligi, chaqqonligi va mohirligini oshirishga bo'lgan harakatlar kiradi. Bunga shuningdek turli jismoniy qiziqishlar avtomobil yoki mototsiklni boshqarishga qiziqishlar taalluqlidir.

Informatsion kommunikativ qiziqish yangi engil axborotlarga ega bo'lishga intilishda mavjud bo'ladi. Ushbu qiziqish taso-difan uchrab qolgan suhbatdosh bilan bo'lib o'tadigan ko'p soatlik quruq gapga moslangan suhbatda namoyon bo'ladi. Shuningdek turli sarguzasht filmlarni ko'rish orqali ham ko'rish mumkin.

O'smirlik davri xususiyatlari haqida so'z borganda, albatta, ularning mehnat faoliyatiga ham alohida e'tibor berishimiz zarur. Chunki mehnat faoliyati o'smir shaxsini shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Odatda o'smirlar mehnat bilan zo'r hafsala bilan shug'ullanadilar. Birinchidan, bunda o'smirlarning faollik singari yaqqol yosh xususiyati ifodalanadi. Ikkinchidan, jiddiy mehnatda ular o'zlarida tarkib topadigan kattalikni

his etish tuygʻusini amalga oshirish imkoniyatiga ega boʻladilar, bunday imkoniyatni esa oʻsmirlar juda qadrlaydilar. Uchinchidan, mehnat odatda jamoa ichida qilinadi, oʻsmir uchun esa jamoadagi turmush va faoliyatning ahamiyati, biz yuqorida koʻrib oʻtganimizdek, nihoyatda kattadir. Shunday qilib, oʻsmirlarning mehnat faoliyati ularning yosh xususiyatlari va ehtiyojlariga toʻla javob beradigan faoliyatdir. Uchrab turadigan (koʻproq uchraydigan) yalqovlik, mehnatdan boʻyin tovlash, oʻz mehnat majburiyatlarini nazarga ilmaslik, mehnat topshiriqlariga beparvolik bilan qarash hollari vaqat notoʻgʻri tarbiyaning samarasidir.

Oʻsmirlar mehnatini uyushtirishga alohida eʼtibor berish lozim. Bu maktab ustaxonalarida mehnat qilishga ham, maktab huzuridagi oʻquv-tajriba uchastkasida ishlashga ham, uyda qilinadigan mehnatga ham, ijtimoiy foydali mehnatga ham (uning turli hislari va formalarida) taalluqlidir. Afsuski, koʻpchilik maktablarda soʻnggi yillarda bolalar mehnatini uyushtirishga eʼtibor berilmay qoldi. Bu hol oʻquvchilarga ham taʼsir etmoqda: oʻsmirlar bir qancha maktablarda mehnatning uyushtirilishidan norozidirlar, ularda mehnatga boʻlgan qiziqish yoʻqolib bormoqda, ular mehnatga befarq yoki hatto salbiy munosabatda boʻlmoqdalar. Bunga qisman sabab shuki, pedagoglar jamoalarining butun kuch va eʼtibori yangi dasturlarni oʻzlashtirib olishga qaratilgan, biroq baʼzan mehnatning tarbiyaviy ahamiyatiga etarlicha baho bermaslik ham taʼsir qilmoqda. Shuni unutmaslik kerakki, maktablarimizni ixtisoslashtirishdan voz kechish bolalarni mehnatga oshno qilishdan voz kechishni anglatmaydi.

Psixologlar va pedagoglarning tadqiqotlari shuni koʻrsatdiki, mehnat oʻsmirlik yoshida tegishli tarzda uyushtirilgan, xususan u oʻsmir uchun ijtimoiy foydali, jamoa, ijodiy, qiziqarli va oʻsmirning qoʻlidan keladigan qilib uyushtirilgan taqdirdagina tarbiyaviy ahamiyatga ega boʻladi.

Yuqoridagi oʻsmirlarda uchraydigan qiziqishlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, oʻsmir oʻz-oʻzini anglashida, oʻz-oʻziga baho berishida, oʻz-oʻzini tarbiyalashda ushbu qiziqishlar muhim oʻrin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, oʻsmirlik davri bola shaxsini shakillanishida asosiy bosqichlardan biri boʻlib hisoblanadi. Shunday ekan ota-onalardan, pedagoglardan, atrofdagilardan oʻsmirlarga eʼtiborli boʻlish talab etiladi.

II BOB. "O‘SMIRLARDA PSIXOLOGIK MASALALAR"

RIVOJLANISHNING NAZARIY ASOSLARI

2.1. Psixikaning rivojlanishining asosiy bosqichlari

Faollik nafaqat insonning rivojlanishi va uning hayot sifatiga, balki uning ruhiyatining shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Inson harakatda va muntazam ravishda biror narsa shug'ullansa, unda bu holat uning ichki dunyoni shakllantiradi. Inson butun hayoti davomida boshdan kechirgan barcha his-tuyg'ular va hissiyotlar uning psixologik sog'lig'ida o'z izlarini qoldiradi. Odamlar bilan aloqa, ish va turli xil sevimli mashg'ulotlar nafaqat ruhiyatning shakllanishiga ta'sir qiladigan, balki uni rivojlantiradigan asosiy omillardir. Bu olimlarga zamonaviy inson ruhiyatining rivojlanishidagi asosiy bosqichlarni kuzatish va qayd etish imkonini beradi. Darhaqiqat, ruhiy kasalliklarni davolash va kasbiy nuqtai nazardan ular bilan barkamol ishlash uchun ushbu mavzu sohasini etarlicha chuqur bilish kerak.

Inson tanasida ularning psixikasini umuman shakllantiradigan ko'plab jarayonlar mavjud. Masalan, maqsadlarga erishish orqali o'ziga ishonch paydo bo'ladi. ya'ni, agar kishi o'ziga ishonmasa yoki o'zini past baholasa, bu maqsadlarni belgilash va ularni amalga oshirish bilan bog'liq muammolar bilan bog'liq. Va aksincha, o'zingizga va o'zingizning kuchli tomonlaringizga ishonchni qozonish uchun kichik maqsadlar qo'yishni va ularga erishishni o'rganishingiz kerak. Har bir insonning tashqi harakatlari bilan birgalikda ruhiy jarayonlar inson psixikasining shakllanishi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Batafsil tahlil inson ruhiyatining rivojlanishining asosiy bosqichlarini kuzatishga imkon beradi.

Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, ruhiy kasalliklarni davolash to'g'risida xulosalar chiqarish mumkin. Axir, davolash usulini tanlash uchun siz ruhiy kasalliklarning sababini bilishingiz kerak. Buning uchun siz rivojlanish bosqichlari bilan tanishishingiz kerak. Inson ruhiyatining rivojlanishining asosiy bosqichlari Insoniyat evolyusiyasi inson psixikasining rivojlanish bosqichlariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. SHuning uchun har birimizning psixologik sog'ligimiz shunchaki,

ma'lum his-tuyg'ularni boshdan kechirganligi va aniq voqealar sodir bo'lganligi uchun emas, balki inson evolyusiyasi ma'lum bir tarzda sodir bo'lganligi sababli. Ilmiy psixika rivojlanishining asosiy etti bosqichini biladi. Har bir inson tug'ilishdan to to'laonli voyaga etgunga qadar ular orqali o'tadi. Asosiy bosqichlarga quyidagilar kiradi: sezgi; idrok; intellektual; psixologik; ong o'z-o'zini anglash; ijtimoiy xulq. Har bir bosqichda bir kishi atrofida dunyoga boshqacha munosabatda bo'ladi. U turli xil hissiyotlar va psixologik tabiatning sezgilarining paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. SHu sababli, bolalar kattalarga tanish bo'lgan tuyg'ularni boshdan kechira olmaydi.

Turli yoshlarda, odam psixologik darajadagi barcha voqealarga boshqacha munosabatda bo'ladi. Bu to'g'ridan-to'g'ri uning ruhiyatining rivojlanish bosqichiga bog'liq.

Ta'kidlash joizki, ruhiyat rivojlanishining asosiy bosqichlari har bir tirik mavjudotning evolyusion yaxshilanishi sifatida asta-sekin tug'iladi:

1. Sensor bosqichi, hissiyot, ayniqsa murakkab bo'lmagan sharsiz reflekslar bilan ajralib turadi. Motor apparati rivojlanmoqda, shu bilan birga - teginish, eshitish, ko'rish, hid va boshqalar.

2. Idrok bosqichi murakkab asab tizimining paydo bo'lishini anglatadi, uning analizatorlari o'rtasidagi aloqani tashkil etuvchi bo'limlari takomillashtirilmoqda. Avvalo, vosita xotirasi paydo bo'ladi. Hayvonlar o'zlarining his-tuyg'ularini ifoda etish qobiliyatini egallaydilar.

3. Intellektual: maqsadlarga erishish yo'lida qiyinchiliklar yuzaga kelganda intellektual tabiatni o'tkazish qobiliyati, ammo bunday xatti-harakatlar ko'pincha xatti-harakatlarda ustunlik qilmaydi.

4. Psixologik va jismoniy shakllanish bosqichi. Faqat odamlar bunga ega. Bu davrda nutqning shakllanishi, mavhum fikrlash rivojlanadi, o'z turiga qarab aloqa qilish zarurati tug'iladi. SHuni ta'kidlash kerakki, psixika rivojlanishining asosiy bosqichlari faqat insondir.

5. Ong bosqichi. Odamni o'rab turgan voqelikda dunyoni bilish istagi, ijodiy izlanishlarga intilish.

6. Odamning o'zini anglash bosqichi, uning ajralmas qismi atrofdagi odamlarning bilimi orqali o'z "men" ni bilishdir. O'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tarbiyalashni rivojlantirish.

7. Ijtimoiy xulq-atvor bosqichi. Aynan shu bosqichda har bir kishining shaxsiyati mukammallikka erishadi.

Inson ruhiyatining rivojlanish bosqichlarida uning jamiyatdagi roliga, u bilan o'zaro munosabatlariga alohida ahamiyat beriladi. Bu aqliy shakllanish nafaqat biologik tarkibiy qismlar (hayvonlarga xos), balki ijtimoiy-madaniy jihatdan ham belgilanishini anglatadi.

Leontev bo'yicha ko'ra psixikaning rivojlanish bosqichlari quyidagilar:

1 - yangi tug'ilgan chaqaloqning davri (2 oygacha) - asab tolalarining mielinizatsiyasi, oddiy harakatlar va orientatsiya reaksiyalarining shakllanishi, "tiklanish" reaksiyasining paydo bo'lishi.

2 - go'dakning erta yoshida (2 oydan 6 oygacha) - ob'ektlar va ob'ektiv idrok jarayonlari bilan harakatlar rivojlanishi.

3 - kech chaqaloqlik (6 oydan 12-14 oygacha) - predmetli aloqa, ob'ektlarni tushunish va nutqning dastlabki belgilarining paydo bo'lishi, kattalarning impulsiv taqlidining paydo bo'lishi va ob'ektlar bilan odamning maxsus motorli harakatlarini rivojlantirish, mustaqil yurishni o'rganish asosida tashqi dunyo bilan munosabatlarning o'zgarishi.

4 - maktabgacha yoshdagi (1 yoshdan 3 yoshgacha) - insonning atrofdagi narsalarga xos bo'lgan munosabatini, kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish, fikrlashning asosiy funksiyalarini shakllantirish.

5 - maktabgacha yoshdagi (3 yoshdan 7 yoshgacha) - rol o'yinlar, bunda ijodiy tasavvur va o'z harakatlarini o'zboshimchalik bilan boshqarish qobiliyati shakllanadi. Bolaning shaxsini shakllantirish jarayoni.

6 - boshlang'ich maktab yoshi (7 yoshdan 12 yoshgacha) - barcha kognitiv aqliy jarayonlarning jadal rivojlanishi, shaxsiyatning doimiy shakllanishi, jamoada birinchi moslashish tajribasini o'zlashtirish.

7 - o'smirlik va erta yoshdagi (13-14 yoshdan 17-18 yoshgacha) - kognitiv aqliy jarayonlarning yanada rivojlanishi va shaxsiyatni shakllantirish. Balog'at davri. Bolaning psixologik qiyofasining o'zgarishi.

8 - rivojlanishning akmeologik davri (18 yoshdan 60 yoshgacha) - (akmeologiya (Рыбников, 1928), etuklik davri inson hayotining eng samarali, ijodiy davri) insonning umumiy o'zini o'zi rivojlantirish va jinsiy etukligi tugaydi va jismoniy rivojlanish eng maqbul darajasiga etadi. Intellektual, ijodiy, kasbiy yutuqlarning eng yuqori darajasi.

9 - gerontogenez - uch bosqich: qarilik (erkaklar - 60-74, ayollar - 55-74), qariyalar yoshi (75-90 yosh), uzoq umr ko'rish (90 va undan katta). Jismoniy va aqliy funksiyalarning yo'q bo'lib ketishi.

O'spirinlar psixologik masalalari mavzulari yoritilgan barcha nashrlarda[22] ushbu mavzuning dolzarbligi o'zini oqlashini ko'rishimiz mumkin. "O'smirlarning psixologik muammolari" metodikasini ishlab chiqishda biz metodologiyani yaratish va standartlashtirishga qaratilgan tadqiqotni tashkil etishda hisobga olingan bir qator nazariy qoidalarga asoslandik. Asar psixik muammolarni, tashqi ta'sir va ichki (aqliy) hodisalarning o'zaro bog'liqligini (U. Bronfenbrenner, LS Vygotskiy, A.N. Leontiev, S.L.Rubinshteyn) ijtimoiy-madaniy shartlash metodologiyasiga asoslangan.

2.2. Ruhiy hodisa, uni o'rganish metodologiyaga qaratilgan - 13-16 yoshdagi o'spirinlarning psixologik muammolari.

Psixologik muammo - bu muayyan aqliy funksiyalar, jarayonlar, xususiyatlarning shakllangan (dolzarb) rivojlanish darajasi va yangi psixik fazilatlarning paydo bo'lishini talab qiladigan hayotiy qiyinchiliklar o'rtasidagi ziddiyatdir.

B.G. Anan'ev inson evolyusiyasidagi asosiy qarama-qarshilikni "turli tizimlar va ularning regulyatorlarining notekis rivojlanishi" deb hisoblaydi [12]. Xususan, u shunday deb yozgan edi: "... agar barcha hayvonlarda, shu jumladan primatlarda jismoniy etuklik butun organizmning global etukligini anglatga - u holda odamlarda neyropsixik rivojlanish doirasiga alohida to'xtalish zarur va u

jismoniy etuklikni hayotiy faoliyati va o'zini tutish mexanizmlarini qamrab oladi»[20]. Bu shuni anglatadiki, birinchidan, "... shaxsiyatning boshlanishi individ boshlanishidan ancha kechroq keladi" [19], ikkinchidan, "shaxsiyat shakllanishining geteroxronizmi shaxsning kamolotiga ega bo'lgan geteroxronizmga qo'shilib, odamning turli davrlardagi holatlarining umumiy ta'sirini kuchaytiradi" [22].

Muayyan hayotiy vaziyat darajasida ziddiyatga alohida e'tibor qaratish kerak bo'ladi u turli yo'llar bilan - burch va istak, istak va imkoniyat, taqiq va istak o'rtasidagi ziddiyat sifatida qabul qilinadi [9], motivlar uchun kurash, ob'ektga nisbatan ambivalentlik, sharoitlarning noaniqligi va boshqalardan iborat bo'ladi.

D. Dornerning so'zlariga ko'ra, kundalik muammoli vaziyatlarning asosiy qismi aniq maqsad mezonlari bilan bog'liq muammolar bo'lib, ular bir-birini istisno qiladi.

Muammoli vaziyat - bu shunday vaziyat, "uni hal qilish uchun prioritet bo'lmagan xatti-harakatlar usullari mavjud emas (masalan, oldingi mashg'ulotlar natijasida olingan)".

Psixologik muammo quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi

- hayotiy vaziyatda qarama-qarshilik mavjud bo'lib, uni inson tan oladi;
- hayotni to'sqinlik qiladigan, murakkablashtiradigan omil sifatida ushbu qarama-qarshilikning hissiy tajribasi;
- hayotning odatiy, qulayroq yo'nalishiga kirib borishi uchun ushbu qarama-qarshilikni hal qilish istagi (yoki ehtiyoji);
- muammoni hal qilish uchun noaniqlik va xavotirga olib kelishi mumkin bo'lgan eski harakat usullarini qo'llashning iloji yo'qligi.

Muammoning psixologik mohiyatini tahlil qilishdan kelib chiqadiki, odam uchun biror muammoga duch kelsa, voqealarni rivojlanishining ikkita varianti bo'lishi mumkin: yoki u uni hal qilishga yordam beradigan fazilatlarni rivojlantirib, uni hal qilish yo'llarini topadi kelajakda yoki muammoni keltirib chiqargan qarama-qarshiliklar chuqurlashadi, muammoning o'zi va undan kelib chiqadigan barcha oqibatlarni kuchaytiradi. Muammoli tajribalarning ko'payishi

inson va jamiyatning allaqachon o'rnatilgan gomeostazini buzilishiga olib keladi, ya'ni noto'g'ri ishlashga olib kelishi mumkin deb kutish mumkin.

Biz o'spirin va o'spirinlarning o'z muammolarini qanday qabul qilishlariga e'tibor qaratamiz, boshqa tadqiqotchilar esa ushbu yoshdagi o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish jarayonida kattalar boshidan kechirayotgan qiyinchiliklarni tavsiflashga e'tibor berishadi. Ushbu yondashuv qiyosiy madaniy va ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar uchun katta imkoniyatlar ochib beradi.

2.3. O'smirlik davrida ruhiy rivojlanish.

O'smirlik davrida ruhiy rivojlanish allaqachon shakllangan ruhiy xususiyatlar va hayotning yangi shakllarini o'zlashtirish uchun kundalik hayot talablari o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ushbu talablar muammolar manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bir tomondan, o'sishning barcha rivojlanish yo'nalishlarida yuz beradigan tub o'zgarishlar tufayli, savollar, ziddiyatlarga to'la va turli xil muammolar mavjudligi bu davrning eng xarakterli xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar va odamlar bilan aloqa qilish sohasidagi o'z taqdirini belgilash, hayotning mazmuni, undagi o'z o'rnini to'g'risida hayotiy masalalarni hal etish taraqqiyot uchun dachalarga aylanadi. Ushbu vazifalar o'zlarini kundalik muammolar va qiyinchiliklar bilan, shuningdek tanqidiy hayotiy voqealar, tegishli tajribalar va ularni engish zarurligini anglash orqali his qilishadi.

Boshqa tomondan, muammolarga duch kelishning o'zi to'liq rivojlanish va taraqqiyotni kafolatlamaydi. Aksincha, ko'pgina o'spirinlarga xalaqit beradigan, ularning shaxs sifatida rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan muammolar va ziddiyatlar degan taassurot paydo bo'lishi mumkin. Ularning hozirgi rivojlanish darajasi ushbu muammolarga samarali javob berishga imkon bermaydi. Bularning barchasi o'spirin qanday strategiyani tanlashiga bog'liq:

- konstruktiv bo'lmagan qarshilik, passiv moslashish yoki uning qadriyatlari va manfaatlarini faol himoya qilish,

- o'z shaxsiyatiga sodiqlikni saqlab, yangi samarali echimlarni izlash va ongli ravishda tanlash.

Bular tegishli ruhiy yangi ko'nikmalar paydo bo'lishi (mas'uliyat, mustaqillik, tanlov qilish qobiliyati) va xatti-harakatlar doirasining kengayishi bilan mumkin bo'ladi.

Agar bu amalga oshmasa, demak, muammo odamning o'ziga aralasha boshlaydi, yangi muammolarni keltirib chiqaradi yoki boshqalarga o'spirin bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Muammolarni keltirib chiqaradigan tashqi sabablarga inson atrofidagi, jamiyatdagi barcha sabablar (qiyin hayotiy vaziyat, boshqalar tomonidan taqiqlanishlar, boshqalarning munosabatining qat'iyligi, mikro- va makrosotsiumning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari va boshqalar) kiradi.

Ruhiy rivojlanishdagi muammolarga olib keladigan ichki sabablar odamning allaqachon shakllangan aqliy tuzilishidan kelib chiqadi. Bunga quyidagilar kirishi mumkin:

-noma'lum yangi narsadan qochish uchun hozirgi narsadan ajralishni istamaslik, ya'ni rivojlanishning ma'lum bir bosqichida "tiqilib qolish" (infantilizm, abadiy yoshlik va boshqalar);

-rivojlanishning oldingi bosqichlarining yangi, hal qilinmagan muammolaridan qo'rqish va h.k.

2.4. O'smirlarning yoshga bog'liq bo'lgan muammolari va undan hosil bo'lgan hayotiy tajribalari.

O'smirlarning yoshga bog'liq bo'lgan normativ muammolari o'tkir va surunkali bo'lishi mumkin, bu hayotning hissiy foniga aylanadi va muammo sifatida boshdan kechiriladi.

Odatda, har kungi muammoli vaziyatlar bir-birini istisno qiladigan aniq bo'lmagan maqsad mezonlari bilan tavsiflanadi.

Bir-birlari va o'tgan tajribada bunday muammoni hal qilishning iloji yo'q. Ular xatti-harakatlarning yangi usullarining sintezini aks ettirishi va / yoki psixik jarayonlarning yangi sifatiga o'tishi mumkin. Bunday holatlar ko'pincha keskin xarakterga ega bo'ladi, hissiy alangalarni keltirib chiqaradi va kuchli hissiy tajribalarni keltirib chiqaradi.

Muammoni hal qilish jarayonining muhim jihati - xotirada ochiq tuzilmalar mavjudligi. Dushmanlik hissi, tushunarsiz vaziyatni idrok etishda noqulaylik va muammoni anglashga va ehtiyoj yoki uni hal qilish zarurati paydo bo'lishiga turtki beradi.

Inson mavjudotining bir bo'lagi sifatida vaziyat har doim ham muammoli bo'lib qoladi, chunki unga aniq ko'rsatilmagan yashirin narsa kiradi, "har doim go'yo bo'sh bo'sh joylar bor, ular orqali o'z chegaralaridan tashqariga chiqadigan va uni bog'laydigan narsa bor mavjud bo'lgan hamma narsa»[23]. Muayyan vaziyat chegaralaridan chiqib ketish - bu o'z-o'zidan tashqariga chiqish.

Surunkali muammolar ko'pincha o'spirinning ijtimoiy hayotining mohiyatini belgilaydigan doimiy takrorlanadigan holatlar (stresslar) tomonidan qo'zg'atiladi. Aynan ular ko'pincha hayotning doimiy hissiy fonini belgilaydilar va muammoning echimini o'spirin o'zi hal qila olmaydi.

Insonning ichki hayotining asosiy birligi bu tajriba. Tajribalar, hissiy, irodaviy va intellektual tarkibiy qismlarni birlashtirgan holda, hayot voqealari va sharoitlarini sub'ektning o'zi bilan bog'liq holda aks ettiradi.

Shunday qilib, S. L. Rubinshteynning so'zlariga ko'ra, «tajriba odam uchun o'zi uchun muhim bo'lgan narsaga aylanadi. ... Qandaydir ruhiy hodisa insonning tajribasi bo'lgan yoki aylangan deb aysak, demak, u o'ziga xos, o'ziga xos individuallikda u ma'lum bir shaxsning individual tarixida belgilovchi moment sifatida kirgan va unda qandaydir rol o'ynagan "[29].

Ko'pchiligimiz biron bir aktiv faoliyat bilan shug'ullanayotganda nafaqat o'z hayotlariga yangi ko'nikmalar yoki his-tuyg'ularni, hissiyotlarni va boshqalarni olib keladi, balki o'zlarining ichki dunyolarini ham shakllantiradilar. Bu ish, atrofimizdagi odamlar bilan muloqot tufayli ruhiyatning rivojlanish bosqichlarini kuzatishimiz mumkin.

Belgilangan maqsadlarga erishish o'ziga ishonchni ham, har birimizning ruhiy salomatligimizning yaqqol namunasini ham beradi. Psixikaning rivojlanishining barcha bosqichlari davomida shaxsning aqliy va tashqi harakatlari moddiy ob'ektlar bilan bir-birini to'ldiradi.

A.N.Leontevning fikriga ko'ra, tajriba - bu inson uchun vaziyat sinishi prizmasi, ammo u har qanday tajriba singari, o'zi ham beqaror va ma'lum bir vaziyatning ob'ektiv xususiyatlari bilan ziddiyat ta'siri ostida o'zgarib turadi, bu aslida sub'ekt faoliyatida namoyon bo'ladi [17].

"Agar aqliy jarayonlar atrof-dagi dunyoning aksi bo'lsa, - deb yozadi L.I.Borzovich, - tajribalar sub'ekt va bu dunyo o'rtasidagi munosabatlarning aksi mahsulidir. Tajriba qilish sub'ektning uning atrof-muhit bilan munosabatlaridagi qoniqish holatini aks ettiradi, ya'ni ehtiyojlar dunyosi ularning qondirish imkoniyatlari bilan o'zaro bog'liqligi tajribalarining orqasida yotadi.

Shunday qilib, tajriba tabiatiga ko'ra, ma'lum darajada, insonning motivatsion sohasi tuzilishini baholash mumkin ... ». Muallif nuqtai nazaridan, tajriba «sub'ekt hayotida o'ta muhim vazifani bajaradi: bu unga atrof-muhit bilan aloqalari to'g'risida xabar beradi va shunga muvofiq uning xatti-harakatlarini yo'naltiradi, mavzuni yo'nalishda harakat qilishga undaydi. uni kamaytiradi yoki butunlay yo'q qiladi. kelib chiqadigan kelishmovchilik» [2].

Tajribani faoliyat vositalarining mos ravishda "o'zgarishi" bilan inson faoliyatining semantik yo'nalishlarining o'zgarishi sifatida tushunish va hayotiy vaziyatlarning to'rt xil tajribasini ajratish: gedonistik, realistik, qiymat, ijodiy turga bo'linadi.

Psixologik muammolarni o'rganib, biz boshdan kechirishni, avvalambor, "sub'ekt tomonidan boshdan kechirilgan, uning ongida bevosita namoyon bo'lgan va u uchun o'z hayotidagi voqea sifatida ishlaydigan hissiy rang holati" ekanligidan kelib chiqamiz [18].

Tajriba atrof-muhitning u yoki bu momenti insonga qanday ta'sir qilishi jihatidan hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, tajriba "aks ettiradi": insonning hissiy holati; tajriba vositachiligida inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni birlashtiradi.

Tajriba - bu voqelikning ma'lum bir lahzasiga insonning ichki, individual munosabati sifatida tushuniladi. U "organizm - atrof-muhit" tizimida shaxsning

atrof-muhit bilan munosabati sifatida paydo bo'lib, atrof-muhitning ma'lum bir momenti shaxs uchun nima ekanligini ko'rsatib beradi.

O'spirinlik davri muammolari hayotning muayyan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari fonida boshdan kechiriladi, bu ham muammoli tajribalarni kuchaytirishi, ham zaiflashtirishi mumkin.

Jamiyatning inson aqliy rivojlanishiga ta'siri 20-asrning birinchi yarmida L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida, keyinchalik 20-asrning 70-yillarida va V. Bronfenbrenner nazariyasida nazariy jihatdan asoslanadi.

L.S. Vygotskiy kattalarning bolaga turli xil madaniyat elementlarini: til, urf - odatlar, ko'nikmalar, qadriyatlar va boshqalarni qanday etkazayotgani haqidagi savolga e'tibor qaratdi.

Ishchi nazariya juda yaxshi, chunki u muayyan odamlarning aqliy hayotini ma'lum bir davrda, muayyan ijtimoiy sharoitlarda tushuntirish uchun foydalanishga imkon beradi. Bunday tushuntirishlarga ehtiyoj odamlarning hayotida sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar mavjud bo'lganda paydo bo'ladi. Yigirmanchi asrning so'nggi o'n yilligida dunyoda ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz davri bo'lgan bo'lsa, yangi asrning boshlanishi globallashuv davri deb ta'riflanishi mumkin, bu aholining mentaliteti, urf - odatlar to'qnashuvi, diniy qarashlar, turli xil imkoniyatlar, shuningdek, katta xavflar. Ular o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish, tashqi va ichki to'siqlarni bartaraf etishni talab qiladi. Shu bilan birga, insonning aqliy rivojlanishi faqat ma'lum bir genetik kod bo'yicha emas, balki ushbu shartlar bilan moslashtira boshlaydi, bu esa insonning adaptiv salohiyatini yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga olib keladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning aqliy marta ta'siri-insonning vitusi etarlicha o'rganilmaydi, chunki laboratoriya eksperimentining holatini yaratish juda qiyin va ba'zan mumkin emas. O'rganish tabiiy sharoitda ham mumkin, bu ham muayyan cheklovlarni keltirib chiqaradi.

O'smirlarning psixologik muammolarini o'rganishga qaratilgan texnikani ishlab chiqishda, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlarini

hisobga olish juda zarur, chunki boshqa davrlarda yaratilgan meto - diklar tegishli vaqtdagi o'smirlar uchun tegishli bo'lgan muammolarni aks ettiradi.

2.5. O'smirlarda kuzatiladigan psixologik muammolarning ko'rinishlari va ularni hal qilish yo'llari.

O'smirlik asossiz ravishda maxsus, qiyin deb o'ylanadi. O'smir bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun biz ushbu yoshning xususiyatlarini bilishimiz kerak. Biroq, muloqotning barcha qiyinchiliklari, o'spirin bilan o'zaro munosabatlar, o'z muammolarini engish faqat uning yoshi bilan bog'liq deb o'ylash to'g'riroqdir.

Tarbiya va bolaga ijobiy ta'sir, uning yoshidan qat'i nazar, uning shaxsiyatining rivojlanishi o'z-o'zidan juda qiyin narsadir. SHuning uchun, oilada o'spirinning o'zaro munosabati muammolari haqida suhbat yosh xususiyatlaridan tashqariga chiqadi. Ushbu nuqtai nazardan o'spirin muammolari bilan shug'ullanadigan ko'plab mutaxassislar baham ko'rishadi (Avdulova T.P. 2012; Volkov B.S., Volkova N.V., 2010; Karabanova O.A., 2005).

Albatta, o'spirinning o'ziga xos xususiyatlari juda yuqori darajada hisobga olinishi kerak, ularni bilish kerak. SHuning uchun ularga zarur e'tibor berilishi kerak.

O'smir bilan o'zaro munosabatlarning qiyinchiliklari kamdan-kam hollarda ma'lum bir muammoga qaratilgan. Bundan kelib chiqadiki, u bilan oilada konstruktiv aloqalar ba'zi bir ustuvor yo'nalishlarni ta'kidlash bilan emas, balki butun chalkashliklarni echish orqali ta'minlanishi mumkin, shundan keyin ma'lum bir bolaning muammolarini yo'qotish juda oson.

O'smir o'sishi muammosini ikki jihatdan tavsiflash mumkin:

1) hayotning ob'ektiv jihatdan murakkabroq sohasiga o'tish va shaxsiy resurslarning etishmasligi;

2) organizmning kuchli fiziologik jarayonlari natijasida vujudga kelgan hissiy beqarorlik: hissiy muvozanat, kayfiyatning o'zgarishi.

Ushbu ikkita muammoli sohadan tashqari, o'spirinlarning individual xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ular qiyin

shakllanishi tufayli har doim ham ongli bo'lmaydilar, ular o'spirinlarni muayyan muammolarni o'ta hal qilishga undashadi. Buning uchun ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlarning malakali yordami kerak.

O'smirlar bilan bog'liq barcha muammolarni va ularning ota-onalar, o'qituvchilar va boshqalar bilan bo'lgan munosabatlarini to'rt guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruh - o'spirinlik davrida kuchayadigan o'spirin bo'lmagan muammolar. Ushbu ro'yxat quyidagilarni o'z ichiga oladi: mojaro, yolg'on, uy majburiyatlarini bajarmaganlik, o'quv natijalarining pasayishi. Ushbu muammolarning butun majmuasi bitta manbaga ega. Ular har bir muayyan o'spirinda har xil darajada bo'lishi mumkin. Bu ko'p jihatdan shaxsga bog'liq. Agar bitta (yuqoridagi fazilatlarning) biri bo'lsa, unda qolganlarning barchasi u yoki bu darajada mavjud. Muammolarning bu butun majmuasi ota-ona yoki pedagogik pozitsiyadagi xatolar bilan bog'liq (homiylilik, hamkorlik va sheriklik o'rniga avtoritarizm) va ayniqsa, ota-onalar tomonidan bolada mustaqillik ko'nikmalari shakllanmagan bo'lsa, pedagogik e'tibor etishmasligi bilan bog'liq va boshqalar bilan konstruktiv murosaga kelishuv. O'spirin bu kabi muammolarni qanchalik ko'p uchratsa, boshqalar bilan muloqot qilish shunchalik qiyin bo'ladi. Agar bunday muammolar juda ko'p bo'lsa, jarayon orqaga qaytarilmasligi mumkin.

Ota-onalarni tashvishga soladigan muammolardan biri bu o'quv ko'rsatkichlarining pasayishi. Muvaffaqiyasizlikning o'zi juda qiyin muammo. Bu o'spirinning hissiyligi, o'sib borayotgan qiyinchiliklari va o'rganilayotgan mavzular hajmi bilan yanada og'irlashadi. O'smirlarning aksariyati kattalar e'tiboriga muhtoj.

Bolaning maktabga borgan birinchi yillaridan boshlab muvaffaqiyatiga e'tibor berish, o'quv jarayonida yordam berish, qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlash o'z-o'zidan yoki repetitorlarni jalb qilgan holda, qobiliyatlarni izlash va ochib berish o'spirin hayotidagi ustuvor yo'nalish sifatida bo'lishi mumkin - bunday tadbirlar ro'yxati o'quv faoliyati sifatini yaxshilashga yordam beradi.

O'smirlarni shakllantirishning muhim yo'nalishi - bu qo'shimcha ta'lim muassasalariga tashrif buyurishdir. Kasbiy o'zini o'zi belgilashda qobiliyatlarni izlashda ota-onalarni har xil ilmiy-ommabop, falsafiy, axloqiy va maxsus (ba'zi kasblar bo'yicha - tibbiyot, tarix, huquqshunoslik, psixologiya, biologiya va boshqalar) adabiyotlarni o'qishga da'vat etish orqali yordam berishi mumkin.

Ikkinchi guruh - o'spirinlik muammolari. Ushbu muammolar bloki o'spirinning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Boshqa yosh guruhlari uchun ular odatiy emas va juda sezilarli.

Ushbu guruh mumtoz adabiyotda yaxshi tavsiflangan. Men ularni qisqacha to'ldirishga ijozat bering. O'smirlik muammolarining ajoyib xususiyatlaridan biri bu o'z-o'zini tutishda ijobiy baholarning yo'qligi (Avdulova T.P. 2012; Volkov B.S., Volkova N.V., 2010; Karabanova O.A., 2005; Obuxova L.F., 2011); o'zini va boshqalarni baholashda yon bosish va yarim tonlarning etishmasligi; mukammallik; maksimalizm; nevrotikizmning kuchayishi.

Hissiy muvozanat tufayli kattalar o'spirinning o'ziga xos harakatlarida, vaziyatlarida, xulq-atvorida, muloqotida, harakatlarida va hokazolarda namoyon bo'ladigan ijobiy fazilatlariga e'tibor berishlari zarur bo'lib qoladi, shu bilan birga kattalar ko'pincha afzalliklarini ko'rmaydilar. o'spirin, ammo kamchiliklarni osongina payqash. Voyaga etganlarning vazifasi o'spirinning ichki dunyosida uyg'unlikka erishishiga yordam berishdir.

O'smirning organizmida sodir bo'lgan kuchli fiziologik jarayonlar qo'zg'aluvchanlik, hissiy beqarorlik, o'ziga ishonch va ularning imkoniyatlarini yuqori baholash, o'spirin maksimalizmi paydo bo'lishiga yordam beradi.

O'smirning hissiy sohasining o'ziga xos xususiyati shundaki, unga boshqalar uni doimiy ravishda kuzatib, nuqsonlarni izlayotganga o'xshaydi. Bu, o'z navbatida, uning asabiylashishini kuchaytiradi, hissiy tanglikni, noaniqlikni qo'shadi. Ko'pincha, o'spirin tomoshabinlar bilan o'ynayotgandek, namoyishkorona xatti-harakatlar yo'lidan boradi. Ilmiy adabiyotda o'zini tutishning bu xususiyati xayoliy auditoriya hodisasi sifatida tavsiflanadi (Volkov B.S., Volkova N.V., 2010; Karabanova O.A., 2005; Obuxova L.F., 2011). O'zini

unga salbiy moslashgan atrofdagilarning diqqat markazida deb tasavvur qiladigan o'spirin hissiy "reaksiya", boshqalarning u yoki bu fikrlariga javoban uning hissiy reaksiyalarining haddan ziyodligini aniqlaydi. Bu xususiyat, ehtimol o'spirinning kattalar munosabatlarining yangi dunyosi bilan eksperimentining natijasidir.

Bu yoki boshqa vaziyatda kattalardan bildirilgan qo'rquvni o'spirin e'tiborsiz qoldiradi, chunki u o'zini atrofdagi hayot qonunlari va mantig'iga bo'ysunmaydigan favqulodda, noyob shaxs deb biladi ("men hech qachon hech narsa qila olmayman, men" m boshqalar kabi emas "). O'spirin o'z hayoti va shaxsiy tajribasi shu qadar noyob va takrorlanmas bo'lib tuyuladiki, atrofdagilar uni tushunolmaydilar, shuning uchun u yolg'izlikka mahkum. Bunday pozitsiya ko'pincha hissiy tanglik, xavotir, yolg'izlik va boshqalarga kinoyali munosabat hissiyotlari fonida o'z-o'ziga qoyil qolish tendensiyasini keltirib chiqaradi.

O'smir o'smirligi eng muvaffaqiyatli va osonlik bilan gavdalanishi mumkin bo'lgan shakllarni qidirishni boshlaydi. O'spirin o'zlashtira olgan shaxsiy fazilatlariga qarab, balog'at yoshi xulq-atvor va taqliddan kelib chiqadigan ijobiy ijodiy navlarni ham, salbiyni ham qabul qilishi mumkin.

O'smirlar tengdoshlarga yo'naltirilgan va o'zlarining fikrlarini kattalarga qaraganda ko'proq qadrlashadi. Ulardan biri kattalar bilan to'qnashuvga kirgan bo'lsa, kattalar haq yoki yo'qligidan qat'i nazar, ular mitingga moyil. Tengdoshlari bilan muloqot qilishda o'spirin "kattalar" munosabatlarini rivojlantiradi - bir-biriga nisbatan hurmat munosabati, teng aloqa, ishonch, hamkorlik pozitsiyasi. SHuni qo'shimcha qilmoqchimanki, o'spirin axloqi etuk axloqiy pozitsiyadan farq qiladi.

O'smir axloqining manbai ko'pincha ijtimoiy klişeler, guruhga qo'shilish va xulq-atvorni guruhning taxminiy manfaatlariga yo'naltirishdir. Ko'pincha guruhlarda axloqiy ohang dominant o'spirinlar tomonidan belgilanadi, ular butun guruhni butunlay oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlarga olib keladigan harakatlarga yo'naltirishi mumkin. Bunday holda, tanqidiy lahzalar, o'tkir to'qnashuvlar, shu jumladan tuzatib bo'lmaydigan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Kattalar bunday to'qnashuvlar ehtimoli haqida bilishlari kerak; ularni

prognoz qilish va jinoiy natijalar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan qochish kerak emas.

Kattalar rolini, kattalar pozitsiyasini o'zlashtirish uchun o'spirin tengdoshlari bilan muloqotga muhtoj. Biroq, haqiqiy axloqning manbai o'spirin muhiti emas, aksincha kattalar tomonidan aks ettirish ko'nikmalarini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, sodir bo'layotgan voqealarni mustaqil anglash tajribasi va o'z akslarining samaralarini amalga oshirish qobiliyati, rivojlanish umuminsoniy qadriyatlar.

O'smirlar ma'naviy yo'l-yo'riq kerak - uni hayotning asosiy yo'nalishlarida qanday qilib to'g'ri yo'naltirishni biladigan odam, odamlar, kitoblar bilan intensiv muloqot. Albatta, ota-ona ushbu vazifani bajara oladigan bo'lsa, eng baxtlidir. Bunday holda, ikkinchisi hayotning qaysi sohalari eng murakkabligini va ularda qaysi xatti-harakatlar strategiyasini afzal ko'rishini bilishi kerak.

Uchinchi guruh - o'spirin hayotining yangi sohasi muammolari. Bu sohada boshqalar bilan, qarama-qarshi jins bilan munosabatlar, do'stlar tanlash, muhabbat, kasb tanlash, hayot yo'li muvaffaqiyati mezonlarini aniqlash, dunyoqarashni o'rnatish, hayotning ma'nosini aniqlash kiradi. Bu o'spirinlar duch keladigan muammolarning eng o'tkir sohasi. U ushbu muammolarning jiddiyligi va murakkabligini bilmasligi va ularga tayyor emasligi mutlaqo aniq.

Darhaqiqat, aksariyat hollarda u ushbu muammolar bilan yolg'iz qoladi. O'smir o'zi uchun yangi haqiqatga - kattalar dunyosiga go'dak atrofdagi narsalarga tegishi kabi "tegadi". Avvaliga, bu go'dakka nisbatan jismonan jirkanch va axloqiy jihatdan halokatli bo'lib chiqadi. Bu muqarrar ravishda boshqalarda asabiylikni, uning harakatlari va xatti-harakatlarini rad etishni keltirib chiqaradi.

O'smirlar uchun ushbu muammolarning eng jozibali tomoni sevgi va qarama-qarshi jins bilan munosabatlardir. Bir tomondan, maktab predmetlari bo'lmagan soha, boshqa tomondan, murakkabligi jihatidan u har qanday maktab mavzusidan ko'p marta ustundir. Ular bu sohaga ulkan biologik ichki kuch - qarama-qarshi jinsga tobora ko'proq jalb qilish bilan birlashib, birlashtirilish shakllanishining qulayligi bilan itariladi.

Ushbu muammo bilan yakkama-yakka, o'spirinda g'alaba qozonish imkoniyati yo'q. Ammo unga bu echim juda yaqin va sodda ko'rinadi. U hatto kattalardan yordam so'rash uchun bunday "arzimas narsalarga" ehtiyoj sezmaydi. Bundan tashqari, avvalgi kattalar bilan muloqot qilish tajribasidan u bunday muomalaga qarshi oldindan norozilik bildiradi. Kattalar, umuman olganda, bu sohada o'zlari asosan nochor. Kattalar tushunadigan va ularga rioya qiladigan yagona ko'rsatma - bu "erta vaqt". Ushbu sohaga kirish haqida o'smir bilan o'zaro munosabatlarning formulasi "taqiqlash-ruxsat berish" dir.

Ushbu soha uchun kim javobgar bo'lishi kerak va u vakolatli echim topganda qanday ko'rinishda bo'lishi kerak. Bunga ota-onalar va o'qituvchilar javobgardir. Ota-ona yoki o'qituvchi ushbu sohada o'spirinlar bilan ishlashga hali ham qaror qilgan bo'lsa, unga amal qilishi mumkin bo'lgan ko'rsatmalarni topishga harakat qilaylik. Biz bu erda o'spirin bilan birgalikda fikr yuritish uchun ikkita ko'rsatmani ko'rib chiqamiz:

Birinchi ma'lumot - bu ajralish statistikasi, sevgining odatiy oqibatlarini, erta jinsiy aloqa.

Nikoh sabablari va ularning ajralishlar bilan bog'liqligi to'g'risidagi statistika shuni ko'rsatadiki, "sevgi uchun" nikohlar eng beqaror. SHu bilan birga, eng barqaror nikohlar - bu turmush qurishga turtki bo'lgan sherikning insoniy fazilatlarini - ishonchlilik, bir-biriga yordam berishga tayyorligi, har xil murakkablikdagi dolzarb muammolarni hal qilish qobiliyati. Ko'pincha bu turtki noto'g'ri ravishda qulaylik nikohi deb talqin etiladi, bu tubdan noto'g'ri.

Ushbu ikki yosh uchun motivatsion asosni shaxsiy nikoh deb atash to'g'ri, chunki ushbu hisoblashni boshlashdan oldin (shaxsiy fazilatlar nuqtai nazaridan) siz undan oldin pishib etishingiz kerak. Agar inson shaxs sifatida zaif, rivojlanmagan bo'lsa, unda bunday turmushga uning imkoniyati yo'q. SHunday qilib, ikkinchi qo'llanma - bu odamni ko'rish, uning insoniy yoki shaxsiy resurslarini tushunish, shuningdek bunday resursga o'zi egalik qilish qobiliyatidir.

Javobsiz "sevgi" muammosi o'spirinlarda juda keng tarqalgan. Uning tuprog'ida ko'plab depressiyalar va o'z joniga qasd qilishlar sodir bo'ladi. Agar

o'spirin bu "muhabbat" o'zaro bo'lganida, o'zi yana bir oy ichida undan qochib qutulishini tushunmaydi. Hech kim unga bunday vaziyat bilan to'qnashuv muqarrar ekanligi, javobsiz "muhabbat" o'zaro bo'lishdan ko'ra, ayniqsa, uning yoshida, chunki bu odamni kuchli, tajribali, dono qiladi, deb ogohlantirmadi.

Javobsiz "muhabbat" zarbasi yuz berganda, o'spirin bilan suhbatlashish kech bo'ladi. Salbiy hissiy tajribalar bosimi ostida u sog'lom fikr va aqlning ovozigacha qarshi immunitetga ega bo'ladi. Ushbu ish profilaktika va tizimli bo'lsa muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Uning mohiyati shundan iboratki, o'spiringa qanday qilib osonlik bilan birikish hosil bo'lishini tushuntirish kerak (Bowlby J., 2003), qarama-qarshi jinsga jalb qilish bilan birlashganda, u qanchalik jonli his-tuyg'ularni beradi, undan xalos bo'lish qanchalik qiyin. bu va bu keyingi hayot uchun qanchalik xavfli. Javob berilmagan "muhabbat" (biriktirma) oldida o'spirin uchun asosiy xavf uning instinktiv asoslari, hissiy namoyonlarning yorqinligi va shaxsiyat rivojlanishiga zarari to'g'risida to'liq bilmaslikdir. Bilim bilan qurollanganligi uning nozik ruhiyatiga qudratli va hiyla-nayrangli biologik kuchni engishga yordam beradi. Sevgining paydo bo'lishi uchun ko'pincha bitta yorqin taassurot etarli bo'ladi: baquvvat yurish bilan o'tdi; qiziqqan nigoh bilan qaradi; chiroyli kiyimda keldi; chiroyli sirg'alarni taqinglar; zamonaviy yoshlar raqsini ijro etdi; qandaydir rassomga o'xshaydi; yumshoq, yoqimli ovozga ega; "Mening ta'mimda" (menga tashqi ko'rinish yoqimli, yoqimli) va hk. Bundan tashqari, g'ayrioddiy narsa yuz bergunga qadar yopiq imprinting (biriktirma) qo'yib yubormaydi: yangi yorqin taassurot paydo bo'ladi, uzoq ajralish paydo bo'ladi, shaxsiy fazilatlarini oshkor bo'lgani sababli qiziqish yo'qoladi. Ikkinchisi kamroq sodir bo'ladi va o'spirin shaxsini rivojlantirish uchun qulayroqdir.

To'rtinchi guruh - individual muammolar. O'smirlarning ko'p sonli individual muammolari orasida eng zo'rlaridan biri bu jismoniy zo'ravonlikdir.

Jismoniy zo'ravonlik jinoiy oqibatlardan biridir. Ba'zida o'spirinlar bunday holatlarga tabiiy ravishda kelishadi, bundan oldin ular uzoq muddatli huquqbuzarliklarga ega. Bunday huquqbuzarliklar oldindan bashorat qilinadi. Ammo ba'zida bunday holatlar to'satdan, ham ota-onalar, ham o'qituvchilar uchun

kutilmagan tarzda paydo bo'ladi. Bu ayniqsa qiyin holatlar. Ushbu alohida holatlarni quyida ko'rib chiqamiz.

Shunga aniqlik kiritish kerak: eng ziddiyatli ritmning impulsivlik bilan kombinatsiyasi mavjud bo'lgan taqdirda yuqori mojaro harakati muqarrar ravishda amal qiladimi? Kuzatuv shuni ko'rsatadiki, bu temperament xususiyatlarining kombinatsiyasiga ega bo'lgan ko'plab bolalar nafaqat gimnaziya sinflarida, na turli nufuzli maxsus maktablarda (ingliz tili va boshqalar) o'qishadi, shu bilan birga nafaqat yaxshi bilimlarni, balki sinfdoshlar bilan ham, o'qituvchilar bilan ham yaxshi munosabatlarni namoyish etishadi. Ular ko'pincha maktabning turli tadbirlarini tashkil qilishda yaxshi o'qituvchilarning yordamchilari. O'sha. qarama-qarshi xatti-harakatlar bo'lsa, tipologik xususiyatlar faqat munosabatlar uchun noqulay bo'lgan fazilatlarni kuchaytiradi, lekin ularning asosiy va yagona sababi emas.

Bundan kelib chiqadiki, tipologik xususiyatlarni yuqori ziddiyatlarning asosiy manbai emas, balki alohida e'tibor talab qiladigan fazilatlar deb hisoblash kerak.

Ushbu bo'limda muhokama qilingan mavzu - o'spirin bilan o'zaro munosabatlar - ushbu toifadagi individual xususiyatlar ularning salbiy oqibatlari qanday bo'lishi mumkinligini va o'spirinni ulardan qanday himoya qilishni to'liq anglab etish uchun alohida e'tiborga loyiqdir.

Ko'rib chiqilgan individual xususiyatlarning xavfi, qotillikgacha bo'lgan halokatli xatti-harakatlar ko'lamining to'satdan va oldindan aytib bo'lmaydiganligidan. Temperamentning ushbu xususiyatlarining salbiy namoyon bo'lishiga va ularni amalga oshirish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan og'ir oqibatlarga quyidagi omillar yordam beradi:

- ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan pedagogik e'tiborning etishmasligi - va natijada - ziddiyatli vaziyatlarda o'zini tutish shakllarining monotonligi, mojarolarni hal qilishning temperament "undovchi" tajovuzkor va zo'ravon shakllaridan voz kecha olmaslik;

- qobiliyatlar bilan bog'liq qiziqishlarning etishmasligi yoki ularni professional taqdirni o'zi izlash;

- muvaffaqiyat haqida noto'g'ri fikr; qobiliyatlarni hisobga olmasdan kasb tanlash; kasb va hayotning boshqa sohalarida ijodiy o'zini namoyon qilishning etishmasligi;

- radikal g'oyalarga ishtiyoq, yoshlar submulturalari, mazhablari, diniy harakatlar, radikal siyosiy tashkilotlarga qaram bo'lib qolish;

- temperament sohasidagi ularning individual xususiyatlarini bilmaslik, xulq-atvorning (temperament) irsiy rasmiy dinamik xususiyatlarining xatti-harakatlariga ta'sir kuchi to'g'risida ma'lumotni bilmaslik;

- qurollarga yaqinlik, ular bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish, ularni erkin ishlatish qobiliyati.

Bolada temperament xususiyatlarining maksimal ustunligini topish nisbatan oson. Maktabgacha yoshda allaqachon bu bolalar boshqa bolalarga qaraganda tez-tez to'qnashuvlar, mojarolar, shoklar, janjallar va boshqalar bilan tarbiyachining e'tiborini jalb qila olmaydi.

Ushbu individual xususiyatlarga qarshi turish juda qiyin vazifadir. Bu yaxshi ota-onalardan va o'qituvchilar va psixologlardan erta bolalikdan boshlab doimiy va tizimli ishni talab qiladi. Bunday bolaning ongi boshqalarga ta'sir o'tkazishning zo'ravonliksiz shakllariga qiziqish va zo'ravonlik xatti-harakatlaridan nafratlanish va yoqmaslik bilan to'ldirilishi kerak. 6-7 yoshdan boshlab, bola xatti-harakatining ushbu o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatishi va ular bilan nima bilan bog'liqligini tushuntirishi kerak. Bolaga tushuntirish kerak, agar u o'z temperamentini boshqarishni o'rganmasa, u holda temperament uni boshqaradi.

2.5.1. O'smirlarga ta'sir o'tkazish tamoyillari.

O'smir hayotidagi asosiy muammolarni keltirib o'tgandan so'ng, men ushbu muammolarni bartaraf etish yo'llarini tushunmoqchiman.

Avvalo, men ota-onalarning bir nechta rollarni bajarish majburiyati haqida aytmoqchiman: ota-ona nazorati, hayotning ota-onasi, hissiy ilqlik va yordamning ota-onasi va ota-ona o'qituvchisi. Oxirgi rol eng qiyin, chunki kuzatish, mulohaza yuritish va maxfiy muloqot qobiliyatlarini o'z ichiga olgan ichki kuchlar, bilim va malakalarning eng katta konsentratsiyasini talab qiladi.

Bolalar va o'spirinlar bilan samarali muloqot qilish to'g'risida har doim o'qish uchun foydali bo'lgan ko'plab adabiyotlar mavjud. Ammo, agar ota-ona farzandining muammolarini tahlil qilishni o'rganmagan bo'lsa, ota-ona adabiyotdan olishi mumkin bo'lgan barcha maslahatlar osongina odatiy manipulyasiyaga aylanishi mumkin. Bu yuqoridagi ko'nikmalar - kuzatish, mulohaza yuritish va maxfiy muloqot yordamida tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ota-onalar kundaligini yozish orqali kuzatuv mahoratini o'rganishingiz mumkin. Bu o'z farzandining xatti-harakatlarida ota-onaga yoqqan va yoqtirmagan hamma narsani yozishi kerak. Bundan tashqari, ushbu yoki boshqa muammolar ro'yxatiga ega bo'lgan ota-ona ularni qanday qilib engish haqida allaqachon o'ylashi mumkin. Buning uchun eslatmalar uchun yana bir daftar - foydalanganda foydali bo'ladi, bu erda ota-ona ba'zi muammolar kelib chiqishi va ularni qanday engish mumkinligi to'g'risida o'z taxminlarini yozishi mumkin.

Bolaning xulq-atvori haqida o'ylash qobiliyati, paydo bo'lgan muammolarning aksariyatini engish uchun ota-onalarning eng qimmatbaho bagajidir. "O'ylaydigan ota-ona" bola bilan hamkorlikda "biladigan ota-onaga" qaraganda ancha samaraliroq. Bundan tashqari, bola (shu jumladan o'spirin) bilan tarbiyaviy ishlarni (o'yin, suhbat) rejalashtirish va amalga oshirishda ota-ona bir nechta ko'rsatmalarga rioya qilishi kerak - moslashuvchanlik, qat'iyatlilik va vazminlik. Aynan shu to'plam bolaga u bilan ishonchli munosabatlarni yo'qotmasdan ta'sir o'tkazishga imkon beradi. Ota-ona qanday qilib qat'iyatlilikni o'rganishni hissiyotga berilmasdan Bayard D., Bayard R.T. kitobidan o'rganishi mumkin. "Sizning notinch o'spirin. Umidsiz ota-onalar uchun amaliy qo'llanma ". Biroq, Bayards tajribasini yoki boshqa har qanday tajribani qo'llagan holda, ota-ona har doim o'z farzandiga tegishli har bir aniq vaziyatni o'z tushunishiga intilishi kerak. Har qanday tajribani mexanik ravishda qo'llash nafaqat bola va ota-ona o'rtasidagi masofani oshiradi va ijobiy natijaga olib kelmaydi. Bola odatda ota-onalarning harakatlarining sun'iyligini sezadi yoki hatto tan oladi. Tashqi tajriba ota-ona tomonidan tanqidiy qayta ko'rib chiqilgan taqdirdagina, u bilan o'zaro

munosabatlar natijasida bola bilan nima sodir bo'lishini tahlil qilish bilan birga samarali va organik bo'lishi mumkin.

Ota-onalarning o'spirin hayotidagi ishtirokining umumiy yo'nalishi kasb tanlashga qaratilgan qobiliyatlarni ochib berishdir. Qobiliyat shaxsiy kasalliklarning asosiy davosidir (Maslou A.G., 1999). Qobiliyatga erishish yo'li - bu shaxsiy salomatlik va hayotdan qoniqish yo'lidir. Shuning uchun o'spirin individual ta'lim traektoriyasi ota-onalar e'tiborining asosiy ustuvor yo'nalishiga aylanishi kerak. Yaxshi akademik ko'rsatkich emas, balki faqat qobiliyatlarni ochib berish bolani shaxsiy salomatligi va shaxsiy etukligiga olib boradi.

Maktabning barcha fanlari bo'yicha akademik ko'rsatkichlardagi mutlaq muvaffaqiyat shaxsni shakllantirishda muvaffaqiyatni kafolatlamaydi, ammo qobiliyatlarga asoslangan hayot yo'lini qurishdagi muvaffaqiyat haqiqiy chinakam muvaffaqiyat va o'z hayotidan qoniqishni kafolatlaydi. Qobiliyatlar bolaga ma'lum bir sohadagi ijodiy ishlarning zavqini, kelajakda u har qanday sohadagi har qanday faoliyatdan, shu jumladan, inson munosabatlari sohasidagi tajribalarini boshdan kechirishga intiladigan zavqni, uning shaxsiyatini shakllantirishni boshdan kechirish imkoniyatini beradi, ma'lum shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, boshqalar bilan munosabatlar muammolarini hal qilish. Agar o'spirin bilan muloqotda bo'lgan ota-ona ushbu umumiy rivojlanish yo'nalishini e'tiborsiz qoldirib, faqat uning muloqot san'atiga yoki u yoki bu mutaxassisning muloqotiga tayansa, unda bunday san'at ko'pincha ertami-kechmi boshi berk ko'chaga kiradi. Faqat qobiliyatlar qalbning haqiqiy davosidir.

III BOB. O'SMIRLARDA O'TISH DAVRI BILAN BOG'LIQ XUSUSIYATLAR

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, o'tish davrida deyarli har bir o'smir o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi, o'zini topishga harakat qiladi. O'tish davri-hayotning eng qisqa davri, lekin juda muhim. Va hech qanday shikast etkazmasdan omon qolish muhimdir.

Butun davr odatda bola va unga yaqin kattalar uchun qiyin bo'ladi. Bir tomondan, o'smirning salbiy namoyon bo'lishi, shaxsning tuzilishida noqulaylik, ilgari o'rnatilgan qiziqish tizimini ag'darish, kattalarga nisbatan xulq-atvorning xarakterini namoyish qilish namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, o'smirlik turli va ijobiy omillar — bolaning mustaqilligini oshirish, ko'proq turli va mazmunli, boshqa bolalar va kattalar bilan uning munosabatlar, sezilarli darajada kengaytirish va sifat jihatidan uning faoliyati ko'lamini o'zgartirish, boshqalar o'zlari, boshqa odamlar uchun mas'ul munosabatni rivojlantirish kerak bo'ladi.

3.1. O'tish qiyinchiliklarining umumiy xususiyatlari.

Rivojlanish jarayonida o'smirlar turli xil sharoitlarda, ayrim hollarda atrof-muhit tomonidan talab qilinadigan shaxsiyat xususiyatlarini oshkor qilishda qiyinchiliklarga hissa qo'shadilar. O'smirlar o'zlarini hal qila olmaydigan yoki uni halokatli tarzda qiladigan psixologik muammolar mavjud bo'lib, bu shaxsning aqliy shakllanishini yanada kuchaytiradi. Shunday qilib, psixologik muammolar muayyan qiyinchiliklarga asoslangan. Psixologik muammolar-psixikada aks ettirilgan murakkab masalalar. Ko'pincha o'smirning "men" o'zini qarama-qarshilik bilan namoyon qiladi, shaxsni qoniqtirmaydigan vaziyat yaratiladi. Boshqacha aytganda, o'smirlarning o'sishi qiyinchiliklari mavjud.

Qiyinchilik—har qanday nomuvofiqlikning muayyan shaxsining ongida, talab qilinadigan shartlar orasidagi psixologik to'siq va ularni o'zgartirish uchun vositalarning etishmasligi. Qiyinchiliklar moslashtirilgan. Ba'zi o'smirlarda mavjud va talab qilinadigan narsalar o'rtasidagi farq mazmunli bo'lib, salbiy tajribaga olib keladi; o'smir bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun barcha irodasini to'plashi kerak. Boshqalarda bunday nomuvofiqlik faqat kurashning

qiziqishini rag'batlantiradi. Shunga qaramay, juda odatiy va juda keng tarqalgan – salbiy tajribalar. Bundan tashqari, muammolardan tashqarida insoniy mavjudlik yo'q, shuning uchun paydo bo'lgan qiyinchiliklarni konstruktiv tarzda hal qilish o'smirlarning shaxsiyatini rivojlanishning yangi darajasiga olib chiqadi.

Barcha psixologik muammolar rivojlanishdagi anomaliyalarni anglatmaydi. Ruhiy og'ish bunday parametrlarni hisobga olgan holda aniqlanadi: qiyinchilik, harakat qilmaslik, kamchilik, irratsionallik, oldindan aytib bo'lmaydigan, noan'anaviy yoki statistik noyoblik, axloqiy me'yorlarni buzish va ideallarni buzish. Biroq, bu mezonlardan biri etarli emas va ularning hech biri alohida-alohida taqdim etilmasligi ruhiy kasallik tashxisini qo'yish uchun zarur emas.

Keling, o'smirlarning o'zlari, ota-onalari va o'qituvchilari tushunadigan qiyinchiliklarga e'tibor qarataylik. Ularning paydo bo'lishi uchun sharoitlar rivojlanishning yangi darajasiga, yangi faoliyatni o'zlashtirishda ziddiyatlarga va boshqalarga o'tishda ijtimoiy holat bo'lishi mumkin.

Klinikada davolanishni talab qiladigan asosiy kasalliklarning aksariyati simptomlar yoki noto'g'ri xatti-harakatlar yoki aqliy holatlarning takrorlanadigan shakllarini o'z ichiga oladi. Ular insonga azob chekishadi, har qanday ruhiy funksiyani buzadilar. Shaxsiyat buzilishlari, tashqi dunyoda sodir bo'lgan voqealarga befarq hislar va reaksiya shaklida namoyon bo'ladi. Tibbiy kasalliklar parametriga ko'ra, jismoniy anomaliyalar qayd etiladi, ularning yozuvlari xatti-harakatlarning ruhiy kasalliklari va aqliy vazifalarning buzilishlarini tushunishga yordam beradi. Psixikaning boshqa o'ziga xos xususiyatlari normadan ruhiy anormallik deb atash mumkin emas. Bu xususiyatlar kuchli tajribalar, ijtimoiy, oilaviy, iqtisodiy omillar o'zgarishi natijasida har bir insonda namoyon bo'ladi. SHu bilan birga, tabiiyki, kuchli irodali, hissiy, xarakteristik, zarur–qiymat va shaxsning boshqa sohalari o'zgaradi. Yana bir narsa shundaki, biz o'sib borayotgan qiyinchiliklar deb atagan xususiyatlar ularni tanib olish, ularni aniqlash, o'z vaqtida ogohlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Umumiy psixologiyada his-tuyg'ular atrofdagi dunyo ob'ektlariga va o'ziga nisbatan tajribali munosabat sifatida tavsiflanadi. Inson o'zi uchun muhim bo'lgan

narsaga bo'lgan munosabatini boshdan kechirmoqda. Uning intilishlari va yo'nalishlaridan uzoq bo'lgan hodisalar tajribaga olib kelmaydi.

Ruhiy kasallik odatda depressiya, tushkunlik va qayg'u hissi sifatida tushuniladi, bu oddiy hayot tarzini buzadi. Ba'zi tadqiqotlarga ko'ra, kattalar taxminan 19% o'z-o'zidan yomon kayfiyatni biladi. Olimlar ruhiy kasalliklarni turli miya sharoitlari va genetik sharoitlar bilan bog'lashadi. Ikkinchisi monozigot egizaklari haqidagi ma'lumotlarni tasdiqlaydi: agar bitta eri yomon kayfiyatga ega bo'lsa, ikkinchisi ham paydo bo'lishi mumkin (ehtimol 67%). Gomozigotali egizaklarda bu raqam juda kam – 20%. Ruhiy rivojlanish buzilishi bilan ruhiy tushkunlik ruhiy tushkunlik shaklini oladi.

Psixiatrlar, erta bolalik davrida sodir bo'lgan nizolar va dushmanlik keyinchalik depressiya paydo bo'lishiga, o'z-o'zini tanqid qilish va aybdorlik tuyg'usiga ta'sir qilishiga ishonishgan. O'z-o'zini tanqid qilishning sababi muhim munosabatlardir. Kattalardagi yo'qotishlar erta bolalik davrida paydo bo'lgan dushmanlikni amalga oshiradi. Ammo endi u o'z-o'zidan paydo bo'lgan "men" ga qaratilgan bo'lib, u o'zini yanada jiddiy xulq-atvorga xos xususiyatga ega.

Behavioristlar nuqtai nazaridan, kayfiyat buzilishi, inson kam rag'batlantirilganda va uning hayotidagi salbiy voqealarni qayta ko'rib chiqishda paydo bo'ladi.

Kognitiv yondashuv tarafdorlarining fikriga ko'ra, ruhiy kasalliklar salbiy nuqtai nazar bilan bog'liq: inson bilan kurashish qiyin bo'lgan voqealar salbiy qabul qilinadi. Yomon kayfiyatda bo'lgan kishi uchta salbiy munosabatga ega: o'zi haqida salbiy fikr, hozirgi salbiy baholash va kelajak haqida salbiy fikr, bu faqat qiyinchilik va azob-uqubatlarni va'da qiladi.

Yomon kayfiyatdagi odamlar zaiflashib ketgan ahvolga tushib qolishadi: ular qilgan harakatlar yaxshi ish qilmasligiga ishonch hosil qilishadi. M. Seligman uch xil o'qimishli yordamsizlikni tasvirlab berdi: motivatsion etishmovchilik, hissiy etishmovchilik va kognitiv etishmovchilik. Agar biror kishi kutgan muammoga duch kelgan bo'lsa, unda yangi holatlarda ma'lum harakatlar unga salbiy ta'sir ko'rsatdi. U charchagan, baxsiz, bog'langan va qo'rqib ketgan edi.

3.2.Ota-onalar va kattalar bilan yangi munosabatlar.

Oiladagi o'smirlarga bo'lgan munosabat asta-sekin o'zgarib boradi: agar ilgari u har bir kishi g'amxo'rlik qilgan kichik deb hisoblansa, endi, aksincha, unga g'amxo'rlik qilish kerak. I.P. Ivanov o'smirning boshqa kishilarga g'amxo'rlik qilishni o'rgatishi kerak, deb hisoblaydi. Birinchidan, bu o'zingiz uchun g'amxo'rlik (agar siz o'zingiz uchun biror narsa qilsangiz, boshqalarga so'ramang) – keyin esa-birinchi navbatda epizodik bo'lgan boshqa (axloqiy va jismoniy) qo'llab-quvvatlash va keyinchalik boshqasiga yordam berish uchun, faoliyatni amalga oshirishni osonlashtirish yoki xushyoqishni ifodalash. Biroq, boshqalarga g'amxo'rlik hech qanday rag'bat va sabablarsiz o'z-o'zidan namoyon bo'lmaydi. SHuning uchun, kattalar doimo o'smirlikda o'zlarining chuqur ichki dunyosini tasdiqlashlari kerak, ular uchun qiziqarli bo'lgan, aniq fikrning hisobga olinishi kerakligini ko'rsatishi kerak, u bilan hisobga olinadi. Katta yoshdagilarning ichki pozitsiyasi ip Ivanov shunday dedi : " men siz bilan qiziqaman, siz qilgan ishingiz men uchun juda muhim, siz odamlar kabi qiziqaman. Lekin men sizga inson sifatida qanchalik qiziqaman? Sizga nima bera olaman? Sizni umumiy ishimizda qanday boyitishim mumkin? Umumiy fuqarolik xizmatida ... o'qituvchi(har qanday kattalar. O'tish: saytda harakatlanish, qidiruv K.) u doimo takomillashmoqda. bolalarni quvonchli va foydali kundalik ijodiy hayotni qurishga o'rgatadi". U do'stona g'amxo'rlikning maqsadi – insonning (o'sib borayotgan va kattalar) ijodiy kuchlarini umumiy quvonch va foyda uchun aniq ishlar va harakatlarda oshkor qilish va rivojlantirishdir, deb hisobladi. Do'stona g'amxo'rlikning mohiyati-insonga hurmat va talabchanlik birligi.

O'smirning ota-onasi bilan bo'lgan munosabati qayta tiklanadi va har doim ham o'zaro tushunish, rahm-shafqat va doimiy g'amxo'rlikning "vektori" emas. Birinchidan, oilaviy munosabatlar qanday psixologik jihatdan qayta tiklanishini va bu qayta qurish nimaga bog'liqligini ko'rsatamiz.

Voyaga etmaganlarning his-tuyg'ulariga qaramasdan, o'smir kattalar dunyosida kattalarning turli qobiliyatlari va qobiliyatlari yo'qligi, dunyoqarashi, kattalarning ko'plab intilishlarini rad etishi tufayli kattalar dunyosiga kirish

qiyinligini tushunadi. O'smirning ichki ishi o'rta maktabgacha yoshdagi bolaga o'xshaydi - "nima uchun", bu juda aniq emas. Ammo agar kattalar "qanchalik ko'p" degan savollarga javob bersa, o'smir o'zi haqiqatni bilib olishni istaydi. Va o'zi qo'ygan savollar ba'zan mavjud bo'lgan xarakterga ega: "nima uchun onam mast bo'lgan otasi bilan yashaydi?", "Nima uchun odamlar bir narsani aytadilar, boshqasini qilyaptilar?", "Bir vaqtning o'zida go'zallik, yuksak va do'konda kartoshka sotib olish haqida gapirish mumkinmi?", "Nima uchun hamma menga taqiqlangan?" va boshqalar.

YOshlar uchun muloqot haqida ma'ruzadan so'ng, bir bola shunday deb so'radi: "agar ota-onangizdan nafratlansangiz nima bo'ladi? Ular har doim qasam ichib, bir-birlarini aldashadi: otasi ish haqini kichik deb hisoblaydi va pulni yashiradi va onamdan gapirmaslikni so'raydi. Ishdan keyin onasi qiz do'sti bilan o'tiradi. Uyda hech narsa yo'q va u hisobot yozganini aytadi.

Ba'zan oilaviy rasm ham yomonroq: bir tomon, ikkinchisi esa o'smirlardagi nizolarni hal qilishda yordam so'raydi. Bolalar va ota-onalar o'rtasida hissiy masofa mavjud. Ota-onalar "haddan tashqari baholanadi" va o'smirlar avtonomiyalar va izolyasiyani xohlashadi. Ammo muxtoriyat ota-onasi bilan to'liq ajralish degani emas. Mustaqillik istagi ko'p narsalarga o'z nuqtai nazarlarining paydo bo'lishi bilan birga keladi: ta'lim, ish, ko'ngil ochish, pul, jins munosabatlari, hayotning ma'nosi. SHunga qaramay, oilaviy qadriyatlar va hayot normalari, agar, albatta, qabul qilinsa, o'smir tomonidan sharaflanadi. Biroq, ularning istaklari, harakatlari, faoliyatlari mustaqil ta'rifi namoyishlar shaklini oladi : "nima uchun men nima qilishim kerakligini aytib berasizmi? Men qaror qabul qilaman. Har doim mening shaxsiy hayotimga kiring.

O'smirlarning ota-onalari bilan munosabatlari jadal rivojlanmoqda. Ota-onalarning turmush tarzini, ularning nuqtai nazarini va harakat uslubini tanqid qilish tobora ortib bormoqda. Mark Tven shu munosabat bilan shunday dedi: "men o'n besh yoshga kirganimda, ota-onam juda ahmoq edi va o'ttiz yoshga to'lganimda, ular aqlli edi". Biroq, har bir narsaga qaramasdan, o'smirning ota-onasi bilan hissiy aloqalari nisbatan kuchli. O'g'il bolalardagi hissiy muhabbatdan

ozod bo'lish istagi qizlarnikidan kattaroqdir. SHunga qaramay, ota-onalar va o'smirlarning aloqasi juda ziddiyatli, murakkab, ziddiyatli va muhimdir. Boshqa tomonni noto'g'ri ayblash va ota – onalar va o'smirlar norozilik reaksiyalarini kuchaytiradilar-kim kimdan voz kechsa, kim o'z-o'zidan turadi, kim g'alaba qozonadi, kim yo'qotadi. G'olib va mag'lubiyasiz jang maydonining o'ziga xos turi buzilgan kayfiyat va uyqusizlikni qo'lga kiritadi.

Ota-onalar va o'smirlar o'rtasidagi nizolar am Parishionerlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tuzatish qiyin bo'lgan juda barqaror shaxsiy tashvish paydo bo'lishiga olib keladi. Shu bilan birga, oila a'zolarining o'smirlari uchun ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy tadqiqotlar ham aniqlandi: 61,8% uyni muvaffaqiyatli hayotni boshlash uchun muhim asos sifatida qabul qiladi, 92,6% ota-onalar bilan o'zaro tushunish zarurligini ta'kidlaydi. Oiladagi muammolar bilan ko'proq o'g'il bolalar o'z harakatlarida erkinlikka intilishadi va tengdoshlar guruhiga murojaat qilib mustaqillikka intiladi. Qizlar ota-onalari bilan janjallashishda o'z tajribalarini tushunish uchun do'stlar bilan hissiy munosabatlarga muhtoj.

O'smirlarning oilaviy ta'limini o'rganish quyidagi omillarni aniqladi: ota-onalar tomonidan o'smirlarni qabul qilish, hissiy rad etish, ota-onalar direktivasi, psixologik muxtoriyat, ta'limda izchillik, nomuvofiqlik.

Qabul qilish, bolaning aniq yutuqlaridan qat'i nazar, o'smirlarga ijobiy munosabatni anglatadi. O'z farzandlarini hissiy jihatdan qabul qiladigan ota-onalar doimo sempatizantlar. Ular o'smirlarga o'z ehtiyojlariga ishonch hosil qilishadi. Hissiy rad etish-o'smirlarga salbiy munosabat, mehr-muhabbat va hurmatsizlik, unga dushmanlik. Bu munosabat o'smirning agressivligini, dunyoga ishonmasligini, o'z-o'zidan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Ota-onalarning ko'rsatmasi shundaki, ular o'smirni boshqarib, unga aybdorlik hissi berishadi. Direktiv ota-onalar o'zlarining qurbonliklarini namoyish etadilar, bu keyinchalik o'smirda norozilik, negativlik, ota-ona qadriyatlarini inkor etish, mustaqillik va mustaqillikka intilish, o'z hayotlari uchun mas'uliyat bilan kam bog'liq. Ota-onalarning avtonomligi o'smirning ehtiyojlariga, o'z ishlariga va tajribalariga botishga e'tibor berilmasa

paydo bo'ladi. Bunday oilalarda o'smirlar juda mustaqil. Ushbu mustaqillikning asosi ota-onalarning befarqligi. Ota-onalarning avtonomligi o'smirning noto'g'ri talqin qilinishiga va erta alkogolizmga olib keladi. Ota-onalarning taktikasining nomuvofiqligi munosabatlar uslubining keskin o'zgarishida - o'smirni keskin hissiy rad etishga olib keladi. Ushbu taktika bilan o'smir himoyalanmagan va beqaror his qiladi. Ota-onalarning avtonomligi, nomuvofiqlik bilan birgalikda, ularning befarqligini ko'rsatadi. Ular "ish o'rtasida" bolalar bilan muloqot qilishadi. Ularning shaxsiy hayoti bor, o'smirlar unga bag'ishlangan emas. Oilaning boshqa a'zolari ham ish bilan band. O'smirlar tavba qilmaydi. Lekin ota-onalar muhim narsa, favqulodda, tubdan hayot o'zgaruvchan bor bo'lsa, ularni ko'rish kerak: ota-onalar (bir narsa qilish kerak, natijada, maktabda jang intizomini buzgan, kompyuter sinf do'stlari bilan o'g'irlik qildi boshqa maktabga ko'chirish, boshqa joyga ko'chirish va h.k.). Odatda, kattalarning hech biri to'yga qadar tinchlik bermaydi. Dam olishni buzganlik uchun jazo kuchaytiriladi. Biroq, ota – onalarni bunday taktikada ayblash har doim ham mumkin emas: afsuski, ular ertalabdan kechgacha pul topish uchun ishlashga majbur bo'lishadi-ular aytganidek, bo'ri oyoqlari oziqlanadi. Agar o'smirlar xavf ostida bo'lsa, bunday oziq-ovqat kelajakda foydalanish uchun ketadimi?

O'smirning ota-onasiga, aka-uka va opa-singillariga, buvilariga va bobolariga bo'lgan munosabati oilaviy ierarxiyada qanday joyga va u oilada bo'lgan bolaga bog'liq. Keling, keksa yoki yosh bolaning boshqa bolalarga nisbatan tajribasi oilada quyidagi bolalarning paydo bo'lishi natijasida o'zgarib borayotganidan kelib chiqamiz. Bu psixoanaliz vakili A. Adler tomonidan ta'kidlangan. Uning nuqtai nafari bo'yicha, oiladagi aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi munosabatlar tug'ilish tartibiga bog'liq. Oqsoqol oilada yagona bola ekan, imtiyozli mavqega ega. Keyingi paydo bo'lgach, uning imtiyozlari tugaydi. Bu birinchi bola uchun drama bo'ladi. Adler oilada tug'ilgan birinchi bola etakchilik va hokimiyatga intilishga ishondi. SHuning uchun, u o'smir bo'lib, boshqa bolalarga bo'ysunishni talab qiladi. Oiladagi yagona bola xudbin va ona sevgisiga sezgir bo'ladi. O'smirlik davrida u tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch

kelmoqda. Oiladagi ikkinchi (o'rta) bola oqsoqolni boshqaradi, natijada uning yuqori da'volari bor, lekin u ham "chayqalish" ehtimoli ko'proq. Oxirgi (eng yoshi) bola yanada katta yutuqlarga intiladi, ambitsiyali va kamsitilish hissi bilan o'sadi.

Psixoxanalizning yana bir vakili K. Horney nuqtai nazaridan, bolalik davridagi asosiy ehtiyojlar ikkitadir: qoniqish va xavfsizlikka bo'lgan ehtiyoj. Uxavfsizlikka bo'lgan ehtiyoj. Bu sevimli, himoyalangan bo'lish istagini bildiradi. Agar ota-onalar aqldan ozgan bo'lsa, va'dalarni bajarmasa, bolalarni kulish va istehzo qilish, ba'zi bolalarni boshqalarga afzal ko'rish, bolada chuqur dushmanlik va neyrotizm rivojlanadi, yordamsizlik, qo'rquv va aybdorlik hissi paydo bo'ladi. Horney, tashvish, qo'rquv va aybdorlik his-tuyg'ularining kamayishi boshqa odamlar bilan munosabatlarda uchta yo'nalishga olib keladi: odamlarga, odamlarga va odamlarga qarshi. Birinchi holda, mos keladigan tur paydo bo'ladi. Ushbu turdagi o'smirlar ikkilanib, nochor, qaram bo'lib, kuchli himoya qilishga intiladi, ko'rinmas bo'lishni afzal ko'radi. Ikkinchi turi alohida. O'smirlar ko'p narsalarga befarq, yolg'izlik va mustaqillikka intilishadi. Uchinchi holatda, o'smir dushmanlik qiladi, boshqalarni nazorat qiladi, uning maqomiga g'amxo'rlik qiladi, har qanday faoliyatda obro'li motivatsiya va ambitsiyalar bilan ajralib turadi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'smirning ota-onasi va boshqa kattalar bilan bo'lgan munosabati xarakterlidir. Biz ko'rsatganimizdek, o'smir kattalarning sifatiga e'tibor qaratib, xuddi shu narsani sotib olishga, kattalar roli va qobiliyatlarini egallashga intiladi. Agar o'g'il bolalar haqiqiy insonga (uning jasorati, erkaklar mahorati, jasorati, irodasi va boshqalar) o'xshash bo'lishga intilsa, qizlar – pop yulduzlari va boshqa mashhur kishilar uchun ideal bo'lgan haqiqiy ayol. To'g'ri, bu ularga ba'zi ayollar qobiliyatlarini (pishirish, tikish va h.k.) o'rganishga to'sqinlik qilmaydi. O'smir o'g'il bolalar erkaklar sifatini har doim ham etarli usullar bilan emas, masalan, sichqonchani iste'mol qilish, kun bo'yi ichmaslikka harakat qilishadi; ularning "zaifligini" engib, ularning jasoratini ko'rsatish uchun qabriston bo'ylab ketadilar, va hokazo. o'smir Qizlar ham tashqi

qiyofasi bilan tajriba qilishni boshlaydilar, piercing qiladilar, oshxona retseptlarini to'playdilar, modaga qiziqish bildiradilar va hokazo.

Voyaga etganlar faoliyat namunasidir. U bilan hamkorlikda o'smir uning yordamchisi lavozimini egallaydi. Qo'shma ishda ishtirok etish mas'uliyat, mustaqillik, e'tiborni shakllantiradi. Biroq, har doim ham tasvir emas—kattalarning ideal otasi yoki onasi bilan mos keladi. Aksincha, aksincha, o'smir o'z hayotidagi roli va ahamiyatini qayta ko'rib chiqadi ("siz qanday idealsiz, faqat oziq-ovqat pishirilgan va hamma uchun toza"). Katta o'smirlar asta-sekin idealning o'ziga xos, dunyoviy xususiyatlarga ega ekanligini tushunadilar. Misol uchun, ayolning ideali nafaqat ajoyib ko'rinish, balki oilani birlashtirish, uni g'amxo'rlik va tinchlik bilan o'rab olish, qisqasi, maxsus hid bilan uy qurish va har bir kishi onaning qalbida joy topadigan joydir. Erkaklar ideali-ehtiyotkorlik, xotirjamlik, lakonizm, ehtiyotkorlik, jasorat va "erkak" ish. Biroq, faqat qora va oq mantiqqa ega bo'lgan o'smirlar ota-onalarining bahosiga qat'iy va shafqatsiz. Buning sababi nafaqat o'smirning psixofizyologik xususiyatlarida, balki oilaviy munosabatlar tizimida ham emas: agar ota doimo "onamizning e'tiborini" ta'kidlasa, u ham bolalar tomonidan baholanadi. Aksincha, onaning aytishicha, otasi ko'plab odamlardan farq qiladi, chunki u televizorni divanda tomosha qilmaydi, lekin doimo o'smir bilan shug'ullanadi (velosipedni ta'mirlash, qushlar uchun qafasni qurish, akvariumni tozalash).

3.3.Xavotir va qo'rquv.

O'smirlarning hissiy-voliylik faoliyatining namoyon bo'lishidan biri—muayyan hayot sharoitlarida duch keladigan tashvish va qo'rquvdir. Xavotir va keskinlik darajasi nevrozning shaxsiyatini tavsiflaydi—u kayfiyatning beqarorligi, hissiy jihatdan kam reaksiyalar, qo'rquv bor. Qo'rquv-abartılı (ba'zan etarli) xavf ruhiy holati. Bir tomondan, xavfsizlikka bo'lgan intilish tez yordam qobiliyatlari va moslashuvini rivojlantiradi. Inson qiyin, xavfli vaziyatlarda ko'proq ehtiyotkor bo'ladi. Boshqa tomondan, asossiz tashvish va qo'rquv to'sqinlik qiladi, beqarorlikka olib keladi, shaxsiyat tartibsiz va o'zini nazorat qila olmaydi. R. Gerrig va F. Zimbardo ma'lumotlariga ko'ra, kattalarning deyarli to'rtidan bir qismi

o'z hayotlarida tashvishli vaziyatlarni boshdan kechirgan. Shunday qilib, qo'rquvda xatti-harakatlar va faoliyatda o'zgarishlar yuz beradi.

An'anaga ko'ra, ma'lum bir ob'ektga yoki muayyan vaziyatga qaratilgan qo'rquv bor. Qo'rquvning turli shakllari bir-biri bilan birlashtirilishi mumkin. 4 turdagi qo'rquv bor: fobik, muayyan vaziyatlardan yoki ob'ektlardan kelib chiqqan; muayyan vaziyatlar bilan bog'liq bo'lmagan va vahima shaklida yuzaga keladigan dalgalanma (qo'rquv hujumlari); umumiy – muayyan ob'ektlar yoki vaziyatlar, vahima qo'rquvi bilan bog'liq bo'lmagan uzoq muddatli tajribalar.

Yosh o'smir o'ziga xos qo'rquvlarga ega. Ular hayolning mahsulotidir (jodugarlar, shaytonlar, arvohlar, hashoratlar, King konglar qo'rquvi), hayvonlardan qo'rqish. Katta yoshdagi o'smirlarda avtoritar shaxslar (o'qituvchi va direktor), ijtimoiy qo'rquv (referent guruhining standartlariga yoki submulturasiga rioya qilmaslik qo'rquvi), yuqori talabga ega bo'lgan holatlarda qo'rquv birinchi o'rinda turadi. Nemis mutaxassisleri bolalarning ota-onalarining qo'rquviga (qashshoqlikdan qo'rqish) qaramligini ta'kidlashadi. Rivojlanayotgan qo'rquvlar oiladagi munosabatlar uslubidan (giperopek, ona va bola o'rtasidagi simbioz) ta'sirlanadi.

O'smirlar, umumta'lim maktablari o'quvchilari maktab qo'rquvlari va ajralish qo'rquvi (boshqa maktabga o'tish, agar oilada salbiy munosabatlar mavjud bo'lsa, ota-onalardan birini yo'qotishdan qo'rqish) keng tarqalgan. Maktab qo'rquvlari bilimlarni baholash qo'rquvi, baholashning nomuvofiqligi qo'rquvi va boshqalarning talablari va boshqalar kabi namoyon bo'ladi.

Olimlarning ta'kidlashicha, ajralish qo'rquvi va maktab fobiyasi ko'pincha o'qituvchining ortiqcha talablari yoki o'smirning etukligi kamligi tufayli paydo bo'ladi. O'smirlar taxtaga javob berishni yoqtirmaydilar, chunki ular tengdoshlari tomonidan qarashadi, ularning qahqahasini keltirib chiqaradigan ahmoqlikdan qo'rqishadi. Maktab qo'rquvlari doimiy ta'lim sherigi ekanligi aniqlandi. O'smir qiz, so'rov boshlanganidan va uy vazifasini tekshirgandan so'ng, u sovuq bo'lib, ho'l qo'llar bo'lib, keyin tizzalari titraydi.

Ta'limdagi bunday qo'rquvlar uchun maktabga borishdan qochish, yaqin odamlardan biriga qo'shilish, jamoat vazifalaridan qochish xarakterlidir. Talabalarda turli xil Xavotir buzilishlarini namoyon bo'lishi shakllari ko'rib chiqiladi. Maktabdan uzoqlashish uchun ular turli yo'llar bilan, masalan, haqorat va tahqirlash qo'rquvi tufayli maktabga borishdan butunlay voz kechishlari mumkin ("kaltaklash uchun bola"). Bolaning xulq-atvoriga o'tish orqali maktabda muvaffaqiyasizlik holatidan qochadi, bu esa zavq bag'ishlaydi.

Tark etish, qiyinchiliklar yoki o'quv jarayonlarini buzish, jismoniy zaiflik va etarlicha rivojlangan vijdondan qo'rqish uchun juda yaxshi tashkil etilgan o'smirlar qo'rquvi mavjud. Buning natijasi jazo qo'rquvi bilan bir vaqtning o'zida namoyon bo'lgan deviant xatti-harakatlardir. Belgilangan semptomogenez darslarning haqiqiy sababini aniqlashga yordam beradi.

Oilada qo'rquv ko'pincha farq qiladi: o'smir otasidan qo'rqadi va onasi haqiqiy rasmni yashiradi. O'gay otasi bilan bog'liq vaziyatlarda vaziyat biroz o'zgarib turadi: o'gay otasi" kamdan-kam hollarda, lekin aniq " uy vazifalarini, jurnalni tekshiradi. Uning ayblovlari jazodan ko'ra yomonroq bo'ladi.

Maktab qo'rquvlari o'smirning ota-onasining qarama-qarshi harakatlari va uning qobiliyasizligi uchun jazolanganda ko'payadi deb taxmin qilish mumkin. Keling, bunday misol keltiraylik. Maktab fobiyasiga ega bo'lgan bolaning otasi oilada ikkinchi darajali rol o'ynaydi, vaqti-vaqti bilan o'g'lini tarbiyalaydi, ammo onaga qarshi turadi. Uning talabiga binoan, u ba'zan ota-ona uchrashuvlariga boradi. Maktabdan yomon keladi va o'smirga jiddiy "ishlab chiqish"ni tashkil qiladi. Uni dangasa va darmoid deb ataydi. Otasi uni urishni xohlasa, onasi aralashadi, ular orasida ko'tariladi va zarbalardan xalos bo'ladi. Keyin otasi onasiga hujum qilib, u yigitni qayg'uga solib qo'yganini aytadi. Ota-ona uchrashuvidan keyin "motam" uyida. O'smir maktabga borishni istamaydi, chunki u bir kun oldin janjal tufayli darslarni o'rgatmagan. Ona uyda qolishga ruxsat beradi. Otasi o'g'lining vaqti-vaqti bilan ishlayotgani uchun, u bolaga afsuslanadi, lekin hali ham "ovqat-ichimlik". Kamdan-kam janjallar ota tomonidan boshlanadi, chunki u buyurtma talab qiladi. O'smir otasining g'azabidan qo'rqadi, lekin

onasining niqobi ostida tinchgina yashaydi. Dushanba kuni maktabga borishdan qo‘rqaman, chunki u bir kun oldin tengdoshlari bilan vaqt o‘tkazadi va hech narsa o‘rgatmaydi. Uyda o‘zaro tushunish yo‘q, qo‘rquvning sabablarini va eng muhimi, jiddiy o‘qishdan qochish sabablarini aniqlashga yordam beradigan qo‘shma faoliyat yo‘q.

Talabaning qo‘rquvi sabablarning kompleksidan kelib chiqadi va mazmuni buzilgan kayfiyat, fobiya, ba‘zan esa vahima, otaning bajarilgan uy vazifalari sifatini tekshiradi.

Maktab fobiyasi kambag‘al moddiy sharoitlar, oila a‘zolarining jamiyatga yoki yaqin atrof–muhitga integratsiyalashuvi, ota-onalarning jismoniy yoki ruhiy kasalligi, nikoh yoki oilaviy nizolar, bolalarni tarbiyalash yondashuvlarida sapmalar tufayli paydo bo‘ladi. Natijada, bolalar juda qo‘rqinchli bo‘lib, maktabda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Qo‘rquvga uchragan bolalarda ikkinchi darajali muammolar paydo bo‘ladi-depressiya, ijtimoiy izolyasiya o‘sib boradi, o‘smir o‘qishni davom ettira boshlaydi. Ularning aksariyati sinfdoshlar ularni yolg‘onchi, dangasa, kasal deb hisoblashdan qo‘rqishadi.

Vahima buzilishi shundaki, odamlar bir necha daqiqa davom etadigan vahima hujumlarini boshdan kechirishadi. Bu qo‘rqinchli his-tuyg‘ular, qo‘rquv yoki qo‘rquv bilan boshlanadi. Bu holatlar jismoniy alomatlar bilan birga keladi: tez yurak urishi, bosh aylanishi, hushidan ketish yoki cho‘kish.

Qo‘rquvdan farqli o‘laroq, fobiya haqiqiy xavf tug‘diradigan har qanday ishg‘ol yoki vaziyatdan kelib chiqadigan doimiy va irratsional ortiqcha qo‘rquvdir.

Ijtimoiy fobiyalarni qayd etish muhimdir. Ulardan azob chekayotgan kishi begona joyda behuda harakat qilishdan qo‘rqadi va bu boshqalarning qahqahasi yoki hukmini keltirib chiqaradi. Agar u buni tushunmasa ham, u boshqacha yo‘l tutolmaydi. Ijtimoiy fobiyalarning bosimi ostida odam olomon joylardan qochadi. Buni bartaraf eta olmaslik, u faoliyatni to‘g‘ri amalga oshirishga qodir emasligiga olib keladi. Boshqalarning diqqat-e‘tibori ostida bo‘lishdan qo‘rqish, ularni rad etish, xohlaganingizcha qarashga to‘sqinlik qiladi, keyin esa qo‘rquv paydo bo‘ladi.

Sosyofobiya, ayniqsa, o'smirlik va o'smirlik uchun xosdir, chunki yoshlar boshqalarning nazarida mazmunli bo'lishni istaydilar va tengdoshlari tomonidan qabul qilinadi.

Xavotir buzilishining barcha turlari samaradorlikni pasaytiradi, chunki tashvish nazorat qilinmaydi, uni yo'q qilish mumkin emas. Xavotir manbasiga e'tibor qaratib, inson ta'lim yoki ish faoliyatini sifatli bajarishga e'tibor bera olmaydi. Ba'zan bolalar va o'smirlarda obsesif–kompulsiv buzilish elementlari mavjud: obsesif g'oyalar yoki harakatlar mavjud. Obsesyon (obsesyon) - fikrlar, tasvirlar, istaklar ("bu ko'chada borish kerakmi, kam odamlar qayerda?", "Eshik yopilganmi?" va boshqalar). Majburiy xatti-harakatlar-qabul qilingan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladigan maqsadli harakatlarning takrorlanishi (ishning to'g'riligiga shubha bilan yozilish yoki nazorat qilish ishlarida xatoliklarni qayta tekshirish).

Xavotir holatining bir turi shikastlanishdan keyingi stress buzilishi hisoblanadi. Bu tashvishli holat xotiralarda (imtihonni muvaffaqiyasiz topshirish, guvoh bo'lgan voqea va h.k.) yaqqol ko'zga tashlanadigan travmatik hodisalarning o'jar takrorlangan tajribasi bilan tavsiflanadi.

Turli xil psixologik tushunchalar nuqtai nazaridan tashvishlarning barcha turlarini tushuntiring.

Psikanaliz nuqtai nazaridan, Xavotir simptomlari ziddiyatlarda yashiringan. Vahima hujumlari ongsiz nizolarni ongga aylantirish natijasidir. Obsesif xatti-harakatlar ziddiyatdan kelib chiqadigan tashvishlarni bartaraf etishga urinishdir.

Behavioristlar tashvishlarni tushuntirib, emlov yoki simptomlarni tuzatuvchi reaksiyalarga e'tibor berishadi. Majburiy xatti-harakatlar, agar inson obsesif fikrlar bilan bog'liq tashvishlarni engillashtirmoqchi bo'lsa, paydo bo'ladi. Ular bunday xatti-harakatni tuzatadilar.

Kognitiv yondashuv, tashvishli holatlarning barcha sabablarini his qilish jarayonlari va kelib chiqadigan xavf-xatarni baholashni buzadigan munosabatlar bilan tushuntirishga imkon beradi. Psixologlar-kognitiv-sti psixikaning Xavotir

bozukluklari, shaxsiyatning shubhalari bilan bog'liq (ya'ni, har qanday harakatning oqibatlari tasvirlangan).

3.4. Yolg'izlik. Depressiv holatlar va o'smirlarning o'z joniga qasd qilish niyatlari.

O'smirlar ba'zan ular yolg'iz his-tuyg'ularini va bir narsa noto'g'ri ekanligini yo'qolgan o'smirlarning paydo qo'zg'atadi, yomon va yomon, makkor narsa ortida qilgan. Kattalar o'smirning his-tuyg'ularini aks ettiradi va aksincha. Shuning uchun yolg'izlik kattalar va o'smirlar tomonidan yaratilgan atrof – muhitga munosabatdir.

Shunday qilib, yolg'izlik-bu shaxsning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uni boshqalarni qabul qilish ehtiyojini qondirish, ular uchun mazmunli bo'lish imkoniyati yo'qligi bilan tavsiflaydi. Ko'rib turganimizdek, yolg'izlik tajribasi noaniq. Bir kishi o'z fikrlari va his-tuyg'ulari bilan yolg'iz qolishni istasa, hatto yolg'izlikka muhtoj bo'lgan hayotda bir davr keladi. SHu bilan birga, ularning foydasizligi hissi nihilizm va norozilik reaksiyalarining shakllanishiga olib keladi. Ikkinchisi odatda o'smirga xosdir. O'zi va yolg'izlikning boshqa salbiy tomonlari tomonidan hal qilinmagan, insonning zararli tarkibiy qismlari bo'lib, ular ijodiy yo'nalish o'rniga vayronkorlikka olib keladi. O'smirni yo'qotish va yolg'izlikni engishga o'rgatish kerak.

Shunday qilib, yolg'izlik bir necha jihatlarga ega (past psixologik holat, yabancilasma, nopoklik, tez-tez zerikish va hokazo), vaqt, mazmun va turlarda namoyon bo'ladi (kommunikativ, ma'naviy va boshqalar). Har bir o'smir uchun yolg'izlik shaxsiy ahamiyatga ega va ba'zan o'z ichki dunyosini tushunishga imkon beradigan qiymatga ega.

Ilgari, o'smirlar, ular aytganidek, ruhiy tushkunlikka tusholmaydilar, chunki ular hissiy va kognitiv shart-sharoitga ega emaslar. O'smirlarning depressiv holatlarining sabablari har xil-stressli vaziyatlarga munosabatlardan ijtimoiy xulq-atvorni buzish uchun doimiy qo'rquvga qadar. O'smir qizlar o'g'il bolalarga

qaraganda depressiv holatlarni tez-tez namoyon etishi qayd etildi. O'smirlardagi bolalar yoshiga nisbatan depressiya darajasi ancha yuqori.

O'smirlardagi depressiya ham irsiy, ham atrof-muhit ta'siriga bog'liq bo'lishi mumkin. Olimlarning ta'kidlashicha, depressiv juftliklar (ona—bola) yuz ifodalari va xatti-harakatlarida o'xshashlik depressiyadan ko'ra tez-tez uchraydi. Bundan tashqari, birinchi chaqaloqlarda sezilarli norozilik reaksiyalari topilmadi. Depressiya holatlarining rivojlanishi ko'pincha ota-onalarning ajralishi, ulardan birining o'limi, do'stning o'limi yoki yaqin kishining o'limi kabi salbiy voqealar bilan bog'liq. Shu bilan birga, agar o'smirlarga g'amxo'rlik va e'tibor kamroq bo'lsa, depressiya kuchayadi.

Depressiya holati qo'rquv va iktidarsizlik narsa o'zgartirish bilan qo'l ketadi, va keyin oxir-oqibat jinoyat olib kelishi mumkin nafrat, rivojlanadi. O'smirlik kattalarnikidan kelib chiqqan barcha qadriyatlar qayta ko'rib chiqilishi, axloqiy munosabatlar shakllantirilishi, kelajakda mustaqil hayotning asoslari yaratilganligi nuqtai nazaridan qiyin. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ota-ona senariylari bolalarning kelajakdagi hayotidir. Alya hech kim odamlarga issiqlik bilan munosabatda bo'lishni, uyda tasalli berishni, eriga g'amxo'rlik qilishni o'rgatmagan. Ayol psixoterapevtda kuzatiladi. Hayotdan ma'lum bir epizodni aytganda, u doimo yig'laydi. Depressiya bo'yicha ishda asosiy dalil-ona, psixologik himoya va konfonga muhtoj bo'lgan o'g'il.

O'z joniga qasd qilish fantaziyalari va o'smirlarning niyatlari ularning depressiv holatlarini to'g'ridan-to'g'ri davom ettirishdir. Depressiyaning kuchayishi bilan o'smirning faoliyati keskin kamayadi va keyin to'liq harakatsizlik paydo bo'ladi. U atrofidagi hamma narsani "qora" deb biladi.

Ota-onalarga va ular tomonidan o'rnatilgan tartibga qo'shilish tajribalarni yumshatadi va depressiya va depressiyani kamaytiradi. Buning sababi, o'smir aniq ko'rinib turibdi, u nima talab qilinishini tushunadi, shuning uchun ota-onalar uni buyurtma qilishni talab qiladi.

Aks holda, depressiya kuchayadi va yana savollar tug'iladi: men kimman, nima uchun yashayman, kim menga hayotda yordam beradi? Aksariyat odamlar

depressiya holatida o'z joniga qasd qilmaydilar, ammo ilmiy dalillar shuni ko'rsatadiki, 50dan 80% gacha bunday holatni boshdan kechirganlar hayotdan qochishga harakat qilishadi.

Barcha yosh guruhlarida o'z joniga qasd qilish o'lim sabablari orasida sakkizinchi, o'smirlikda esa uchinchi o'rinni egallaydi. Har bir o'z joniga qasd qilish uchun 8dan 20 o'z joniga qasd qilish urinishlariga to'g'ri keladi. Taxminan 10% odamlar hayotining muayyan yillarida qo'llarini qo'yishga harakat qilishdi. Depressiya ayollarga ko'proq moyil bo'lgani uchun, ular o'z joniga qasd qilishga urinayotgan erkaklarnikiga qaraganda uch barobar ko'pdir, lekin erkaklarning urinishlari deyarli har doim o'limga olib keladi.

Gerrig va Zimbabardo so'nggi 10 yil ichida o'smirlar orasida o'z joniga qasd qilish harakatlarining soni katastrofik ravishda oshganini ta'kidlamogda. Shunday qilib, har bir 9 daqiqada ulardan biri o'z joniga qasd qilish niyatlariga ega va har bir 90 daqiqada kimningdir hayoti fojiali tarzda buziladi. Bir hafta davomida 1000 yoshlar hayot bilan hisob-kitoblarni qisqartirishga harakat qilmoqda va 125 bu urinish muvaffaqiyatli bo'ladi.

3.5.Ruhiy kasalliklar, qo'rquv va tashvishlar bilan o'smirlarga yordam berish.

Yuqorida ta'kidlanganidek, bezovtalanish, g'azab, befarqlik, zerikish, ya'ni past va etarlicha yuqori bo'lmagan, hayajonlangan holat shaklida namoyon bo'ladigan kayfiyat buzilish deb hisoblanishi mumkin. Bu kayfiyat barcha odamlarga xos bo'lsa-da, lekin ular ko'pincha o'smirda nishonlanadigan bo'lsa, ota-onalar va o'qituvchilarning e'tiborini jalb qilishlari kerak. Va o'smirning o'zi "o'zlarini boshqarishni o'rganishi" kerak.

Avvalo, tajribalarning tezligi, ularning kuchi, etarliligi va mazmunini yodda tutish kerak.

O'smirlarning kayfiyatining yomonlashuvining sabablari ob'ektiv va o'zneldir. Ob'ektiv bolalar o'zlariga bog'liq bo'lmagan narsalarni o'z ichiga oladi. Misol uchun, kutilmagan, ogohlantirishsiz, har qanday mavzuda bilimlarni tekshirish.

Shogirdlar o'qituvchiga "adolatsizlik"ni muhokama qilish uchun bezovtalanishmadi.

Subektiv sabablar o'smirlarning shaxsiyati va faoliyatida, ularning otionalari, boshqa kattalar va o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarida yotadi. Bolalarning tirnash xususiyati ular bilan "bolalar" davolanishiga olib keladi-buyruqlar, hurmatsizlik, beparvolik. Paradoks, ular kattalarning muloyimligiga hipervnimdir, lekin ular har doim ham to'g'ri va axloq qoidalariga rioya qilmaydilar. Kattalar uchun qoida mavjud: kattalar va mustaqillikka bo'lgan ehtiyoj qanchalik ko'p bo'lsa, o'smirlarga hurmat ko'rsatish, uni qaror qabul qilishda mustaqillik berish kerak, lekin ayni paytda u o'z mustaqilligi uchun ko'proq javobgar bo'lishi kerak. Vazifalar va majburiyatlarning noto'g'riligidan kelib chiqqan o'smirning mas'uliyasizligi, ayniqsa, jazo vazifalarni bajarmaslik uchun ruhiy kasallikka olib keladi.

O'qituvchilar muloyim va muloyim bo'lishi kerakligini unutmang. Har qanday sababga ko'ra o'smirlarni haqorat qilish va haqorat qilish mutlaqo qabul qilinishi mumkin emas. Deyarli har doim bosim va tahdidlarga qarshi norozilik yoki g'azabning portlashi kuzatiladi. Bu holatda, u g'azablangan, shunday deydi: "va siz meni xafa qilmaysiz. Boshqalar ham hech narsa qilmadilar. Nima bo'lganda ham, ularga hech qanday juftlik berilmadi..." bu holatda o'qituvchining xatosi, bu talab bir kishiga qaratilganligi, hamma uchun emas, balki hamma uni bajarmasligi va buning uchun javob o'qituvchi ko'rsatadiganlar tomonidan amalga oshiriladi. Shunday qilib, o'smirning kayfiyatini buzganda, o'qituvchilar va otionalar uni ruhiy holatini boshqarishga o'rgatishlari kerak.

Agar o'smir" boshqalarga aybdor bo'lsa, uning his-tuyg'ulari yuzaki va samimiy bo'lsa, u oson va ishonchli tarzda yotadi, zerikish holatiga osongina tushadi, g'azablansa, tuzatilganida va jazolanganda, oldindan rejalashtirilmaydi, hamma narsa oxirgi daqiqaga qadar qoldiriladi", ehtimol u ruhiy kasalliklarga duchor bo'ladi va xavf guruhiga kirish imkoniyati mavjud.

Ota-onalarga qanday maslahat berishi mumkin va ularga befarqlik, g'azab, g'azab va norozilik sabablarini tushunishda qanday yordam berishi mumkin?

Avvalo, ota-onalarning farzandlariga yordami muqobil sevgiga asoslangan. Biz ularni besh marta o'qiganlari uchun emas, balki ularni yaxshi ko'ramiz. Uyda o'smir uchun tushunish kerak bo'lgan joy bo'lishi kerak, u kichik birodarlarga yoki opa-singillarga g'amxo'rlik qilishni yaxshi ko'radi, u erda buvisi uni sevadi, u oilaviy bayramlar va maxsus o'yin-kulgilar va tomoshalar mavjud bo'lgan ba'zi chepuhani aytib berishi mumkin. Aslida, buni tartibga solish juda qiyin emas. Axir, ko'pincha o'smir darslarni bajarishda yordam talab qilmaydi (bu mumkin bo'lsa-da), u o'zaro tushunishni istaydi.

O'smir qanchalik band bo'lsa, uning hissiy holati qanchalik yaxshi bo'ladi: xafa bo'lish, kimnidir xafa qilish uchun vaqt kerak bo'lsa, bo'linga yoki musiqa maktabiga boring. Biroq, qashshoqlik kabi nozik bir daqiqani unutmaylik. Ayniqsa, onalar oilalarida qashshoqlik submulturasini o'rganish o'smirlarning sustligi va passivligini, yashirin tirnash xususiyati va yabancilashtirasini ko'rsatdi. Ba'zi hollarda velosiped yoki simulyator uchun pul yig'ilganda sun'iy shok terapiyasidan foydalanish oqlanadi. Misol uchun, qisqartirilgandan so'ng, ikkita o'smir bolani boqish uchun muhandis ayol ovqat xonasida ishlay boshladi. O'g'il va qiz maktabni tugatib, shanba va yakshanba kunlari onalariga bozorda turishga yordam berdi. Zatem ayol boshqa ta'lim oldi, bolalarni oyoqlariga qo'ydi. Muxtasar qilib aytganda, u turdi.

Ma'lumki, tashvish har doim ham falokat emas, faqat xavfni ko'rsatishi mumkin. SHu ma'noda, u xuddi og'riq kabi, odamni ba'zi funksiyalarning buzilishi haqida ogohlantiradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, qo'rquv katta intensivlik va qochish harakati bilan birga keladi. Boshqacha qilib aytganda, qo'rquvni boshdan kechirayotgan o'smir, masalan, maktabdan qochib, qattiq o'qituvchi darslarini o'tkazib yuboradigan xavotirli vaziyatlardan qochadi. Bu nevrologik kelib chiqishidan qo'rqishdir, shuning uchun muhtojlarga birinchi navbatda yordam berish xafa qiluvchi yoki bezovta qiluvchi omilning ahamiyatini kamaytirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Misol uchun, o'smirdan qo'rqqan o'qituvchi u bilan muloqotda shu kabi vaziyatlarni va qo'rquvni qanday engib o'tganini aytadi. Ushbu texnik kontakt o'zaro ta'sir deb ataladi. Unda bir necha

bosqichlar mavjud, ularning asosiy qismi umumiy qiziqish va kelishuvlarni to'plashdir. O'qituvchi va talaba o'qituvchiga qo'rquvning o'ziga xos sababi haqida xabar berishga rozi. Tabiiyki, ota-onasi o'smirning qo'rquvi haqida xabar beradi. O'qituvchi bilan birgalikda ota-onalar muntazam desensitizatsiya asosida qo'rquvni bartaraf etish sxemasini tuzadilar, ya'ni. asta-sekin qo'rqinchli stimulning qiymatini zaiflashtirish. Bu shunday bo'ladi: birinchi navbatda, eng zaif ogohlantiruvchi, qo'rquvni keltirib chiqaradi, keyin esa-kuchliroq. Oxirgi o'rinda eng kuchli. O'qituvchi bilan birgalikda qo'rqinchli ogohlantirishning ahamiyatini kamaytirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Qo'rquvni kamaytirishning yana bir usuli-implosion. Bu qo'rqinchli ogohlantiruvchi maxsus kuchaytiradigan, yaqinlashadigan, ammo ota-onalar ishtirokida vaziyat yuzaga keladi. Aytaylik, ota-onalar o'smir qizining taxtada javob berishdan qo'rqishini aytishadi. SHu bilan birga, o'qituvchi ota-onasi huzurida uni kengashga chaqiradi va o'quv materiallari haqida savollar beradi. Ammo ota-onalar huzurida qo'rquv o'tadi, ishonch paydo bo'ladi. Tabiiyki, talaba qanday bilimga ega ekanligini hisobga olish kerak. Ba'zan qo'rquv bilim bo'lmasa paydo bo'ladi. Shunga qaramay, birinchi navbatda, ota – onalar qo'rquvning sabablarini tushunishlari kerak-nevrologik yoki psixologik. Nevrologik asab tizimining loyqaligi bilan ko'proq bog'liq va genetik xususiyatga ega. Psixologik, birinchi bo'lib yirtilmasligi mumkin bo'lsa-da, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqot, o'qituvchilarning shaxsiyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Shunday qilib, avtoritar shaxs topshiriqni e'lon qilganda ham qo'rquv va qo'rquvni ilhomlantiradi: ohang ustunlik, tahdid va hukm bilan ajralib turadi. Olimlar psixologik xavfsizlikni bolalar va kattalar o'rtasidagi hamkorlik shakli bilan bog'lashlari tasodif emas. Talabalar o'zlari kabi qabul qilishlari kerak. Biroq, o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan talablarga javob bermaslik qo'rquvi, yomon belgidan qo'rqish, masxara qilish yoki boshqalar bilan taqqoslash ehtimoli umumiy qo'rquvlarga olib keladi. Bunday holda, psixolog o'smir bilan individual ish olib boradi, bu esa keskinlikni bartaraf etish, ishonchni rivojlantirishga qaratilgan.

Umumiy qoʻrquvlar bilan siz ularning imidjini chizishingiz mumkin. Xayol, da'vo qilingan qoʻrquvni engishga yordam beradi. Oʻsmirga qoʻrquvni engishga yordam berishning yana bir usuli-unga qoʻrquv yoki tashvish qanday paydo boʻlishi haqida batafsil ma'lumot berishni soʻrash, qaysi hollarda qoʻrquvni engish mumkin, oʻqituvchi koʻrganida oʻsmirning eʼtiborini tortadi.

Umuman olganda, qoʻrquvlar shaxsiyatdagi oʻzgarishlarga olib keladi. Birinchidan, tajribalar tufayli keskinlik paydo boʻladi. Bunday holda, hazil, boshqa gʻoyalar yoki faoliyatga oʻtish oʻrinli. Ikkinchidan, xatti-harakatlar oʻzgaradi: oʻsmir qoʻrqinchli va shikastli daqiqalardan qochadi. Uchinchidan, fiziologik oʻzgarishlar yuz beradi: yurak urishi tezlashadi, nafas oʻzgaradi, terlash paydo boʻladi.

Qoʻrquvlar bilan qanday kurashish mumkinligi haqida yuqorida aytib oʻtilgan. Yana bir bor taʼkidlaymizki, oʻsmirga oʻzingizga yordam berishni oʻrgatsangiz, barcha tajribalar kamaytirilishi mumkin. Siz sinfdan chiqish, bir oz yolgʻiz qolish, telefon qilish va barcha ota-onalar yoki yaqin odamlar haqida gapirish uchun ruxsat soʻrashingiz mumkin. Keyin, albatta, sinfga qaytib boring, aks holda qoʻrquvdan qochish uning yoʻqolishiga olib kelmaydi. Siz sedativ, masalan, valerian tabletkasini qabul qilishingiz yoki psixologga murojaat qilishingiz va nima haqida gapirishingiz mumkin.

Keling, ijtimoiy fobiya boʻlgan oʻsmirlarning psixologik yordamiga eʼtibor qarataylik. Eslatib oʻtamiz, ijtimoiy fobiyalar ostida biz oʻsmirning bilimlarini, imkoniyatlarini, har qanday faoliyat uchun muhim boʻlgan begona odamlar bilan muloqot qilish kerak boʻlgan vaziyatlarni koʻrsatish uchun qoʻrquv va qoʻrquvni tushunamiz. Ushbu fobiyalarning tashqi belgilari toʻgʻridan-toʻgʻri qarash yoki aloqa qilishdan qochish – omma oldida gapirishni istamaslik, qarama-qarshi jinsdagi odamlar bilan uchrashishdir.

Qoʻrquvni kamaytirishga taʼsir qiluvchi usullardan biri tizimli desensitizatsiyadir. Bu nimani anglatadi? Oʻsmir birinchi navbatda aqliy, keyin aslida obʼekt bilan aloqa qiladi yoki qoʻrquvni keltirib chiqaradigan vaziyatni boshdan kechiradi. Natijada, u qoʻrquvni keltirib chiqaradigan vaziyatni boshdan

kechirish qobiliyatiga ega bo'ladi, birinchi navbatda g'oyalarda, keyin esa – haqiqiy. Bunga "suv toshqini", engillik mashqlari va o'z-o'zini ko'rsatma tayyorlash orqali erishish mumkin. "To'fon" - bu o'smir tezda qo'rquvni keltirib chiqaradigan ogohlantirishlarga duch keladi, keyin qo'rquv bosqichida psixologga murojaat qilishi mumkin.

"Suv toshqini" ning muvaffaqiyati qo'rquvni keltirib chiqaradigan vaziyatlarning qanchalik chuqur tahlil qilinishiga bog'liq. Ushbu tahlilda ishtirok etadigan o'smirlar qo'rquvni engib o'tish yo'llarini taklif qilishadi. Bolalarga muvaffaqiyat faqat noqulay va og'riqli davrdan keyin qo'rqinchli vaziyatga tushib qolishi mumkinligini tushuntirish kerak. "Suv toshqini" bosqichlaridan biri haqiqiy vaziyatda reaksiyaning qarama-qarshilik va inhibitsiyonudur. Bu erda o'smir haqiqiy vaziyatlarga duch keladi, masalan, begonalar oldida, lekin psixolog ishtirokida.

Suv toshqini " faqat vaziyatning davomiyligi yoki ob'ektning harakati qo'rquvning dastlabki daqiqalarda yo'qolmasligi yoki undan ham katta qo'rquv bo'lmasligi uchun juda kichik bo'lmasa mumkin. O'smirlar hech narsa sodir bo'lmaydi, deb aytiladi. Agar u qo'rqinchli vaziyatning ta'siriga duch kelsa, kelajakda bu qo'rquvning pasayishiga olib keladi. O'smir uchun qiyin bo'lgan paytda psixolog qo'lini ushlab turadi yoki so'zni qo'llab-quvvatlaydi.

Ushbu usullar qo'rquvning kiruvchi ko'rinishini inhibe qilishga yordam beradi. Mushaklarning gevşemesi(gevşeme): birinchi bo'lib tasvirlarda, keyin tushunchalarda qo'rquvni aniqlash, uning sababini tushunish, unga ta'sir o'tkazish uchun yo'l yaratish. "Suv toshqini" qo'rquvning tez paydo bo'lishiga olib keladi, shuningdek, u bilan tezroq kurashish qobiliyati. Buning sababi, o'smir o'z miyasida qo'rqinchli stimulning harakat modelini (rasmini) yaratadi. Bunday shartlarga rioya qilish muhim: vahima yoki qo'rquvni keltirib chiqaradigan vaziyatlarni yoki ob'ektlarni diqqat bilan tahlil qilish. Har bir o'smirning o'zlari bor, lekin odatda ular ko'pincha etakchi faoliyat bilan bog'liq. Keyin o'zingizning qo'rquvingiz bilan ishlash jarayonini diqqat bilan tahlil qilishingiz kerak. O'smir bu uzoq va har doim ham yoqimli ish emasligini tushuntiradi, lekin barcha

talablarga javob beradigan bo'lsa, u muvaffaqiyatga olib keladi. "To'fon" da vaziyatlar haqiqiydir, shuning uchun ular bilan haqiqiy harakatlaridan oldin kurashish kerak. Bu haqiqiy vaziyatlarda reaksiyalarning oldini olish bosqichi deb ataladi.

Qo'rquv bilan ishlash vaqti juda oz bo'lmisligi kerak, shuning uchun qo'rquv birinchi daqiqada o'tmaydi. Biroq, bu juda ham uzoq davom etmaydi, chunki bu qo'rqinchli vaziyatning yanada ko'proq ta'siriga olib keladi. O'smirlarga hech qanday dahshatli narsa bo'lmaydi, chunki psixologning yonida (va ehtimol o'qituvchi, bunday qo'rquv va vahima bor). Bunday holda, juda muhim jismoniy aloqa (qo'lingizni ushlab turing, silkiting va hokazo).

Qo'rquvni boshdan kechirgan o'smirlarning psixologik yordami boshqa usullar bilan birga bo'lishi mumkin, masalan, artterapiya, turli vahima vaziyatlarini o'ynash va h.k. boshqacha qilib aytganda, tinchlanishga hissa qo'shadigan har bir narsa, ko'p yoqimsiz vaziyatlarni engishga qodir bo'lgan shaxs o'zini anglashi, o'smirlarga psixologik yordam va yordam berishda katta ahamiyatga ega. Bunday mashqlarni mutaxassislar maslahati bilan o'qituvchilar va ota-onalar amalga oshirishi mumkin.

IV BOB. VOYAGA ETMAGANLARNING DEVIANT XULQ- ATVORINING SABABLARI VA SHARTLARINING UMUMIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

4.1 Oilaviy nizolarning turlari va sabablari

Xulq-atvor buzilishi yoki ijtimoiy moslashuvchanlik - bu ijtimoiy jihatdan ma'qul bo'lmagan xulq-atvor shakllari paydo bo'lishining shartlari. Ushbu shakllar qanchalik xilma-xil bo'lsa ham, ular deyarli har doim boshqa voyaga etmaganlar va kattalar bilan yomon munosabatlar bilan ajralib turadi, ular o'zlarini janjal va janjallarda namoyon qilishadi, yoki masalan, tajovuzkorlik, namoyishkorona itoatsizlik, buzg'unchi harakatlar yoki yolg'on. Ular, shuningdek, jamoatdan chetga chiqish, beparvolik, o't qo'yish, bezorilik, o'g'irlik va boshqalar kabi ijtimoiy va noqonuniy xatti-harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ko'pincha, jinoyatlar "qiyin" deb nomlangan o'spirinlar tomonidan sodir etiladi.

Bunday voyaga etmaganlarning muhim kontingenti borligi psixodiagnostika va psixoreksiya maqsadida qiyin o'spirinlarning shaxsiyatini har tomonlama o'rganish uchun samarali usullarni ishlab chiqishni talab qiladi. Masalan, A.S.Makarenko ta'kidlaganidek, har bir o'qituvchi nafaqat ta'lim va tarbiya mashg'ulotlarining qabul qilingan usullarini bilishi, balki o'spirin shaxsini idrok etish orqali ularning sinishi o'ziga xosligini ham hisobga olishi kerak - ta'lim ob'ekti.

Shaxsni o'rganishga integral yondashuv g'oyasi uzoq vaqt davomida umumiy psixologik nazariyaning asosiy oqimida (B.G. Ananiev, B.F.Lomov va boshqalar) qaror topgan. Qiyin o'spirinlar shaxsini o'rganishga bunday yondashuv zarurligini hozirgi paytda individual individual xususiyatlar noqonuniy xatti-harakatlarning ajralmas mohiyatini tushuntirib bera olmaydigan alohida va yuqori darajada ixtisoslashtirilgan tekshiruvlarning past diagnostik va prognostik qiymati to'g'risida dalillar keltiradigan faktlar bilan belgilanadi.

Integratsiyalashgan yondashuv o'spirin shaxsini turli darajadagi shakllanish va mazmundagi psixologik xususiyatlarning kombinatsiyasi va ularning

ontogenetik rivojlanish dinamikasida bo'lish orqali hosil bo'lgan murakkab tizim sifatida ko'rib chiqishda eng samarali bo'lib tuyuladi.

O'smirda kognitiv va emotsional-irodali jarayonlarning qonuniyatlari, xarakterni shakllantirish, keskin o'sib boruvchi faollik, mustaqillikka intilish, o'zini o'zi tasdiqlash va atrofdagi ijtimoiy muhitdagi murakkab munosabatlarni anglash keng tarqalgan. O'smirlarning aqliy rivojlanishining ushbu umumiy xususiyatlari har doim ehtiyojlar tarkibida, hayotiy maqsadlar va ideallarni shakllantirishda individual o'ziga xoslik bilan namoyon bo'ladi.

Agar ushbu xususiyatlar hisobga olinmasa, oilada nizolar, salbiy misollar, yolg'onning namoyon bo'lishi, maktabda o'qitish va tarbiyalashda befarqlik va rasmiyatchilik, o'spirinlarni o'z yoshiga mos faoliyatning mazmunli va ijtimoiy foydali shakllariga qo'shib qo'ymaslik. , jamoada to'g'ri munosabatlar tizimini tashkil qila olmaslik, bolalarning pedagogik e'tiborsizligi va ularning "qiyin" toifasiga o'tishi uchun old shartlar paydo bo'ladi.

Qiyin o'spirinlar xatti-harakatlaridagi asosiy keng tarqalgan nuqsonlar odamlar o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy me'yorlariga salbiy munosabatda (qo'pollik, qaysarlik, yolg'onchilik, shafqatsizlik, intizomsizlik va boshqalar), tarbiyaviy ishdagi salbiy ko'rinishlarda (dangasalik, doimiy e'tiborsizlik) namoyon bo'ladi. , intellektual passivlik, kognitiv qiziqishlarning etishmasligi va boshqalar), shuningdek, har ikkala turdagi salbiy fazilatlarining bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishida.

Muayyan o'spirinlarda xatti-harakatlarning ushbu umumiy nuqsonlari namoyon bo'lishning eng xilma-xil shakllarini oladi, shu bilan bog'liq ravishda ta'lim qiyinchiliklari tipologiyasining turli asoslari mavjud: shaxsning axloqiy va huquqiy shakllanish darajalariga ko'ra, turli xil xulq-atvor pozitsiyalarini belgilash; bolaning pedagogik ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish shakliga ko'ra; faollik va muloqotda o'spirinlarning xarakterologik va intellektual xususiyatlarining o'ziga xos ko'rinishlari to'g'risida va boshqalar.

O‘z vaqtida psixologik tuzatish bo‘lmasa, qiyin o‘spirinlar barqaror ijtimoiy munosabat va huquqbuzarlik tendensiyasi bilan ajralib turadigan toifaga o‘tishlari mumkin.

O‘smir huquqbuzarlarning mavjud tipologiyalari ularning ijtimoiy guruhlar tarkibidagi rolini va xarakterdagi nuqsonlarni ta’kidlashga asoslangan:

1. Tashabbuskorlar, asotsial guruhlarining tashkilotchilari, kiniklar (barqaror ijtimoiy munosabatlar majmuasi bilan: shafqatsizlik, tajovuzkorlik, despotizm, parazitizm, pul to‘plash, har qanday yo‘l bilan etakchilikka intilish va boshqalar).

2. Ibtidoiy ehtiyojlar kuchiga (oziq-ovqat, jinsiy, alkogol, giyohvandlik va boshqalar) ularni har qanday noqonuniy vositalar bilan qondirishga tayyor holda bo‘ysundirilgan. O‘z-o‘zini nazorat qilishning zaifligi tufayli ular birinchi toifadagi o‘spirinlarga bajonidil itoat etishadi va kuchsizlarini zolim qilishadi.

3. Axloqsiz va ijobiy motivlar o‘rtasidagi ziddiyatni boshdan kechiradigan beqaror. Ular o‘zlarining xatti-harakatlarining noqonuniyligini tushunishga qodir, ammo xudbinlik va vaziyatga qarshi tura olmaslik ularning ijtimoiy harakatlarini rag‘batlantiradi.

4. Zaif irodali, o‘zlarining axloqiy his-tuyg‘ulari va e’tiqodlariga ega bo‘lmagan va birovning irodasini to‘liq bajaradigan va bajaruvchi sifatida harakat qiladigan.

5. Ta’sirchan, doimiy xafagarchilik, umidsizlik hissi, o‘zlarini yuqori baholash va takabburlik, o‘zboshimchalik, boshqalarga nisbatan tajovuzkorlik va boshqalarni namoyon qiladi.

Turli xillik va mavjud tipologiyalarning ko‘pligi qiyin o‘spirinlarni qayta tarbiyalashning muayyan vazifalarini hal qilish bilan va shu bilan birga ularning noqonuniy xatti-harakatlarini baholashning yagona murakkab psixologik mezonining yo‘qligi bilan bog‘liq. Shuning uchun tergov qilish, sud-psixologik ekspertiza va h.k.larda kuzatiladigan o‘spirin huquqbuzarlarning individual shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga doir tor pragmatik yondashuvdan voz kechish maqsadga muvofiqdir. va o‘spirin shaxsini ularning sifati, genezisi va shakllanish darajasi

jihatidan farq qiladigan psixologik xususiyatlarining umumiy miqdorini o'rganishning yanada murakkab, chiziqli bo'lmagan strategiyasiga o'ting.

O'smir shaxsining axloqiy fazilatlarini shakllantirishning umumiy mezonini tanlash sub'ektiv shaxsiy ma'nolarning ijtimoiy rivojlangan xatti-harakatlar qadriyatlariga (me'yorlariga) muvofiqligi darajasiga asoslangan bo'lishi kerak: to'liq muvofiqlik, imtiyozli muvofiqlik, vaziyatga muvofiqlik (yoki nomuvofiqlik), nomuvofiqlik, qarama-qarshilik.

Bunday mezon asosida yaratilgan qiyin o'spirinlarni tasnifi ko'proq xususiy guruhlar va kichik guruhlarini tavsiflashda tegishli o'ziga xos xususiyatlarni taqsimlash bilan birga bo'lishi kerak.

Mavzularga qarab ... turmush o'rtoqlar, ularning farzandlari, ota-onalari uchun, natijada ular bir qator salbiy shaxsiy xususiyatlarga ega bo'ladilar. Mojaroli oilada muloqotning salbiy tajribasi mustahkamlanadi, imkoniyatga bo'lgan ishonch yo'qoladi.

Og'ir o'spirinlar bilan ishlash amaliyotida, ilmiy tadqiqotlarda, shuningdek psixologik tekshiruv paytida holatlar va shaxsiyat xususiyatlarini diagnostikasida odatda turli usullar qo'llaniladi: kuzatish, suhbat, tabiiy eksperiment, biografik tahlil, faoliyat mahsulotlarini o'rganish, test, sotsiometriya va boshqalar. Biroq, aksariyat hollarda, individual usullardan ajratilgan holda foydalanish, ya'ni. shaxsni o'rganishga kompleks yondashish talabini buzadigan ba'zi birlarni ortiqcha baholash va boshqalarni asossiz ravishda bilmaslik. Ko'pincha yagona usul kuzatuvdir, bu o'ziga xos cheklovlar tufayli o'spirin shaxsini baholashda to'liqlik va ob'ektivlikni ta'minlamaydi va uni qayta tarbiyalash jarayonida uni tuzatish dasturi uchun etarli asos bo'lib xizmat qila olmaydi.

O'smirlar bilan ishlash amaliyotida tabiiy eksperimentdan foydalanish usullari ishlab chiqilmagan. Darhaqiqat, laboratoriya tajribasi qiyin o'spirinlar bilan ishlash amaliyotidan butunlay chiqarib tashlangan, bu psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni aniq tashxislash uchun zarur (ayniqsa, aksentuatsiya qilingan va psixopatik shaxslarni tekshirishda, agar uning turini aniqlash zarur

bo'lsa asab tizimi va boshqalar). Psixologik testlar amaliyotga qaytdi, lekin asosan ilmiy tadqiqotlar va sud psixologik ekspertizasi uchun.

Shaxsiy va intellektual testlardan foydalanish test ma'lumotlarini ishlatishda ham, izohlashda ham yuqori professionallikni talab qiladi (chunki testlar yuqori bashorat qilish qobiliyatiga ega emas), shuningdek, shaxsni psixologik o'rganishning boshqa usullari bilan test imtihonlarini birlashtirish, bu qiyin o'spirinlar bilan ishlash amaliyotida umuman yo'q. ... Sinovlardan foydalanish natijalari quyidagilarga bog'liq: ko'plab ob'ektiv va sub'ektiv omillar tufayli tekshiruv vaqtida o'spirinning o'ziga xos holatiga; o'spirinning rivojlanish darajasi to'g'risida; uning eksperimentatorga munosabati va aloqa sharoitlari va boshqalar.

Ko'pincha o'spirin yoshi, intellektual, ijtimoiy-psixologik, motivatsion shaxsiy xususiyatlari hisobga olinmaydi, ushbu xususiyatlarga moslashtirilmagan testlardan foydalaniladi, bu esa tashxis qo'yishda jiddiy xatolarga olib keladi (masalan, aqliy rivojlanishning yozishmalarini aniqlashda) yoshga, zaiflashuv toifasiga tayinlash va boshqalar) va umuman psixologik testlarni obro'sizlantirish.

Qiyin o'spirinlarni psixologik tekshiruvdan to'liq, ishonchli va amaliy jihatdan muhim natijalarni olish uchun o'spirinlarga nisbatan shaxsiyat va intellektual testlarni malakali va metodik jihatdan to'g'ri qo'llash va ularni boshqa usullar bilan birgalikda qo'llash zarur.

Xususan, o'spirin faoliyatining motivatsion-maqсадli, operativ tuzilishi va uning ob'ektiv natijalari tahlili bilan etarli darajada tanlangan testlarning kombinatsiyasigina noqonuniy xatti-harakatlarning mazmuni va sabablarini to'g'ri baholashi mumkin.

Shaxsiyatni o'rganish uchun to'g'ri tanlangan va mohirona qo'llanilgan usullar to'plami nafaqat rasmiy hujjat, balki individual yondashuv va rivojlanayotgan shaxsni tuzatishning haqiqiy dasturiga aylanadigan o'spirinning to'liq va ob'ektiv psixologik-pedagogik xususiyatini yaratishni ta'minlaydi. shaxsiyat.

Bunday xususiyat quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: o'spirin haqidagi biografik ma'lumotlar, sodir etilgan ijtimoiy harakatlarning mazmuni, intellektual

rivojlanish darajasini baholash (fikrlash, nutq, idrok, xotira, diqqat, xayol fazilatlar), hissiy-irodaviy soha, xususiyatlari temperament va xarakter, orientatsiya, qobiliyatlar (umumiy va maxsus), rasmiy va norasmiy guruhlar tarkibidagi o'spirinning ijtimoiy roli.

O'smirning barcha qayd etilgan psixologik xususiyatlari sifat jihatidan baholanishi kerak. Shuningdek, ijobiy va salbiy ko'rinishlarning nisbati va ularning keyingi o'zgarishi va rivojlanish istiqbollari baholashingiz kerak. Bu holda, o'spirinning pedagogik e'tiborsizligi va ijtimoiy tanazzul darajasi va uni qayta tarbiyalashning o'ziga xos usullarini to'g'ri aniqlash mumkin emas.

Qiyin o'spirinlar va o'spirin huquqbuzarlarni psixokorreksiya qilish - bu allaqachon tuzilgan xatti-harakatlar va hayotga bo'lgan munosabat tizimlarini buzgan holda qayta qurish jarayonining murakkab jarayoni.

Shu sababli, insonning psixologik xususiyatlarini bayon qilish bilan bir qatorda, psixokorreksiyada individual yondashuv usullarini etarlicha tanlashni belgilaydigan vazifalarning butun majmuini hal qilish kerak.

Ushbu vazifalarga quyidagilar kiradi:

1. Vujudga kelgan ijtimoiy va noqonuniy xatti-harakatlarning asosiy sabablarini, voyaga etmagan shaxsning shaxsiy tarkibidagi axloqiy nuqsonlarning aniq sabablarini aniqlash, ya'ni. o'zgarishi va buzilishi mumkin bo'lgan narsa.

Haqiqiy turtki paydo bo'lishi axloqiy kasallik tashxisini va jazo chorasini belgilashga imkon beradi. Ma'lumki, tashqi ko'rinishida o'xshash bo'lgan turli xil o'spirinlarning ijtimoiy bo'lmagan harakatlari turli sabablarning oqibatlari bo'lishi mumkin: bolalikdan g'azablanish, haddan tashqari buzilish, xudbinlik, "hamma narsaga yo'l qo'yiladi" degan ishonch.

O'smirlarning ijtimoiy harakati uchun ikkita toifadagi sabablarni ajratish odatiy holdir: ob'ektiv va sub'ektiv. O'spirinlarning ijtimoiy munosabatlarining eng muhim ob'ektiv omillari, avvalambor, oilaning ularga ta'sirini o'z ichiga oladi - bu shaxsning shakllanishi boshlanadigan asosiy mikro muhit. Ota-onalar farzandlari va jamiyat oldida ularning tarbiyasi uchun axloqiy va qonuniy javobgarlikni o'z zimmlariga oladilar.

Psixologlar o'spiringa ta'sir ko'rsatadigan makro va mikrososial muhitning ob'ektiv omillarini to'liq tahlil qilishni o'z ichiga olgan tadqiqotlar o'tkazdilar. Shunday qilib, G.G.Bochkarevaning tadqiqotida uni o'rab turgan mikro muhitning salbiy ta'siri o'n uchta ko'rsatkich bilan ifodalangan bo'lib, ular to'rtta noqulay ekologik omillarga birlashtirilgan: rasmiy guruhdagi noqulay vaziyat, asotsial guruh bilan o'zaro munosabatlar, aloqa etishmasligi va oiladagi tarbiya, oilaning bolaga zararli ta'siri. O'smirlarning noqonuniy xatti-harakatlaridagi ob'ektiv omillarni ajratish, sinchkovlik bilan tahlil qilish va tasniflash hozirgi paytda ta'lim va huquqiy psixologiya ning dolzarb vazifasidir.

O'smirlarning tajovuzkor xatti-harakatlarining shafqatsiz muomala bilan o'zaro aloqasi ... Psixologiyada o'spirinlarning tajovuzkor xatti-harakatlari muammosi "Agressiv xatti-harakatlar" tushunchasining mohiyati. A. Nalchajyan [25] tajovuzkorlik, tajovuzkorlik va tajovuzkor xatti-harakat tushunchalarini ajratdi va ularga quyidagi ta'riflarni berdi.

Agressiya - bu inson va hayvonlar xatti-harakatlarining boshqa narsalarga qaratilgan va ... Voyaga etmaganning faoliyati va ongi orqali sinishi, makro va mikro muhitning ob'ektiv ta'siri sub'ektiv omillar - harakat qiladigan individual psixologik xususiyatlarning shakllanishiga olib keladi. ba'zi bir ijtimoiy harakatlar uchun motiv sifatida.

O'smir xulq-atvorining eng muhim sub'ektiv-motivatsion tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: shakllangan ehtiyojlar tarkibi, qiziqishlari, hissiyotlari, ideallari, ularning rivojlanish darajasi va barqarorligi. Agar biz o'spirinning egoistik, tor doiradagi, xudbin va boshqa ibtidoiy ehtiyojlarini aniqlay olmasak, ularni yanada mazmunli, ijtimoiy foydali motivlar tizimiga almashtirib, ularni o'zgartira olmasak, unda biz ijobiy natijalarga erishmaymiz.

Sub'ektiv ravishda, o'zining ijtimoiy munosabatlaridan voz kechmasdan, o'spirin keyinchalik odatiy noqonuniy xatti-harakatlar yo'lini tutish uchun vaqtincha o'zini yashirishi mumkin.

2. O'smir uchun eng muhim hayotiy maqsadlarni aniqlash: u nimaga intiladi, hayotining ma'nosini, kelajagini ko'radi. Ushbu maqsadlar o'spirin harakatlarida,

u amalga oshiradigan faoliyat turlariga: o'qish, ish, aloqa va boshqalarga munosabatida, bayonotlarida, insholarida va faoliyat natijalarida ko'rinadi.

Hayotiy maqsadlarning tarkibi bevosita turtki bilan bog'liq, shuning uchun soxta motivlarni buzish maqsadlarning o'zgarishiga yordam beradi. Ushbu vazifani amaliy amalga oshirish nuqtai nazaridan, o'spirinlar o'rtasida olingan va olingan ijobiy natijalarni aniq anglash bilan birga faoliyatning ijtimoiy qimmatli shakllarini tashkil etish muhimdir.

3. O'smirning xulq-atvorini o'zgartirishga tayyorlik darajasini aniqlash va xulq-atvorning ijtimoiy ijobiy shakllarini ongli ravishda tanlash. Ushbu vazifa dastlabki ikkitasining echimi bilan bog'liq. Faqatgina ijtimoiy salbiy motivlar va maqsadlarni buzish, ularni ijobiy manfaatlar va ijtimoiy qimmatli yo'nalish bilan almashtirish, o'spirinda o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi boshqarish uchun sub'ektiv rag'batlantirish tizimini shakllantirganligi kafolatini beradi, bu esa ijtimoiy munosabatlarning qaytalanishiga yo'l qo'ymaydi.

O'smir nafaqat ob'ekt, balki tarbiya sub'ekti hamdir, u o'zini xatti-harakatlarini o'zgartirish zarurligini bilishi va uni mazmunli ideallar asosida boshqarishni o'rganishi kerak.

Ushbu vazifani amalga oshirish uchun maktab va boshqa ta'lim muassasalari o'spirinlarga mustaqil hayotga to'g'ri yo'lni, intellektual rivojlanishning etarlicha yuqori darajasini topishga imkon beradigan, shuningdek, mustahkam axloqiy asoslarni shakllantirishga imkon beradigan etarli ma'lumot va ish malakalarini berishi kerak. o'z xatolarini tushunish va to'g'ri o'z-o'zini baholash, jazoga munosib munosabat - uning qonuniyligi, ijtimoiy ijobiy ishlarni bajarish istagi va qobiliyatini tushunish.

4.2. Deviant xatti-harakatlarning oldini olishning nazariy va amaliy jihatlar.

O'qituvchilar, o'qituvchilar, ishlab chiqarish ta'limi ustalari o'spirinlarni ular olib boradigan faoliyat shakllari sohasida o'rganishlari kerak, bu erda ularning har biri o'z o'quvchilarining ijobiy fazilatlarini va moyilligini aniqlash imkoniyatiga ega, shu asosda yanada muvaffaqiyatli rivojlanish mumkin eng yuqori samaradorlikka

ega bo'lgan o'spirinni qayta tarbiyalash dasturi. Ayni paytda voyaga etmaganlar o'rtasida huquqbuzarlik sabablari va shart-sharoitlarini yoshlarga oid davlat siyosatidagi ziddiyatlardan va birinchi navbatda, bandlik va kasb-hunar ta'limi, oila, maktab ta'limi, sport bilan shug'ullanish va yoshlarning bo'sh vaqtini tashkil etish, profilaktika nazorati sohasida izlash kerak. huquqni muhofaza qilish va ta'lim tizimlari tomonidan.

O'spirinlarda deviant xulq-atvorning psixologik muammolari ... xulq-atvori chet ellik olimlarga qiziqish uyg'otdi. Ob'ekt: o'spirinlarning deviant harakati.

Ruhiy va psixofiziologik kasalliklar:

1) bolaning xulq-atvorining uning yoshi va jinsiga mos keladigan me'yorlarga muvofiqligi;

2) buzilishning saqlanish muddati;

3) odatdagi xatti-harakatlar bilan taqqoslaganda bolaning xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarning ko'rinishi;

4) og'ir va tez-tez takrorlanadigan alomatlar paydo bo'lishi (kabuslar);

5) bir qator alomatlar, anomaliyalar yoki aksentuatsiyalar natijasida vujudga keladigan psixologik xususiyatlarning bir vaqtda mavjudligi. 2 guruh parametrlari.

Ijtimoiy vaziyatning xususiyatlari yoki o'spirin xarakterining namoyon bo'lishining psixologik o'ziga xosligi:

1) jamiyatning o'spirinlarga munosabati;

2) huquqiy va axloqiy ongning nuqsonlari; SHunday qilib, bolaning xulq-atvori va rivojlanishidagi og'ishlar paydo bo'lishining sababi miyaning ba'zi funksional tizimlarining etarli darajada shakllanmaganligi bo'lishi mumkin, ...

3) shaxs ehtiyojlarining mazmuni;

4) xarakter xususiyatlari;

5) hissiy va irodaviy sohaning xususiyatlari;

6) rivojlanishning noqulay ijtimoiy holati;

7) shaxsni shakllantirish jarayonining tugallanmaganligi, oilaning va yaqin atrof-muhitning salbiy ta'siri;

8) guruhni kuzatib borish;

9) o‘z-o‘zini past baholash va natijada tez-tez tushkunlik paydo bo‘lishi. 3 guruh parametrlari.

Yoshga bog‘liq rivojlanish inqirozlari:

1) yosh inqirozlari - yosh rivojlanishining bir davridan boshqasiga o‘tish davrida ozmi-ko‘pmi aniq ziddiyatli holatlarning an’anaviy belgilanishi. Har qanday inqiroz ham konstruktiv, ham halokatli boshlanishni olib boradi. Kattalar salbiy namoyonlarga qanday munosabatda bo‘lishlari muhim;

2) o‘spirin inqirozi: fiziologik o‘zgarishlar; kattalar bilan munosabatlar; shaxsiy rivojlanish bilan taqqoslaganda intellektual sohani rivojlantirish.

O‘smirlarning devitsiyasi haqida gapirishimizga imkon beradigan takroriy xatti-harakatlar:

1) maktabda o‘zini tutish qoidalarini buzish (darslarni buzish, darsga kelmaslik, uy vazifasini bajarishdan bosh tortish);

2) uydan qochish;

3) qo‘pollik, qo‘pol so‘zlar;

4) spirtli ichimliklarni iste’mol qilish, mastlik;

5) chekish;

6) jinsiy faoliyatning erta boshlanishi;

7) bezorilik;

8) boshqalarni kamsitish;

9) o‘g‘irlik;

10) bo‘ysunmaslik, kattalarni tanqid qilish;

11) provokatsion kiyim, soch turmagi, bezak kiyish;

12) maktabga salbiy munosabat;

13) janjal, tan jarohati;

14) giyohvand moddalarni iste’mol qilish;

15) hiyla-nayrang;

16) buzuvchi jinsiy aloqa;

17) o‘ziga zarar etkazish;

18) jamoat tartibini buzish.

Deviant xulqli o'spirinlarga psixologik yordam ko'rsatishda quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi. [1] Ma'lumot

Bolaning xabardorligini kengaytirish (o'zgartirish, sozlash), uning kundalik hayotidan misollar orqali muhokama qilingan masalalar sohasida psixologik savodxonligini oshirish, adabiy manbalarga, ilmiy ma'lumotlarga, boshqa odamlarning tajribalariga murojaat qilish.

Maslahatlashish jarayonida ikkala haqiqiy qiyin hayotiy vaziyatni "> bolaning hayotiy holatlarini va boshqa odamlar hayotidagi vaziyatlarni, shu jumladan adabiy asarlardagi misollarni birgalikda tahlil qilish mumkin.

Axborot bilan birgalikda bu psixologik savodxonlikni oshirishga, shuningdek, vaziyatlarni tahlil qilishda psixologik ma'lumotlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ichki muzokaralar bolaning ichki ziddiyatlarini hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. Ular ziddiyatli tomonlarni aniqlash (subpersonalities), ularning nomi va ular o'rtasidagi dialogni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Agar bola bo'shliqni his qilsa, u o'zining borligi uchun ozgina ahamiyat kasb esa, hayotini o'zgartirmoqchi bo'lsa, lekin qaysi yo'nalishda harakat qilishni bilmasa, yangi hayotiy maqsadlar va ma'nolarni izlashga arziydi.

Zamonaviy tadqiqotchilar (I. Kuznetsova) deviant xulq-atvorni o'zgartirish uchun shunday qadamlar ketma-ketligini taklif qilishmoqda. Ularni amalga oshirish uchun yuqorida muhokama qilingan o'zaro ta'sir qoidalari va ishlash usullarini qo'llash talab etiladi.

1. Bolaning ijobiy o'zini o'zi anglashini, uning o'ziga va dunyoga bo'lgan ishonchini tiklash.

2. Muammoni tahlil qilish, uning namoyon bo'lishini operativlashtirish, qo'zg'atuvchi manbalar va sabablarni aniqlash.

3. Ijobiy maqsadni belgilash, kerakli xatti-harakatni tavsiflash.

4. O'sish bosqichlarini qurish: har bir kun, hafta va oyda aniq yutuqlarni tavsiflash ...

5. Istalgan natija parametrlarini aniqlashtirish.

6. Ittifoqchilarni aniqlash - maqsadga erishishda yordam beradiganlar.

7. Qayta tiklanishni yo'q qilish strategiyasi yordamida eski xatti-harakatlarning mumkin bo'lgan relapslarini ishlab chiqish.

8. Deviant xulqli o'spirinlar bilan guruh ishi. O'smirlar guruhlarini shakllantirish shartlari.

Voyaga etmaganlar ishlari bo'yicha bo'lim va Voyaga etmaganlar ishlari bo'yicha komissiyada ro'yxatdan o'tganlardan o'spirinlar guruhlarini tuziladi. Bundan tashqari, ta'lim muassasalarining ijtimoiy o'qituvchilari va psixologlari tomonidan yo'naltirilgan xavf guruhidagi o'spirinlar psixolog bilan suhbatlar va diagnostika tekshiruvlaridan o'tgandan so'ng mashg'ulotlar ishtirokchilari bo'lishlari mumkin.

Sinflarning axborot va huquqiy qismini o'tkazish katta auditoriya, ayniqsa qiyin o'spirinlar bilan ishlash tajribasiga ega bo'lgan advokatlarga topshirilishi kerak. Ushbu dastur bo'yicha ishlash uchun qo'shimcha ta'limni tugatgandan so'ng, yuridik fakultetlarining yuqori kurs talabalarini jalb qilish mumkin.

O'smirlar va ularning ota-onalari bilan guruh mashg'ulotlarini bir xil mutaxassislar olib borishi ma'qul. Odatda, ota-onalar farzandlari haqida juda ko'p savollarga egalar va rahbarlar ularga javob berishga ko'proq tayyor bo'lish imkoniyatiga ega.

Guruh darslarini tashkil etish. O'smirlar bilan har bir dars 2 akademik soatga mo'ljallangan bo'lib, birinchi bosqichda haftasiga ikki marta, ikkinchi va uchinchi bosqichlarda haftada bir marta bo'ladi. Dasturda uch bosqich mavjud:

1. Shaxsiy o'zini o'zi bilishga o'rgatish (16 dars).

2. Huquqiy bilim asoslari bilan huquqbuzarliklarning oldini olishga o'rgatish (10 dars).

3. O'z-o'zini aniqlash va hayot maqsadlariga erishishga o'rgatish (6 mashg'ulot).

Mashg'ulotlar dinamik mashqlar uchun etarli joy bo'lgan va taxta yoki planshet bilan jihozlangan xonada o'tkazilishi kerak.

O'smirlar bilan guruh ishlarining maqsadlari. O'smirlar bilan tuzatish ishlari quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan:

1) shaxsning ichki va xulq-atvoridagi o'zgarishlar asosida huquqbuzarliklarning oldini olish uchun o'z-o'zini anglash va o'zini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish;

2) shaxsiy rivojlanish jarayonini rag'batlantirish, ijodiy shaxsiy salohiyatni ro'yobga chiqarish, hayotning maqbul darajasiga erishish;

3) ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirish va qabul qilish, ularga erishish motivatsiyasini rivojlantirish.

O'tkazilgan mashg'ulotlar samaradorligi mezonlari quyidagi o'zgarishlar bo'ladi:

1) tashvish va tajovuzkorlik darajasining pasayishi;
2) o'zini o'zi qadrlashning etarli darajada shakllanishi;
3) o'spirinlarning o'z harakatlari uchun javobgarligini oshirish;
4) o'zini o'zi tahlil qilish va xatti-harakatlarni boshqarish qobiliyatini rivojlantirish;

5) ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirish va motivatsiya va ularga erishish qobiliyatini oshirish;

6) o'spirinlarning ijodiy salohiyatini ochib berish va uni amalga oshirish istagini amalga oshirish;

7) o'zini tasdiqlashga qaratilgan takroriy huquqbuzarliklar xavfini kamaytirish.

O'smirlarning ota-onalari bilan guruh ishi. Ota-onalar guruhlarini shakllantirish shartlari. Ota-onalar guruhlari ixtiyoriy ravishda tuziladi. Dastlabki suhbatda ota-onalarga bolaning xatti-harakatlarini to'g'rilashda ularning faol ishtirok etishlari zarurligini ko'rsatish juda muhimdir. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bu bosqich eng qiyin, chunki ko'plab ota-onalar u bilan o'zaro munosabat uslubiga o'zgartirishlar kiritish orqali bolaning xatti-harakatlarini o'zgartirishga urinishni foydasiz deb hisoblashadi. Ijtimoiy hayot tarzini olib boradigan ota-onalar, hatto guruh ishlariga rozi emaslar.

Afsuski, bizning qonunchiligimizda ota-onalarga ta'sir mexanizmlari mavjud emas, bu orqali ularni axloq tuzatish ishlariga undash mumkin edi.

Guruh darslarini tashkil etish. Ota-onalar bilan har bir dars 2 akademik soatga mo'ljallangan, chastota haftada bir marta.

Dastur 5 ta darsni o'z ichiga oladi, uni bajarish muddati - 1 oy. Ota-onalar bilan guruh ishining maqsadlari. Ota-onalar bilan ishlash quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi: ota-onalarning farzandiga qabul qilishga bo'lgan munosabatini o'zgartirish; o'spirin bilan va oilaviy munosabatlarda ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishning konstruktiv usullarini ishlab chiqish; o'spirin shaxsiy salohiyatini oshkor qilishga hissa qo'shadigan, qulay oilaviy mikroiklimni shakllantirish.

Ota-onalar bilan guruh darslarining tarkibi. Har bir dars umumiy reja asosida tuziladi:

1. Salomlar.
2. Isitish.
3. Axborot qismi.
4. Rol o'ynash.
5. Guruh muhokamasi.
6. Axborot-huquqiy qism.
7. Dam olish.
8. Ko'zgu.

Salomlashish qulay ish muhitini yaratishga qaratilgan. Isitish mashqlarining maqsadi guruhga ishonchni mustahkamlashdir. Axborot qismi ota-onalarning bolalarni tarbiyalash masalalari va o'spirinning o'ziga xos xususiyatlarini oshirishga yordam beradi. Treningga ikkala ma'lumot materialini o'zlashtirishga qaratilgan rol o'ynash va o'z farzandini asrab olish borasida ota-onalarning munosabatlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan shaxsiy fazilatlarini shakllantirish uchun ishlatiladigan rol o'yinlari kiradi. Treningda o'tkazilgan guruh muhokamalari oilaviy munosabatlardagi ijobiy tajribalarni translyasiya qilishga qaratilgan.

Dam olish, ota-onalarga ruhiy stressni qanday engillashtirishni o'rgatishga qaratilgan. Darsni aks ettirish mulohazalarni olish va dars natijalarini umumlashtirish uchun mo'ljallangan. Ota-onalar bilan guruh ishlaridan kutilayotgan natijalar.

Sinflarning samaradorligi quyidagi mezonlarga muvofiq baholanadi:

- 1) bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay oilaviy mikroiklimni shakllantirish;
- 2) bolalarni tarbiyalashda ota-onalarning malakasini oshirish;
- 3) ota-onalar tomonidan o'spirinlar bilan konstruktiv o'zaro munosabatlarni o'rganish va ulardan foydalanish;
- 4) ota-ona rolida o'zini o'zi qadrlashni shakllantirish.

XULOSALAR

O'smirlik - bu bola hayotining barcha sohalarida juda kuchli siljishlar bilan kechadigan ijtimoiy faoliyatni qayta qurish davri. Har qanday inson hayotidagi asosiy, tanqidiy davrlardan biri bu o'spirinlikdir. O'smirning ijtimoiy mavqei boladan unchalik farq qilmaydi. Psixologik jihatdan bu yosh juda ziddiyatli; u rivojlanish darajasi va sur'atlaridagi maksimal nomutanosibliklar bilan tavsiflanadi. Uning eng muhim psixologik xususiyati - bu voyaga etganlik hissi. Bu o'spirinning intilish darajasi uning kelajakdagi mavqeini oldindan ko'ra bilishi bilan ifodalanadi, u hali hanuzgacha erisha olmagan, uning imkoniyatlaridan ancha yuqori. Aynan shu asosda o'spirin ota-onalar, o'qituvchilar va o'zi bilan yoshga bog'liq odatdagi ziddiyatlarga ega. Umuman olganda, bu bolalikning tugash davri va undan "o'sish" boshlanishi.

O'smirlik - bu faoliyatga bo'lgan intilish istagi yoshi, jo'shqin energiya, giperkompensatsiya faoliyati, tashabbuskorlik, faoliyatga chanqoqlik davridir. Qattiq irodali xarakter xususiyatlari - qat'iyatlilik, maqsadlarga erishishda qat'iyatlilik, to'siqlar va qiyinchiliklarni engib o'tish qobiliyati - bu davrda sezilarli rivojlanishga ega bo'ladi. Kichik maktab o'quvchisidan farqli o'laroq, o'spirin nafaqat irodali harakatlarni, balki irodaviy faoliyatni ham bajara oladi. U ko'pincha o'z oldiga maqsad qo'yadi, ularni amalga oshirishni o'zi rejalashtiradi {2}.

Shunday qilib, o'spirinlik bolalik va kattalar o'rtasidagi o'tish davri bo'lib, rivojlanishning barcha jabhalariga ta'sir qiladigan keskin, sifatli o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. O'z-o'zini anglashda sezilarli o'zgarishlar yuz beradi - kattalar tuyg'usi paydo bo'ladi. O'z-o'zini anglashning yangi darajasini shakllantirish o'spirin etakchi ehtiyojlarini belgilaydi - o'zini o'zi tasdiqlash va tengdoshlari bilan muloqot qilish. Intellektual rivojlanish tufayli introspeksiya moyillik paydo bo'ladi; o'z-o'zini tarbiyalash birinchi marta mumkin bo'ladi {4}.

"O'smirlarning psixologik muammolari" metodologiyasini standartlashtirish mavzusi bo'lgan tadqiqot davomida uning psixometrik xususiyatlari aniqlandi, shuningdek, ushbu ma'lumotlarni hisobga olgan holda va - reant texnikasi

yaratildi. Yaratilgan usul, bir tomondan, sotsializm jarayonining ijtimoiy - madaniy metodologiyasiga, boshqa tomondan, 2005-2012 - da Rossiyada yashovchi o'smirlarni ijtimoiylashtirishning haqiqiy muammolarini aks ettiruvchi empirik materialga asoslanadi.

"O'smirlarning psixologik muammolari" usuli bir vaqtning o'zida ishonchlilik (o'z-o'zini muvofiqlashtirish) mezoniga javob beradi, bu metodologiya o'lchovlarini interkorrelyasiya qilish natijalari bilan tasdiqlanadi.

Bu "psixologik muammolar o'sish - kov" texnikasi muhim, lekin past korrelyasiya koeffisienti berdi, uning ko'lamini va hissiy davlatlar (tashvish ko'lami, o'zi) o'rganishga qaratilgan metodlarni interkorrelyasiya - lari beri, muhim amal qiladi, deb isbotlangan. PPP usuli, bir tomondan, muammoli tashvish darajasini hissiy tuyg'u sifatida ochib beradi, biroq boshqa tomondan, hissiy holatlarning izu-sharafiga qaratilgan usullar bilan bir xil emas, ya'ni uning mavzusi bor.

O'sish jarayoni juda qiyin, shuning uchun biz o'spirinlarga qiyinchiliklarini engishga yordam berishimiz kerak. Bunda avvalo, quyidagilarni yodda tutish kerak:

- Agar o'spirin sizga ishonsa, unga ta'sir o'tkazishning eng oson usuli.
- O'smirning tanasida sezilarli gormonal o'zgarishlar bo'lganligi sababli uning kayfiyati ko'pincha o'zgarib turadi.
- Muayyan muddatda bajarilishi kerak bo'lgan oqilona talablarni taqdim eting. O'smir amalga oshirilganligi to'g'risida hisobot berishga ruxsat bering. Talablar hamma uchun bir xil bo'lishi kerak. Vazifaning bajarilishi tekshirilishi kerak.
- O'spirinda charchash ko'pincha kislorod etishmasligidan kelib chiqadi. CHarchoq va uyquchanlik, e'tiborni chalg'itishi va uning xatti-harakatlariga ta'sir qiladi, bu noo'rin bo'lishi mumkin. Buni yodda tuting, shuningdek, so'zlar og'zaki bo'lmagan holda (bosh iring'ash, teginish va hk) aytilishi mumkin.
- Hammaning oldida yaxshi narsani nishonlash orqali g'azablanishning oldini olish mumkin. Bu, ayniqsa, hissiy jihatdan beqaror o'spirinlarga tegishli.

- Ko‘pchilikka taalluqli bo‘lgan mulohazalar xotirjam ohangda, hissiy rangsiz, mulohaza yuritadi. Agar siz o‘zingizning fikringizni ma’lum bir kishiga etkazishni istasangiz, uni shaxsiy ravishda bildiring va u faqat faoliyatning har qanday tomoni yoki muvaffaqiyasiz harakatlar bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

- O‘ziga xoslik, mustaqillik va katta yoshni talab qiladigan talabaga faqat teng va "siz" sifatida murojaat qiling.

- O‘smir va uning oilasi haqida yaxshi so‘zlarni ayting. Ushbu eslatma nafaqat o‘spirinda, balki uning ota-onasida ham tajovuzkorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

- Kayfiyatning o‘zgarishini oldini olish uchun, o‘spirinlar nima qilishni yaxshi ko‘rishini va nimaga qarshi chiqayotganlarini bilib olishga harakat qiling. Ikkala standartlardan foydalanmang: siz kimnidir yoqtirmagani uchun uni taqiqlaysiz va kimdir o‘zini o‘zi xohlaganidek tutishiga yo‘l qo‘yasiz.

- Bizning kayfiyatimiz o‘spirinlarga yuqadi: agar o‘qituvchi darsga g‘azab bilan kelsa, demak, bir muncha vaqt o‘tgach, talabalar biron bir narsa haqida salbiy gapira boshlashadi yoki o‘zlarini chechan, mudofaa bilan tutishadi.

Zamonaviy psixologlar deviant xulq-atvor muammolari va ushbu hodisaning psixologik jihatlarini o‘rganish hayot va tarbiya sharoitlari bilan aniq belgilanadigan narsalarning o‘ziga xos dinamikasiga ega ekanligini payqadilar va nashrlarda aks ettirishdi.

O‘smirlarni tarbiyalash bo‘yicha an’anaviy munosabatlardagi sezilarli o‘zgarishlar bilan birga bo‘lgan ota-onalarning oilasini buzish jarayonlari; sotsializatsiya institutlari (oilalar, maktab va boshqalar) tomonidan qo‘llaniladigan chora-tadbirlar yordamida o‘spirinning mustaqillikka bo‘lgan sub’ektiv istagi va uning haqiqiy chegaralarini ob’ektiv ravishda torayishi o‘rtasidagi ziddiyatlar; o‘spirinlarning ma’naviy va moddiy ehtiyojlari, ularning ota-onalari va ularni qondirishning real imkoniyatlari o‘rtasidagi ziddiyatlar - o‘spirinlarga nisbatan barcha bu jarayonlar va hodisalar ularning hayoti va tarbiyasi uchun makro darajada salbiy sharoitlar yaratadi va shu bilan xulq-atvorda og‘ishlarga yordam berishi mumkin.

Ijtimoiy profilaktika choralari samaradorligini izlash "deviant xatti-harakatlar" tushunchasining mohiyatini, uning turlarini, talabalarning deviant salohiyatining to'planishiga ta'sir etuvchi omillarni, bolalar va o'spirinlarda deviant xatti-harakatlarning sabablarini, xulq-atvoridagi og'ishlarning oldini olish muammolarini hal qilishda ta'lim muassasalarining rolini aniqlashni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Avdulova, Tatyana Vozrastnye krizisnye yavleniya v formirovanii identichnosti podrostkov: monogr. / Tatyana Avdulova. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 132 c.
2. Aniщенко, Svetlana Podrostkovyy vozrast: professiya i gender / Svetlana Aniщенко. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. - 136 c.
3. Ann, Lyudmila Psixologicheskiy trening s podrostkami / Lyudmila Ann. - M.: Piter, 2017. - 272 c.
4. Bashkirova, Nina Sovremennyy rebenok i ego problemy. Detskiy sad, shkola, televizor, dom, internet, ulitsa / Nina Bashkirova. - M.: Nauka i texnika, 2015. - 240 c.
5. Belicheva-Semenseva, Svetlana Na perelome epox. Ispoved psixologa / Svetlana Belicheva-Semenseva. - M.: Algoritm, 2015. - 296 c. - 276 c.
6. Vasilkova, YU. V. Быт мужчиной. Быт женщины. Trening polorolevoy identichnosti dlya podrostkov / YU.V. Vasilkova. - M.: Rech, 2016. - 128 c.
7. Grigorovich, L. A. Problema nravstvennogo razvitiya podrostka: monogr. / L.A. Grigorovich. - M.: NOU VPO Moskovskiy psixologo-sotsialnyy universitet, 2017. - 248 c.
8. Emelyanova, Elena Vladimirovna Psixologicheskie problemy sovremennykh podrostkov i ix reshenie v treninge / Emelyanova Elena Vladimirovna. - M.: Genezis, 2015. - 478 c.
9. Zabrodina, Darya Struktura samosoznaniya podrostkov s suitsidalnymi namereniyami: monogr. / Darya Zabrodina. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 132 c.
10. Ivanchenko, Valeriya Podrostki iz nepolnykh semey / Valeriya Ivanchenko. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 164 c.
11. Ipatov, Andrey Podrostok. Ot samorazrusheniya k samorazvitiyu. Programma psixologicheskoy pomoshchi / Andrey Ipatov. - M.: Rech, 2019. - 112 c.
12. Kazanskaya, V. Podrostok. Sotsialnaya adaptatsiya / V. Kazanskaya. - M.: Piter, 2018. - 288 c.
13. Kruglyak, Lev Svoboda ot zavisimosti (komplekt iz 2 knig) / Lev Kruglyak. - M.: IG Ves, IG "Ves", 2018. - 896 c.
14. Krujalova, Anastasiya Sotsialnaya fasilitatsiya kak faktor aktivizatsii tvorchestva podrostkov / Anastasiya Krujalova. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2019. - 80 c.
15. Larisa, YUrevna Proskuryakova Pomoshch psixologa deviantnym podrostkam v vyboire professii / Larisa YUrevna Proskuryakova. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2016. - 88 c.

16. Levanova, E. A. Roditeli i podrostki. Navstrechu drug drugu / E.A. Levanova, S.I. Shevchenko, M.V. Kovalevskaya. - M.: Pedagogicheskaya literatura, 2018. - 240 c.
17. Levin, Diana Seksualnye, no еще не vzroslye: CHto delat roditelyam? / Diana Levin, Djeyn Kilborn. - Moskva: Gostexizdat, 2015. - 240 c.
18. Liders, A. G. Psixologicheskii trening so starsheklassnikami i studentami / A.G. Liders. - M.: Eterna, 2018. - 416 c.
19. Mojginskiy, YU. Agressiya podrostkov. Emotsionalnyy i krizisnyy mexanizm / YU. Mojginskiy. - M.: Lan, 2018. - 128 c.
20. Metyuz, E. Prorvemsya! / E. Metyuz. - M.: Eksmo, 2018. - 218 c.
61. Oskar, Brenife Trudnyye voprosy detey o lyudyax i otnosheniyax / Brenife Oskar. - M.: Klever-Media-Grupp, 2015. - 310 c.
21. Parxomchuk, Galina Obщatsya s podrostkom. Kak? Kniga dlya umnykh roditel'ey (+ CD-ROM) / Galina Parxomchuk. - M.: Vektor, 2017. - 208 c.
22. Pryaluxina, Alla Podrostkovaya beznadzornost: monogr. / Alla Pryaluxina. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2016. - 156 c.
23. Psixogigiena detey i podrostkov. - M.: Meditsina, 2015. - 224 c.
71. Psixologiya podrostka. Polnoe rukovodstvo / Pod redaksiey A.A. Reana. - M.: Praym-Evroznak, 2016. - 432 c.
24. Reznikova, Olga Formirovaniye tolerantnosti podrostkov v obrazovatel'nom uchrejdenii / Olga Reznikova. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2016. - 52 c.
25. Rerke, Viktoriya Retsidivy protivoprav'nogo povedeniya podrostkov i ix profilaktika / Viktoriya Rerke. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 136 c.
26. Soloveva, A. V. Psixologicheskaya zashchita v podrostkovom vozraste. Sushnost, sodержanie, prichiny / A.V. Soloveva. - M.: Nauka, Flinta, 2015. - 184 c.
27. Stanislav, Sergeevich Jigalin Formirovaniye adekvatnykh roditelskikh pozitsiy v semyax podrostkov / Stanislav Sergeevich Jigalin. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 244 c.
28. Suxomlinova, Evgeniya Formirovaniye obraza tela u podrostkov s narusheniem zreniya / Evgeniya Suxomlinova. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. - 84 c.
29. Tagirova, G. S. Psixologo-pedagogicheskaya korrёktsionnaya rabota s trudnymi podrostkami / G.S. Tagirova. - M.: Pedagogicheskoye obщestvo Rossii, 2018. - 128 c.
30. Timasheva, Larisa Mladshiy podrostok: trudnosti vzrosleniya / Larisa Timasheva. - M.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 176 c.

31. Urbanovich, L. N. Nравственные основы семьи и брака. Система работы со старшеклассниками и родителями (+ CD-ROM) / L.N. Urbanovich. - М.: Globus, 2017. - 256 с.
32. Fedosenko, E. V. Психологическое сопровождение подростков. Система работы, диагностика, тренинги / E.V. Fedosenko. - М.: Rech, 2016. - 192 с.
33. Frolova, Evgeniya Исследовательский обзор некоторых проблем подросткового возраста / Evgeniya Frolova. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 76 с.
34. Xisambeev, SH. R. Структура сознания подростков в среде дополнительного образования / SH.R. Xisambeev. - М.: Nestor-Istoriya, 2017. - 208 с.
35. Xoll, Стенли Инстинкты и чувства в юношеском возрасте: моногр. / Стенли Холл. - М.: Издательство газеты "Школа и жизнь" L'Ecole et La Vie, Типография "Север", 2018. - 90 с.
36. Svetkov, A.V. Нейропсихология и нейропедагогика подростка / A.V. Svetkov. - М.: Спорт и культура, 2015. - 735 с.
37. SHalko, Elena Самосознание социально активного подростка / Elena SHalko. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 148 с.
38. Entoni, Silviya Открытие смерти в детстве и позднее / Silviya Entoni. - Москва: Высшая школа, 2015. - 240 с.
39. YUliya, Ilyazova und Snegireva Tatyana Формирование готовности к нравственным поступкам девиантных подростков / YUliya Ilyazova und Snegireva Tatyana. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 88 с.
40. YAna, Kovsharova und Svetlana Elanseva Психосоциальная устойчивость подростков / YAna Kovsharova und Svetlana Elanseva. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. - 52 с.

O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Andijon davlat tibbiyot instituti rektorining 2023 yil "28" dekabrda
"01/08/883-Sh"—sonli buyrug'iga asosan

D.M. Yunusov

(muallifning familiyasi, ismi-sharifi)

Pediatrica ishi- 60910300

(ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi))

_____ning
talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan.

***O'smirlarda xulq-atvor buzilishlari va ularni korreksiya
qilish masalalari nomli o'quv qo'llanmasi***

(o'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, o'quv qo'llanma)

_____ga
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan
litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr etishga ruxsat
berildi.

Rektor

(imzo)

 M.M. Madazimov

Ro'yxatga
olish raqami:
100349

O'QUV QO'LLANMA

DILSHOD MUMINOVICH YUNUSOV

“O'SMIRLARDA XULQ – ATVOR BUZILISHLARI VA ULARNI KORREKSIYA QILISH MASALALARI”

Muharrir: Maxmudov A.

Korrektor va dizayn: Maxmudov T.

Tasdiqnoma № X-25171, 300325805, 15.06.2023.

Bosishga 2024-yil “09-fevral” ruxsat berildi.

Format 60x84/16. Garnitura Times New Roman.

Muqova uchun rasm manbasi:

OCHIQ INTERNET MANBASIDAN OLINDI

Shartli bosma tabog'i 7.67., 104 sahifa, Adadi 6 dona, Buyurtma №35

“KAFOLAT TAFAKKUR” nashriyotida tayyorlandi va chop etildi.

Manzil: Andijon viloyati, Andijon tumani, Oq Yor QFY, Sh.Umarov 78 uy.

Telefon: +99897 580-64-54

e-mail: kafolattafakkur@gmail.com

